

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Bərxudarlı Aysel Mənsur qızı

**Azərbaycan Türkiyə ticarət- iqtisadi əlaqələrinin
müasir vəziyyəti və inkişaf yolları**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı

060401 - Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma

Beynəlxalq iqtisadi Münasibətlər

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. M.Q.Məmmədov

Magistr proqramının rəhbəri

dos. M.R.Cəmilov

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Ş.H.Hacıyev

Bakı – 2015

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
FƏSİL 1. İKİTƏRƏFLİ İQTİSADI MÜNASİBƏTLƏRİN ARAŞDIRILMASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI	5
1.1. İkitərəfli iqtisadi əlaqələrin inkişaf qanunauyğunluqları.....	5
1.2. İkitərəfli ticarət-iqtisadi əlaqələrə həsr olunmuş nəzəriyyə və konsepsiyaların ümumi şərh.....	13
1.3. Azərbaycan-Türkiyə ticarət iqtisadi əlaqələrinin inkişaf xüsusiyyətləri.....	17
FƏSİL 2. AZƏRBAYCAN-TÜRKIYƏ TİCARƏT-İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN KOMPEKS TƏDQIQI VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	23
2.1. Azərbaycan-Türkiyə arasında əmtəə və xidmətlərlə ticarətin müasir durumu	23
2.2. Azərbaycan-Türkiyə ticarət-iqtisadi əlaqələrinin normativ-hüquqi bazası.....	42
2.3. Azərbaycan-Türkiyə ticarət-iqtisadi əməkdaşlığın inkişaf meylləri və problemləri	51
Fəsil III. AZƏRBAYCAN-TÜRKIYƏ TİCARƏT-İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİNİN VƏ İNKİŞAFININ PERSPEKTİVLƏRİ	54
3.1 Azərbaycan-Türkiyə ticarət-iqtisadi əməkdaşlığının genişləndirilməsi ölkəmizin ixracının diversifikasiyası kontekstində	54
3.2. İstehsal təlabatını ödəmə xarakterli əmtəələrin və təcrübələrin Türkiyədən Azərbaycana idxalının genişləndirilməsi.....	58
3.3. Azərbaycan-Türkiyə ticarət-iqtisadi əlaqələrinin inkişaf proqnozları	63
NƏTİCƏ	70
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	73

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Magistr dissertasiyasının məqsədi Azərbaycan və Türkiyə ilə xarici iqtisadi əlaqələrinin müasir vəziyyətini tədqiq etmək və təkmilləşdirilməsi yollarının müəyyənləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın sturukturunu əsas etibarını ilə ikitərəfli iqtisadi əlaqələrin nəzəri və praktik aspektlərdən təhlili, təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Azərbaycan-Türkiyə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin yaranma zərurəti, tarixi və inkişaf mərhələlərinin araşdırılması və ikitərəfli iqtisadi əlaqələrin kompleks qiymətləndirilməsi təşkil etmiş, aparılan ardıcıl təhlil, araşdırma və qiymətləndirmədən sonra qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin gələcəyi və perspektiv inkişafı barədə proqnozlar verilmişdir.

Dissertasiya işinin metodoloji və informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsinin, habelə TÜSİAB, TİKA yayınlарının materiallarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi Magistr dissertasiyası yazılarkən iki ölkə arasındakı qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri araşdırdıq, təhlillər apararaq bu münasibətləri bütün aspektlərdən dəyərləndirdik və beləcə müəyyən nəticələr əldə etmiş olduq. Qeyd edək ki, bu işin yazılması Azərbaycan və Türkiyə arasındakı iqtisadi münasibətlərin nəzəri qiymətləndirilməsindən, real-praktik fəaliyyətə doğru istiqamətləndirilmiş, mövcud əlaqə və perspektivlər də bu baxımdan dəyərləndirilmişdir.

Nəzəri hissədən, belə bir nəticəyə gəlirik ki, müasir zamanda qloballaşma özünün elə bir inkişaf mərhələsinə çatmışdır ki, dünyanın heç bir ölkəsi təcrid olunmuş halda inkişaf edə bilməz. Bu gün heç bir ölkə dünya iqtisadiyyatı ilə sıx əlaqədə olmadan öz iqtisadiyyatını inkişaf etdirə bilməz. Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində Türkiyə və digər ölkələrlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr qurması, alınan kreditlər, yatırılan investisiyalar hesabına bu günkü inkişafa nail olması bizim bu cür nəticəyə gəlməyimizə əsas verir. Xüsusilə də beynəlxalq əmək bölgü-

sünün dərinləşməsi, bunun nəticəsi kimi ölkələrin müxtəlif istehsal və mübadilə sferasında beynəlxalq ixtisaslaşması və kooperasiyalaşmasının müasir səviyyəsi iqtisadi əlaqələrin beynəlmiləşməsinə, milli iqtisadiyyatların qorunmasına səbəb olur. Bütün bunlar isə ölkələr arasında qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin inkişafı və möhkəmləndirilməsi nəticəsində mümkündür. Ona görə də Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin əsas istiqamətlərindən biri xarici ölkələrlə ikitərəfli və bərabər hüquqlu iqtisadi əməkdaşlığın yaradılması və inkişafıdır.

Xarici iqtisadi əlaqələrin yaradılmasında Azərbaycanın potensial partnyorlarından biri kimi qardaş Türkiyə Respublikası çıxış edir. İki ölkə arasındakı əlaqələrin araşdırılması zamanı aydın oldu ki, müasir dövrdə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlıq iqtisadiyyatın bir çox sahələrində inkişaf edir. Lakin son vaxtlar, Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əməkdaşlıq xüsusən xarici ticarət və investisiya qoyuluşu istiqamətlərində daha çox inkişaf edir. Beləki, Türkiyə ilə ticarət əlaqələrinin təhlili göstərir ki, bu ölkə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyəsində xüsusi çəkiyə malikdir. Əgər 1995-ci ildə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyəsində Türkiyənin payı 19,57% olmuşdursa 2000-ci ildə bu artıq 21,55%, təşkil etmişdir. 2006-cı ildə isə Türkiyə ilə ticarət dövriyyəmiz bir milyard dollara yaxın olmuşdur.

Buradakı əsas problemlərdən biri Türkiyənin Avropa Birliyi ilə Gömrük İttifaqı müqaviləsi imzalamış olması və bu çərçivədə, Avropa Birliyi Ortaq Ticarət Siyasətini mənimsəmiş olmasıdır. Çünki, Avropa Birliyi Ortaq Ticarət siyasətinə əsasən, üçüncü ölkələrdən edilən idxalatda Avropa Birliyi ilə orta qaydalar tətbiq olunmaqla, ölkələr müstəqil olaraq hərəkət etmə imkanını itirməkdədirlər və Türkiyə də Avropa Birliyinin üçüncü ölkələrə göstərdiyi ikili ticarət qaydalarına əməl etmək məcburiyyətində qalır. Azərbaycan tərəfdən isə mövzuya baxdıqda, Azərbaycan 1993-cü ildə Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) ilə Sərbəst Ticarət Anlaşması imzalamış və Rusiya, Ukrayna, Qazaxıstan, Qırğızıstandan ibarət 5 ölkəylə müəyyən Gömrük Tarifləri çərçivəsində ticarət əlaqələri saxlamaqdadır.

FƏSİL 1. İKİTƏRƏFLİ İQTİSADI MÜNASİBƏTLƏRİN ARAŞDIRILMASININ NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. İkitərəfli iqtisadi əlaqələrin inkişaf qanunauyğunluqları

Azərbaycan qədim dünyanın ən önəmli yerində, yəni Orta Asiya, Orta Şərq və Ön Asiyanın tam ortasında yerləşir. Bölgənin ən önəmli özəlliyi mühüm tarixi keçid və ticarət yolları üzərində olmasıdır. Azərbaycanın bu strateji mövqeyi, bir körpü rolunu oynaması, bu ölkəyə iqtisadi, sosial və siyasi üstünlüklər qazandırmışdır.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra başda Türkiyə olmaqla, bir çox ölkələrlə azad şəkildə münasibət qurmağa başlamışdır. Azərbaycanla Türkiyə arasında yaranan bu münasibətlərin başında isə iqtisadi əməkdaşlıq gəlir. Hələ keçmiş SSRİ dövründə iqtisadi əlaqələr mərkəz tərəfindən idarə edildiyi vaxt şübhəsiz ki, keçmiş ittifaqın mənafeyinə uyğun olaraq iqtisadi əlaqələr zəif də olsa mövcud olmuşdur. Lakin İttifaqın dağılması ilə bura daxil olan hər bir ölkənin dünya ölkələri ilə iqtisadi əlaqələrdə sərbəst şəkildə istiqamətlənməsinə zəmin yarandı. Azərbaycanın da müstəqillik qazanması, sərbəst şəkildə dünya iqtisadiyyatına qoşulmağa imkan verdi. Azərbaycanın əlaqə qurduğu ilk ölkələrdən biri də məhz qardaş Türkiyə oldu.

Dünya dövlətləri içərisində Azərbaycanın ən yaxın müttəfiqi Türkiyədir. Azərbaycanın Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrinin köklü əsasları vardır.

Azərbaycanın Türkiyə ilə qonşuluq mövqeyində olması və iqtisadi əlaqələrin səmərəli həyata keçirilməsi, bu ölkələr arasında bir çox sahələrdə qarşılıqlı əməkdaşlıq üçün əlverişli şərait yaratmışdır. Türkiyə ilə cəmi 11 km uzunluğunda sərhədin olmasına baxmayaraq, qədim zamanlardan hər iki ölkə tarixi köklərlə bir-birinə bağlıdır. Qədim tarixi ənənəyə malik olan hər iki ölkənin iqtisadi əlaqələrinin inkişafına təsir göstərən bir sıra mühüm faktorlar vardır:

Birincisi – Bakı-Naxçıvan-Türkiyə birbaşa iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün əlverişli nəqliyyat sistemində malik olması; Nəzərə alaq ki, Azərbaycanın Türkiyə ilə quru sərhəddi yalnız Naxçıvanladır.

İkincisi – hər iki ölkənin iqtisadi inkişafına müsbət təsir göstərə bilən təbii resursların zənginliyi. Məhz bu faktor, xüsusilə əlverişli təbii iqlim şəraitinin mövcudluğu ilin bütün fəsilərində istehsal sahələrinin ritmik fəaliyyətinə imkan verir.

Üçüncüsü – Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə, Azərbaycan-İran-Türkiyə ölkələri arasında əlverişli nəqliyyat kommunikasiyalarının olması. Bu önəmli faktordur, çünki təkəcə Naxçıvanla sərhədi nəzərə alsaq və Azərbaycanın da Naxçıvanla birbaşa sərhədinin olmaması bu faktoru daha da önə çəkir. Azərbaycanın Türkiyə ilə əlaqəsi ən qısa yolla ya İrəvanla, ya da Gürcüstanla mümkündür və bu sahədə nəqliyyat sisteminin olması qarşılıqlı əlaqələrə öz müsbət təsirini göstərməkdədir.

Dördüncüsü - Türkiyənin müasir şəraitdə iqtisadi əlaqələrinin inkişafında mühüm rol oynayan çoxsahəvi istehsal quruluşuna malik olması. Sənayenin bir çox sahələrinin: metallurjiya, maşınqayırma, kimya, yüngül və yeyinti sənaye sahələrinin inkişafı, daxili tələbatı ödəməklə yanaşı, xarici iqtisadi əlaqələrin geniş miqyaslı inkişafına da təsir göstərmişdir. Bu səbəblə, başqa ölkələrlə olduğu kimi Türkiyənin Azərbaycanla iqtisadi əlaqələri daha da aktivdir.

Göstərilən bu amillər hazırkı şəraitdə Azərbaycan Türkiyə iqtisadi əlaqələrinin inkişafını xətləndirir. Türkiyənin həm bir Avropa, həm də bir Asiya ölkəsi olması bu əlaqələrin geniş əsaslarla qurulmasına digər bir təkandır.

Hər şeydən əvvəl, Türkiyə bir Asiya ölkəsidir. Bu isə Türkiyə ilə əlaqələrdə bir sıra ümumi aspektləri müəyyənləşdirir:

Birincisi - Azərbaycan respublikası Avropa ölkələrinə nisbətən Asiya ölkələri ilə daha əlverişli strateji meşqədə yerləşməsi;

İkincisi - respublikanın tarixən Asiya ölkələrinin bir çoxu ilə tarixi köklərlə bir-birilə yaxın olması, qədim mədəniyyət və təsərrüfat ənənələrinin yaxınlığı;

Üçüncüsü - Asiya ölkələri ilə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin inkişafında respublikanın tənzimləyici rola malik olması;

Dördüncüsü – Xəzər dənizi vasitəsilə Asiya ölkələri, o cümlədən Türkiyə arasında ən ucuz yollarla yüklərin daşınmasının həyata keçirilməsi.

Məhz bu əlamətlər Azərbaycanın bir Asiya ölkəsi kimi Türkiyə ilə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin inkişafına təkan vermişdir. Xüsusilə XX əsrin sonu, XXI əsrin

əvvəllərində Asiya ölkələri arasında gedən integrasiya prosesləri bu çərçivədə Azərbaycan-Türkiyə əməkdaşlığını daha da intensivləşdirmişdir.

Türkiyə həm də bir Avropa ölkəsidir. Düzdür, Türkiyə ərazicə Yaxın Şərqdə yerləşən bir Asiya ölkəsi hesab olunur, lakin Türkiyə cümhuriyyəti iqtisadi-siyasi cəhətdən bir Avropa ölkəsidir. Bu dövlətin 780,6 min kv.km ərazisinin cəmi 23,7 min kv.km-i Avropa qitəsinə düşsə də, ölkənin bütün sahələr üzrə, o cümlədən iqtisadi yönümlü integrasiyası Avropaya və Qərbi təmsil edən beynəlxalq, regional qurumlara yönəldilib.

Azərbaycanın da öz milli marağı çərçivəsində bütün sahələrdə, o cümlədən də iqtisadiyyat sahəsində eynilə Avropaya və Qərbə meyl etməsi Azərbaycan və Türkiyə əlaqələrinin gələcəkdə ziddiyyət təşkil etməməsi, əksinə bu əlaqələrin daha da perspektivli ol-masından xəbər verir. Türkiyənin Avropaya integrasiya olması, yalnız Türkiyənin deyil, eyni zamanda Azərbaycanın da Avropa ölkələri ilə davamlı iş birliyində önəmli rol oynayır.

Türkiyənin Avropa Gömrük Birliyinə (AGB) girməsi və eyni zamanda Avropa Birliyinə üzvlüyə namizəd olması Azərbaycan üçün önəm kəsb edir, çünki Azərbaycanın Avropa Birliyinə açılması, körpü rolunu oynayan Türkiyə ilə əlaqələrin möhkəmləndirilməsindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz amillər Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrinin tarixi və coğrafi baxımdan zəruri edən amillər olub, bazis xarakteri daşıyır. Bu əlaqələr əsasən siyasi, mədəni, iqtisadi və s.sferanı əhatə edir. Əlaqələrin formalaşması və inkişafına təsir edən bu amillər bir-birini tamamladığına və qarşılıqlı çulğalaşdığına görə onlara Azərbaycan və Türkiyənin maraqlarından irəli gələn amillər kimi baxmaq daha məqsədə uyğundur. Ona görə də gəlin məsələyə bu aspektdən yanaşaq.

Əvvəlcə, Türkiyə dövlətinin maraqlarını ifadə edən amilləri araşdıraq. Qarşılıqlı əlaqələrin inkişafını zəruri edən amillərdən Türkiyə dövlətinin maraqlarını ifadə edən bu amillərə onun xarici siyasətinin iqtisadi aspektlər prinsipindən baxmaq və xarakterik xüsusiyyətlərinə əsaslanmaq bu araşdırmamızda mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

Türkiyənin yeritdiyi xarici siyasətdəki əsas iqtisadi aspektlər aşağıdakılardır:

- İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatında iqtisadi liderliyi əldə saxlamaq;
- Qərblə Yaxın Orta Şərqlə arasında “Altun körpü” rolunu tam səmərəli şəkildə həyata keçirmək;

Bu istiqamətlərə təsir edən və onu müəyyənləşdirən amillər sırasında ölkənin geosiyasi vəziyyəti, onun sosial strukturu, iqtisadi ehtiyatları, onun mədəni irsi öndə gəlir. İqtisadi inkişafın təmin edilməsi məsələsinə toxunarkən geniş mənada Avropa və regionun müsəlman ölkələri ilə Türkiyə arasında tarixi əlaqələrin olması onların dil, soykökü və dini ümumiliyinin xüsusi əhəmiyyət kəsb etməsini qeyd etmək vacibdir. NATO-nun üzvü olmaqla Türkiyə region ölkələri və Qərblə arasında ümumi tarazlıq yaranmasına istiqamətlənmiş fəaliyyətin mərkəzi rolunu oynayır. Regionda yerləşən ölkələrə, o cümlədən Azərbaycana siyasi və iqtisadi dəstəyin verilməsi Türkiyənin regionda rolunun möhkəmləndirilməsinin ən səmərəli yollarından biridir. Burada məsələnin mahiyyəti, Qərblə Türkiyə vasitəsilə reallaşdırıldığı iqtisadi siyasətin istiqamətidir ki, bu da nəzərimizdən qaçmamalıdır.

Lakin Şərqlə Qərblə arasında “Gizli körpü” yalnız Qərblə mənfəətlərinin Türkiyənin – NATO və AİB nümayəndəsinin simasında Qərbdə təmsil etməsində deyil, həmçinin Şərqlə ölkələrinin eləcə də islam dünyasının reallıqlarının Qərblə geniş və dəqiq çatdırmaq imkanlarının olmasındandır.

Beləliklə, yuxarıda artıq qeyd etdiyimiz Türkiyənin iqtisadi siyasətinin həyata keçirdiyi əsas istiqamətlərdən ikisi, yəni İƏT-də liderliyin ələ alınması və saxlanması, habelə Qərblə Şərqlə arasında ümumi tarazlığın və əməkdaşlığın əldə olunmasına kömək edən “Altun körpü” mövzusunun tam olaraq reallaşdırılmasında Türkiyənin rolu istər siyasət və strateji, istərsə də iqtisadi xarakter baxımından dil, mədəniyyət, adət-ənənə, soy kökü baxımından oxşar, bəzən də eyni olan Azərbaycan üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Türkiyənin iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri ölkənin regional əlaqələrində Yaxın və Orta Şərqlə ölkələri ilə iqtisadi əməkdaşlığının inkişafı meyllidir. Bu ölkələrin etibarını qazanmaq məqsədilə Türkiyənin bu regionda yeritdiyi iqtisadi siyasətin əsas prinsipləri kimi aşağıdakılar çıxış edir:

- Türkiyə ilə bütün Şərqlə (müsəlman) ölkələri arasında sıx iqtisadi əməkdaşlıq;

- Onlarda mövcud olan konfliktlərin nizama salınmasında Türkiyənin rolu və sülh yolu ilə heç bir müdaxilə olmadan həllinin Türkiyə tərəfindən müdafiəsi.

Yuxarıda göstərilən hər iki istiqamətdə Azərbaycan da yer alır və Türkiyənin maraq dairəsindədir.

Türkiyənin xarici iqtisadi siyasətində başqa bir istiqamət keçmiş Sovetlər İttifaqına daxil olan, indi isə müstəqillik qazanmış dövlətlərlə, xüsusən türkdilli respublikalarla qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin yaradılması və gücləndirilməsidir. Bu əsasən iki istiqamətdə özünü göstərir:

- Azərbaycan və digər türkdilli respublikalarla iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi;

- Qara dəniz hövzəsi ölkələri ilə əlaqələrin genişlənməsi.

Göstərilən bu istiqamətlərdə də Azərbaycanın yeri və həlledici rolu danılmazdır. İndi isə yuxarıda göstərilən hər iki istiqamət üzrə Azərbaycanın üstün rolunu araşdıraraq.

Məlum olduğu kimi Türkiyə üçün Orta Asiya dövlətləri və Orta Şərqlə digər dövlətlər ilə iqtisadi əlaqələrin İran vasitəsilə həyata keçirilməsi coğrafi baxımdan daha əlverişlidir, lakin Türkiyə və İran arasında, xüsusən Türkiyənin Qərblə və İsrailə yaxınlaşmasından və eləcə də İranın Türk amilinə müəyyən qısqançlıqla yanaşmasından irəli gələn siyasi soyuqluq mövcuddur. Bu da Türkiyəyə Şərqlə əlaqələrin inkişafında üstünlüyü Azərbaycana verməyə və ona regionda bir “körpü” kimi baxmağı zəruri edən amillərdəndir. Azərbaycandan keçməklə Türkiyə, regionun Orta Asiya ölkələrinə, Əfqanıstana, Pakistana (İƏT üzvləri) çıxış imkanları əldə edir. Bu isə Azərbaycanın İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı daxilində rolunun artmasına böyük imkanlar açır.

Digər tərəfdən Türkiyə irəlidlə bir türk ortaq bazarına çevriləcək Qaradəniz İqtisadi Əməkdaşlıq layihəsini gerçəkləşdirərkən, bölgədə təsirli bir siyasi və iqtisadi güc olan Azərbaycan bazarını əldə etmədən bu məqsədinə çatma bilməzdi, yəni burada da Azərbaycan Türkiyənin Orta Asiyaya açılan bir qapısı rolunu oynayır.

Başqa bir amil Türkiyənin zəif təmin olunduğu təbii və xammal ehtiyatları ilə, xüsusən, enerji daşıyıcıları ilə Azərbaycanın və bu regionun digər ölkələrin kifayət qədər geniş təmin olunmasıdır. Bildiyimiz kimi Türkiyə əsasən su məntəqələrindən istifadə etməklə elektrik enerjisinə olan tələbatını ödəməyə çalışır. Bu isə qonşu Suriya və İraqda olan münasibətlərə müəyyən təsir edir, çünki Türkiyənin qaynaqlandığı Dəclə və Fərat çayları bu dövlətlərin də əsas su mənbələrindəndir. Digər məsələ həm də Türkiyənin əsas yanacaq enerji daşıyıcılarından olan neft və qazla zəif təmin olunmasıdır. Bu baxımdan Azərbaycanla və digər Orta Asiya respublikaları ilə əməkdaşlıq səmərəli və əhəmiyyətlidir. Burada Türkiyəni həmin ölkələrlə əlaqələndirən tranzit yolların, qaz kəmərləri marşrutlarının müəyyən edilməsində Azərbaycanın mövqeyi həmişə diqqət mərkəzindədir. Bu marşrutların müəyyən olunmasında Türkiyənin potensial partnyorları olan Qərbi ölkələrinin və ABŞ-in üstünlüyü coğrafi baxımdan İrana və Rusiyaya deyil, məhz Azərbaycana verməsindəki maraqları da Azərbaycanın mövqeyini möhkəmləndirən amillərdəndir.

Digər bir amili xüsusilə qeyd etməliyik. Bildiyimiz kimi, Türkiyə tək-cə regionda deyil, Avropada böyük sənaye ölkəsi sayılır. Bir çox sənaye məhsulları ölkənin daxili tələbatını ödəyir və daxili bazar, artıq artan istehsal üçün buxova çevrilməməlidir. Məhz bu səbəbdən Türkiyənin Azərbaycanda və ümumilikdə regionda iqtisadi fəaliyyətinin artmasını şərtləndirən digər amil, türk malları üçün yeni satış bazarlarının axtarılmasına olan cəhdidir. Əlbəttə, Avropanı bu baxımdan keyfiyyətli türk malları üçün əlverişli və böyük bazar saymaq olar, lakin nəzərə alaq ki, Avropanın özünün güclü istehsala malik ölkələri və istənilən məhsulla rəqabət apara biləcək keyfiyyətdə məhsulları vardır. “Ümumi bazar”-da kəskin rəqabət, türk mallarının bu bazarda böyük bazar payı əldə etməsi imkanlarını məhdudlaşdırır.

Digər tərəfdən Türkiyənin Avropa ölkələri (AİB) və ABŞ ilə xarici iqtisadi münasibətlərində müəyyən dövrlərdə yaranmış soyuq münasibətlər, xarici iqtisadi siyasətin aparılmasında “ümumi bazar”ın alternativinin axtarılmasına böyük diqqət yetirməyi tələb edir. Türkiyə belə bir bazarı region ölkələri ilə yaratmağın mümkünlüyünü hələ çoxdan anlamış və indiki iqtisadi əlaqələrdən bunu görmək heç də

çətin deyil. Mümkün variantlardan Qara Dəniz Əməkdaşlıq Birliyi, İƏT çərçivəsində inteqrasiyanın inkişafı və eləcə də Sovetlər İttifaqı dağıldıqdan sonra regionun Türk dövlətləri ilə əlaqələrin inkişafı xüsusilə böyük əhəmiyyət kəsb edir. İnkişaf etməkdə və artmaqda olan istehsalı satış bazarı ilə təmin etmək baxımından regiona daxil olan ölkələr, o cümlədən də Azərbaycandakı bazarların mövcudluğu yüksək keyfiyyətli türk malları üçün potensial bazarlardır. Bu mallar rəqabət üstünlüyünə və bazar payının böyük hissəsini əldə etmək imkanlarına malikdir. Hazırda Azərbaycanda türk məhsullarının Çin və digər ölkələrin məhsulları ilə rəqabət aparması artıq hər şeydən xəbər verir.

İndi isə araşdırmamızın ikinci hissəsinə, yəni Türkiyə Azərbaycan əlaqələrinə Azərbaycanın maraqları baxımından baxaq.

Hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək ki, Türkiyə nəinki iqtisadi, bütün məsələlərdə regionun taleyində həlledici rol oynayan üç dövlətdən (digərləri Rusiya, İran olmaqla) biridir. Türkiyənin bir müsəlman və türk dövləti olması faktoru və bütün məsələlərdə Azərbaycanın nəinki dostu, “böyük qardaşı” olması və onu dəstəkləməsi Azərbaycan üçün ən dərin maraq və gücdür. Bu ən böyük və başlıca amildir.

Türkiyə-Azərbaycan münasibətlərini zəruri edən digər amil, Azərbaycanın maraqlarının, Türkiyənin istər Qərbi ölkələri və ABŞ, istərsə də region dövlətləri ilə iqtisadi əlaqələrində nəzərə alınması və təmin olunmasıdır. Bu marağı doğuran amillərdən: ABŞ ilə hərbi-siyasi, iqtisadi əməkdaşlıq və NATO-da iştirak, bu təşkilatlarda Azərbaycanın maraqlarının müdafiəsi imkanlarının olması, Türkiyənin “Avropa ailəsinə inteqrasiyasındakı geniş imkanları, regional konfliktlərin həll edilməsində böyük təsir imkanlarının və rolunun olması və s. daha çox əhəmiyyət kəsb edən amillərdəndir.

Bildiyimiz kimi, Türkiyə Azərbaycanın da üzv olduğu bir sıra regional və beynəlxalq qurumların üzvüdür. Azərbaycan Türkiyənin simasında bu qurumlarda onun maraqlarını dəstəkləyən bir ölkəni görür. Bu maraqların bir çox məqamlarda yaxınlığı və üst-üstə düşməsi isə dəstəyin reallaşması imkanını artırır.

Azərbaycanla Türkiyə arasında qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin inkişafını zəruri edən digər amil ölkəmizin xarici bazarlar, xüsusən də bizi daha çox maraq-

landıran və cəlb edən qərb bazarlarına çıxış imkanının olmasıdır.

Məlum olduğu kimi Azərbaycanın inkişaf etmiş Qərbi Avropa ölkələri ilə əməkdaşlığının daha da genişləndirilməsinə, həmin ölkələrlə qonşuluğun olması və həmin bazarlara birbaşa çıxış yolunun olmaması məhdudlaşdırıcı təsir göstərir. Bu bazarlara Rusiya Federasiyasını keçməklə çıxmaq imkanları isə Rusiyanın ölkəmizdəki və həm də Azərbaycanın Rusiya ilə uyğun gəlməyən maraqlarının mövcudluğunun təsiri ilə məhduddur. Belə bir şəraitdə Azərbaycan Türkiyədən keçməklə Açıq dənizə çıxmaq və Qərblə təmas etmək imkanları əldə edə bilər. Bu da Türkiyənin öz üzərinə götürdüyü “Altun körpü” rolunu oynaması istəyi ilə uyğunlaşır.

Beləcə, Azərbaycan Türkiyə pəncərəsindən xarici bazara açıqlaraq Türkiyənin bilgi, təcrübə və imkanlarından faydalanaraq bölgədə ikinci təsir qüvvəsinə malik mövqeyini qoruyub saxlayır.

Ölkələr arasında əlaqələrin inkişafını zəruri edən amillərdən biri də artıq qeyd etdiyimiz kimi xammal, xüsusən də enerji daşıyıcıları, o cümlədən neft amilidir. Biz sadəcə burada Azərbaycanın maraqlarını deməklə kifayətlənməyəcəyik. Əgər, Türkiyənin marağı özünün neftə və yanacaq enerjisində olan tələbatını ödəməkdirsə, ixracatçı ölkə kimi Azərbaycan üçün Türkiyə həm özü bir bazardır, həm də neftin nəqlində tranzit ölkə kimi çıxış etməklə, neftin daşınmasında böyük rol oynayır. Türkiyə marşrutu təkcə neftin Qara dəniz limanına deyil, həm də Türkiyədən keçməklə Aralıq dənizinə çıxmasına əlverişli şərait yaradır.

Beləliklə, son olaraq qeyd edək ki, yuxarıda sadaladığımız və araşdırmağa çalışdığımız amillər ikitərəfli əlaqələrin inkişaf etdirilməsini və daha da möhkəmləndirilməsini zəruri edən əsas inkişaf qanunauyğunluqlarıdır. Bundan başqa, xalqların oxşar, hətta demək olar ki, eyni mədəniyyəti, dini, ən əsası isə vahid dili və soykökü bu əlaqələrin möhkəm əsasda inkişafının mümkünlüyünə əlavə təsir göstərir.

1.2. İkitərəfli ticarət-iqtisadi əlaqələrə həsr olunmuş nəzəriyyə və konsepsiyaların ümumi şərh

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra onun iqtisadi siyasətində artıq yeni mərhələ başlanmış oldu. Məhz bu hadisədən sonra dövlətimiz dünya ölkələri ilə bütün sahələrdə müstəqil əlaqələr qurmağa başladı. Azərbaycan Respublikasının ilk olaraq geniş siyasi və iqtisadi əlaqələr qurduğu ölkə Türkiyə Respublikası oldu. Və bundan sonra iki ölkə arasında bütün sahələrdə əməkdaşlıq inkişaf yoluna qədəm qoydu. Ona görə biz burada Türkiyə ilə iqtisadi əlaqələrimizin yaranması və inkişafını mərhələlərlə:ayrı-ayrı illər üzrə ardıcıl olaraq izləyəcək və bu illərdə iki ölkə arasında iqtisadi sahədə baş verməmiş hadisə və prosesləri araşdıracağıq.

Məlum olduğu kimi, dövlətarası münasibətlərin strateji önəmi nə qədər siyasi mövqelərdən asılıdırsa, bu müstəqilliyin praktik təməli isə,məhz iqtisadi əlaqələrin qarşılıqlı maraq və anlaşma kəsb edən inkişaf dinamikasına söykənir.

Beləliklə, Azərbaycan 1991-ci ildə öz müstəqilliyinin bərpa edəndən sonra 1991-ci il noyabrın 9-da onu tanıyan ilk dövlət məhz Türkiyə oldu. İqtisadi əlaqələrin yaranması üçün ilk növbədə iki ölkə arasında diplomatik əlaqələrin yaranması zəruri idi. Belə də oldu. 1992-ci ilin yanvar ayının 14-də Azərbaycan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yaradıldı. Həmin vaxtdan Türkiyənin Azərbaycanda, 1992-ci ilin avqust ayından isə Azərbaycanın Türkiyədə diplomatik missiyası fəaliyyətə başladı.

Diplomatik münasibətlərin yaranması iki ölkə arasında qarşılıqlı əlaqələrin inkişafında geniş perspektivlər açdı.Bundan sonra hər iki dövlət qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq prinsiplərini əsas tutaraq ardıcıl addımlar atmağa başladılar. Və bu özünü çox gözlətmədi.

1992-ci il iki tərəfli iqtisadi əlaqələrin yaranması və sonradan inkişafından bir sıra təməl anlaşmaları imzalanması ilə çox məhsuldar il olmuşdur. Təkcə 1992-ci il 2 noyabrda Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Hökuməti arasında: kiçik və orta həcmli sənaye müəssisələrini inkişaf etdirmək sahəsində, texniki əməkdaşlıq haqqında, ticarət, iqtisadi əməkdaşlıq haqqında, investisiyaların təşviqi və qorunması haqqında, turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında hökumətlərarası sazişlər, Azər-

baycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında kredit sazişi, nəqliyyat infrastrukturunun yaradılması haqqında saziş, avtomobil daşınmaları haqqında saziş və digər sənədlər imzalandı. Bununla da qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin hüquqi-normativ bazasının yaradılması sahəsində mühüm addımlar atıldı.

1993-cü ildə Azərbaycanın beynəlxalq aləmə inteqrasiyasında, regional təhlükəsizliyin qorunmasında və ümumiyyətlə ölkəmizin siyasi iqtisadi maraqlarının reallaşmasında Türkiyə ilə hərtərəfli əməkdaşlığın genişlənməsinə xüsusi əhəmiyyət verən Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışı ikitərəfli əlaqələrdə yeni mərhələni açmış oldu və bu istiqamətdəki kursun yüksələn xətlə inkişafını təmin etdi.

Ulu Öndər özünün ilk rəsmi səfərini məhz Türkiyəyə etdi ki, bu da artıq hər şeydən xəbər verirdi. 1994-cü il fevralın 8-dən 11-ə dək davam edən bu rəsmi səfər ikitərəfli əlaqələrin, xüsusilə də iqtisadi əlaqələrin inkişafına yeni təkan verdi. Məhz Ankarada aparılan danışıqlardan sonra fevralın 9-da Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında: elmi, texniki, sosial, mədəni və iqtisadi sahələrdə əməkdaşlıq haqqında. İkiqat verginin aradan qaldırılması haqqında, investisiyaların qarşılıqlı təşviqi və qorunması haqqında sazişlər, həmçinin iki ölkə arasında kənd təsərrüfatı sahəsində elmi, texniki və iqtisadi əməkdaşlıq haqqında, gömrük sənəd və icarələrinin qarşılıqlı tanınmasına dair, gömrük sahəsində əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardıma dair protokollar və digər mühüm sənədlər imzalanmışdır.

Xüsusilə də, 1994-cü il sentyabrın 20-də "Əsrin müqaviləsi" ni imzalamış xarici neft şirkətləri konsersiumunda "Türk petrolları" (TPAO) şirkətinin təmsil olunması Türkiyə ilə Azərbaycan arasında iqtisadi əməkdaşlığın inkişafının real təzahürü idi.

Dövlət rəhbərlərinin müntəzəm xarakter almış qarşılıqlı səfərləri iki ölkə arasındakı iqtisadi münasibətlərin bu inkişafını daha da sürətləndirirdi. 1995-ci il dekabrın 7-9-da Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəlin Azərbaycana rəsmi səfəri zamanı imzalanmış Birgə Bəyanat və İqtisadi əməkdaşlıq haqqında Memorandum, dostluq münasibətlərini müəyyənləşdirən prinsiplərin inkişaf istiqamətlərinin ikti-

sadiyyat sahəsində də sarsılmaz olduğunu bir daha təsdiq etdi.

1996-cı ildə iki ölkə arasında hərbi, texniki və elm sahələrində əməkdaşlığa dair bir sıra sənədlər imzalanırsa da, iqtisadi sahədə elə də ciddi əhəmiyyət kəsb edən sənəd imzalanmamışdır.

1997-ci ili isə bu bərdə uğurlu saymaq olar. Belə ki, Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev 1997-ci il aprelin 30-da İstanbulda keçirilən Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının Zirvə toplantısında iştirak etmiş, bir həftə sonra isə mayın 5-8-də Türkiyədə rəsmi səfərdə olmuşdur. Keçirilən bütün görüşlər qarşılıqlı iqtisadi Əməkdaşlığın hərtərəfli və dinamik inkişafında olduqca faydalı olmuşdur. Həmçinin, 1997-ci il mayın 5-də Ankarada Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Hökuməti arasında strateji əməkdaşlığın dərinləşməsi haqqında bəyyamnamə, kiçik və orta həcmli sənaye müəssisələrinin inkişafına yönəlmiş Əməkdaşlıq haqqında əlavə protokol, elektroenergetika sahəsində əməkdaşlıq haqqında saziş və digər sənədlər imzalanmışdır.

Azərbaycan regionunda həyata keçirilən global iqtisadi layihələrin gerçəkləşməsində Türkiyənin yaxından iştirakına daim xüsusi diqqət yetirir. 1998-ci il bu baxımdan uğurlu olmuşdur. Avropa ilə Şərqi ölkələri arasında nəqliyyat kommunikasiya əlaqələrinin yaradılması sahəsində mühüm əhəmiyyət kəsb edən “Böyük İpək Yolu”nun bərpasına dair 1998-ci il sentyabrın 8-9-da Bakıda keçirilmiş beynəlxalq konfransda Türkiyə Prezidenti S.Dəmirəl də iştirak etmişdir. Məhz bu layihələrin həyata keçirilməsi iki ölkə arasında strateji tərəfdaşlığın dərinləşməsinə yeni stimül vermişdir.

1999-cu il noyabrın 18-də ATƏT-in İstanbul zirvə toplantısında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəl və Gürcüstan Prezidenti Edvard Şevardnadze “Xam neftin Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Cümhuriyyətinin əraziləri ilə BTC əsas İxrac Boru Kəməri vasitəsi ilə nəql edilməsinə dair saziş imzaladılar. Eyni zamanda “Şahdəniz” qazının Bakı-Tibilisi-Ərzurum marşrutu üzrə Türkiyəyə nəql olunması üçün də qərar verirlər. Atılan bu addımlar Azərbaycan və Türkiyə əlaqələrində, həmçinin onların sosial-iqtisadi inkişafının güclənməsində yeni bir səhifə açdı.

2000-ci ilə gəldikdə isə hadisələrin inkişafı Türkiyə tərəfindən yeni mərhələyə qədəm qoydu. Türkiyənin yeni prezidenti seçilmiş Əhməd Necdət Sezərin 2000-ci il iyulun 11-12-də ilk xarici səfərində məhz Azərbaycana gəlməsi və Bakıda imzalanmış Birgə Bəyanat qarşılıqlı siyasi-iqtisadi əməkdaşlığın dərinləşdirilməsinin hər iki ölkənin xarici iqtisadi siyasətində paritet istiqamət olduğunu bir daha göstərdi.

2001-ci ilin martında isə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev Türkiyəyə rəsmi səfər edir və səfər zamanı vergilər, maliyyə, Azərbaycan təbii qazının Türkiyəyə nəql edilməsinə dair saziş və digər sənədlər imzalanır. Elə həmin il Bakıda “Türksh Expo-2001”-5-ci Türkiyə ixrac malları sərgisi keçirilir. Sərgidə bütün sahələrdə türk ixrac malları və xidmətləri nümayiş etdirilir. Sərgi çərçivəsində həmçinin “Türkiyə-Azərbaycan iqtisadi münasibətləri” mövzusunda konfrans və “Azərbaycan bu gün” mövzusunda seminarlar keçirilir ki, burada da ikitərəfli iqtisadi münasibətlərin mövcud səviyyəsi geniş müzakirə olunur və təhlillər edilir. 2002-ci ildə aprelin 29-30-da Trabzonda Zirvə Toplantısı keçirilir və ikitərəfli əlaqələrə dair bir çox sənədlər imzalanır.

2004-cü il İlham Əliyevin Prezident seçilməsi və aprelin 13-15-də qardaş ölkəyə səfəri ilə ikitərəfli əlaqələrdə ən yeni mərhələnin başlanğıcı qoyuldu. Səfər zamanı tərəflər arasında birgə bəyanat və bir çox sahədə əməkdaşlığa dair protokollar imzalanır. Həmçinin Azərbaycan və Türkiyə arasında ticarət dövriyyəsinin artırılması ilə bağlı bir sıra tədbirlər görülməsi ilə bağlı qərarlar verilir. Bunun nəticəsi olaraq 2005-ci ildə iki ölkə arasındakı ticarət dövriyyəsi yarım milyard ABŞ dollarından çox həcmə malik olmuşdur.

2005-ci ilin ortalarında BTC əsas ixrac neft kəmərinin və 2007-ci ilin əvvəllərində isə Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin istismarı başlaması ilə iki ölkə arasındakı iqtisadi əlaqələr daha da gücləndi. İqtisadi əlaqələrin güclənməsi isə nəticə etibararı ilə bu ölkələrin hərtərəfli tərəfdaşlığının daha da möhkəmlənməsi deməkdir.

2007-ci ildə Türkiyənin Baş Naziri R.T.Ərdoğanın və yeni Prezident A.Gülün Azərbaycana rəsmi səfəri isə artıq Azərbaycan-Türkiyə dostluq və strateji tərəfdaşlıq münasibətlərinin sarsılmaz əsaslara söykəndiyini göstərir.

Beləliklə, yuxarıda qeyd etdiklərimizdən aydın olur ki, Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra Türkiyə ilə əlaqələrimiz, xüsusilə də iqtisadi münasibətlərimiz hər iki ölkənin maraqları çərçivəsində yüksələn xətlə inkişaf etmişdir.

Ümid edirik ki, bu inkişaf gələcək dövr üçün də yüksələn xətlə davam edəcək və iki ölkə arasında həmişə dostluq və qardaşlıq bağları olacaq.

1.3. Azərbaycan-Türkiyə ticarət iqtisadi əlaqələrinin inkişaf xüsusiyyətləri

Müasir dövrdə Azərbaycanın Türkiyə ilə sıx əməkdaşlıq münasibətləri mövcuddur. Bu münasibətlər iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini əhatə edir. Zaman keçdikcə iki ölkə arasındakı əməkdaşlıq həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından böyüyür və struktur baxımından daha da geniş tərkibə malik olur. Hazırda Azərbaycan Türkiyə ilə sənaye, tikinti, nəqliyyat, rabitə, ticarət, maliyyə və digər sahələrdə əməkdaşlıq etməkdədir. Bu sahələrin çoxu haqda, investisiyaların qarşılıqlı qiymətləndirilməsi bölməsində ətraflı məlumat verdiyimizdən burada əsasən iki ölkə arasındakı əlaqələri nəzəri cəhətdən araşdıracağıq.

Hazırda Azərbaycan və Türkiyə arasında sənaye və ticarət sahəsində daha sıx əməkdaşlıq mövcuddur. Bu sahələrin özləri arasında da rəqabət var və zaman keçdikcə ticarət sahəsində əməkdaşlıq öz üstünlüyünü daha da möhkəmlədir.

Azərbaycan və Türkiyə arasındakı itisadi sahədə əməkdaşlıq kənd təsərrüfatı sahəsində də yaradılmışdır. İki ölkə arasında bu sahədə əməkdaşlıq 1994-cü ildə imzalanmış "Kənd təsərrüfatında elmi-texniki və iqtisadi əməkdaşlıq haqqında" Saziş əsasında həyata keçirilir. Bu sahənin inkişafı ilə bağlı son illər irəliləmə müşahidə olunur. Bu yaxınlarda Ankarada Azərbaycan-Türkiyə Kənd Təsərrüfatı İcraiyyə Komitəsinin 5-ci iclası keçirilmişdir. İclasda bu sahə ilə bağlı bütün məsələlər ətrafında geniş müzakirələr aparılmış və qeyd olunmuşdur ki, enerji layihələrindən əldə olunan gəlir kənd təsərrüfatına daha böyük sərmayələr qoyulmasına imkan yaradır. Digər sahələrdə olduğu kimi, aqrar sahədə də əlaqələrin yüksək səviyyəyə qalxması üçün tədbirlər planının işlənib hazırlanması qərara alınmışdır. Sonunda hər iki ölkənin kənd təsərrüfatı nazirləri iclasın yekun Protokolunu

imzalamışlar.

Keçən il aprelin 10-13-də Diyarbəkirdə təşkil olunan “II Yaxın Şərq Kənd Təşərrüfatı Sərgisi”ində Azərbaycanın da iştirakı, iki ölkə arasında bu sahədə iqtisadi əlaqələrin daha da dərinləşməsinə təkan vermişdir.

İki ölkə arasında əməkdaşlıq iqtisadiyyatın əksər sahələrində olduğu kimi, bankçılıq və sığorta sektorunda da yaradılmış və inkişaf etməkdədir. Türkiyənin bankları və sığorta təşkilatları Azərbaycanda uzun müddətdir ki, fəaliyyət göstərməkdədirlər.

Hər şeydən əvvəl qeyd edək ki, Türkiyə banklarının Azərbaycanda geniş fəaliyyət göstərmələri üçün bir çox səbəblər mövcuddur. Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Cümhuriyyəti arasında ticarətin nizama salınması və artırılması ilə bağlı maliyyə sahəsində yaşanan sıxıntıların daha rahat çözülməsi üçün, təcrübəli türk banklarının Azərbaycanda fəaliyyəti vacib məsələ olmuşdur. Digər tərəfdən minlərcə türk iş adamı və türk işçisi ölkəmizdə uzun illərdir ki, çalışmaqdadır. Onların istər Azərbaycanda fəaliyyətində, istərsə də Türkiyəyə pul köçürmələri və digər bank xidmətlərindən istifadəsində türk bankları xüsusi rol oynayır. Bütün bunlardan başqa Türk ixracatı sənayesi və mübadiləsinə də xidmət edilməsi zəruri məsələyə çevirilmiş və nəticədə yuxarıda sadaladığımız bu və digər amillər zaman – zaman Azərbaycanda yeni türk banklarının açılmasına gətirib çıxarmışdır. Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrinin durmadan inkişafı isə bu prosesi daha da sürətləndirmişdir.

Bu səbəblə haqqında aşağıda ətraflı danışacağımız Türkiyə Ziraat bankası ilk olaraq rəsmi fəaliyyətə başlamışdır. Eyni zamanda Hüseyin Bayraqdar Holding Azərbaycanada bir sıra şirkətlər açıqdan sonra, bir bankaya da sahib olmuşdur. Türkiyənin ən böyük holdinqlərindən sayılan Koç Holding şirkətlər qrupuna daxil olan Koç Bank da az müddətdən sonra ölkəmizdə fəaliyyət göstərən türk bankları sırasında yer alır.

İlkin olaraq, Türkiyədə mövcud İqtisad Bankası və Yapı və Kredit Bankası 90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycan ilə danışıqlardan sonra bank sektorunda əməkdaşlıq üçün iqtisadi əlaqələr qurmuşdur.

T. C. Ziraat Bankası isə, Azərbaycan Aqrar Sənaye Bankı ilə Azərbaycanda

ortaq bir bank qurmaq üçün gərəkli izinləri hələ 1993-cü ilin yanvarında almışdır. Lakin, bank həmin il fəaliyyətə başlamamışdır. 1994-cü ildə də bankın fəaliyyəti gerçəkləşməmiş və yalnız 1995-ci ilin ortalarında bu mümkün olmuşdur. Bir milyon ABŞ dolları həcmində sərmayə ilə işə başlayan bankın ismi Azər-Türk bank qəbul edilir. Beləliklə "Azər-Türk Bank" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti 25 may 1995-ci ildə T.C.Ziraat Bankası A.Ş. və Azərbaycan Respublikası Səhmdar Kommersiya Aqrar-Sənaye Bankı tərəfindən təsis edilmiş və Azərbaycan Respublikası Milli Bankının 29.06.1995-ci il tarixli, 234 nömrəli lisenziyası ilə 11.07.1995 -ci il tarixdə fəaliyyətə başlamışdır. Hazırda, nizamnamə kapitalı **10.000.000,00 AZN** təşkil edən Bankın səhmdarları T.C.Ziraat Bankası A.Ş., "Aqrarkredit" Qapalı Səhmdar Cəmiyyəti Bank olmayan Kredit Təşkilatı, Ziraat Bank International AG və "Turanbank"ASC-dir.Azərbaycan Respublikası Milli Bankı tərəfindən verilmiş bank lisenziyası, Banka milli və xarici valyutada fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlər və ya digər qaytatarılan vəsaitlər cəlb etmək, öz adından və öz hesabına kreditlər vermək, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirmək hüququ verir. Lisenziyaya görə Bank, öz hesabına və ya müştərilərin hesabına qiymətli metalların və daş-qaşların satın alınması və satılması, qiymətli metalların əmanətə cəlb edilməsi və yerləşdirilməsi üzrə fəaliyyət növləri istisna olmaqla, "Banklar haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə nəzərdə tutulmuş digər fəaliyyət növlərini də həyata keçirə bilər. Bank, Bakı Banklararası Valyuta Birjasının, Azərbaycan Banklar Assosiasiyasının, Bakı Fond Birjasının, MilliKart Prosesinq Mərkəzinin və SWIFT ödəniş sisteminin, habelə Western Union və XPress Money beynəlxalq pul köçürmələri sisteminin üzvüdür. "Azər-Türk Bank" ASC 23 yanvar 2004-cü ildən isə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Qiymətli Kağızlar Komitəsinin verdiyi lisenziya ilə diler fəaliyyətinə də başlamışdır.

Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ilə Türkiyə Xalq Bankası qarşılıqlı xidmət göstərmək üçün anlaşmışlar.Azərbaycan ilə digər dünya ölkələri arasında Xalq Bankının iştirakı və vasitəçiliyi ilə bütün idxal-ixrac əməliyyatları, həmçinin bankçılıq işləmlərinin gerçəkləşdirilməsi üçün ilkin olaraq ABŞ dolları və Alman markası (o

vaxtkı) hesabları açılmışdır. Xalq Bankı Azərbaycanda öz şöbəsini açmış və bank sektorunda öz fəaliyyətini indi də uğurla davam etdirir. Beləliklə, Azərbaycanda qardaş ölkənin “Koçbank”, “İş Bankası”, “Azər-Türk Bank”, “Para Bank” kimi nüfuzlu qurumları 15 ilə yaxındır ki, fəaliyyət göstərirlər.

Milli Bankın Türkiyənin “Sitibank”ına Azərbaycanda fəaliyyət göstərmək üçün lisenziya verməsi ilə artıq bu türk bankı da respublikamızda bank xidmətləri göstərməyə başlayıb. Beləliklə, Türkiyənin Azərbaycandakı aparıcı maliyyə təşkilatlarının sırasına daha birisi əlavə olunub. “Sitibank” ölkəmizdə depozit və kredit xidmətləri ilə yanaşı, əhaliyə ipoteka kreditlərinin verilməsində də iştirak edir.

Türk banklarının Azərbaycanın bankçılıq sektorundakı fəaliyyətindən danışarkən, türk banklarının Azərbaycana açdığı kreditləri də xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Beləki, hələ 90-cı illərin əvvəllərində, Azərbaycanın maliyyə çətinliyi yaşadığı bir dövərdə məhz türk bankları Azərbaycana kredit açan ilk banklar olmuşdur.

İki ölkə arasında 02.11.1992 tarixində imzalanan mütabakat şərti ilə Türk Eximbankı tərəfindən Azərbaycan Beynəlxalq Bankına (İBA) 250 milyon dollar həcmində kredit açılmışdır. Bundan sonra, açılan kreditin geri ödənilməsində yaşanan bəzi problemləri aradan qaldırmaq məqsədi ilə 07.07.1995 tarixində Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ilə Türk Eximbankı arasında bir ertələmə anlaşması imzalanmışdır. Lakin borcların təkrar ertələnməsi tələbi nəticəsində imzalanmış bu borc ertələməsi anlaşmasının təməl ünsürlərini bildirən bir protokol daha 14.06.1996 tarixində imzalanır.

Beləliklə, 1992-ci ildə türk Ekximbankı tərəfindən Azərbaycana verilmiş 250 milyon ABŞ dəyərində kreditin 100 milyon dolları 21.04.1993 tarixli “mal anlaşması” və 22.01.1994 tarixli “proje anlaşması” müqavilələri ilə uyğun olaraq mal və layihə üçün ayrılmışdır.

Bunlarla yanaşı, Türkiyə Naxçıvan M. R.-a da 100 milyon dollarlıq kredit ayırmışdır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Naxçıvanda Türk-Azəri ortaqlığı ilə Naxçıvan Türk Bankası qurulmuşdur.

Beləliklə, Azərbaycanda bu gün çağdaş anlamda bankçılıq və sığortaçılıq sis-

temi mövcuddur. Türkiyə bankları isə Azərbaycan bankçılıq sektorunda yer almaqda və müxtəlif bank xidmətləri göstərməkdədir. Müsyaqilliyimizin ilk illərində olduğu kimi, bu gün də türk bankları Azərbaycanın bankçılıq sahəsində Qərblə ölkələrinin bankları ilə bərabər uğurlu fəaliyyət göstərir. Xüsusilə də son zamanlar Azərbaycana “Western Union” pul köçürmələrinin gəlməsi bu əməkdaşlığı daha da gücləndirmişdir. Beləki, “Western Union”-un Azərbaycandakı rəsmi nümayəndəsi məhz türk bankı olan Parabankdır.

Türk banklarının yuxarıda qeyd etdiyimiz təmlə inkişafı, Azərbaycan bankçılıq sektoru ilə ortaq banklar qurması və banklararası əməkdaşlığı, yaxın gələcəkdə Türkiyə və Azərbaycan arasındakı ticarətin də sürətlə artımına böyük təsir göstərəcək.

Azərbaycan və Türkiyə arasında ən zəif əməkdaşlıq isə nəqliyyat sahəsindədir. Bu da zəruri amillərdən doğur. Halbuki, nəqliyyat sahəsinin inkişafı iki ölkə arasında daha vacib məsələlərdən sayılır.

İntegrativ proseslərin geniş vüsət aldığı indiki qloballaşma əsrində hər bir dövlətin iqtisadi potensialı, gücü və qüdrəti həm də onun malik olduğu nəqliyyat-kommunikasiya kompleksinin inkişaf səviyyəsi ilə ölçülür. Geniş və çoxşaxəli, mükəmməl infrastruktura, dövrün tələblərinə cavab verən yol-nəqliyyat şəbəkəsinə malik olmayan hansısa dövlətin dinamik inkişafından da söz açmaq qeyri-mümkündür. Ona görə də son zamanlar nəqliyyat sahəsinin inkişafı üçün iki ölkə tərəfindən ciddi addımlar atılmaqdadır. Qars-Axalkalaki-Bakı dəmir yolu xəttinin tikilməsi layihəsi bu sahədə atılan çox önəmli addımdır. Ermənistanla sərhəddin açılması ilə bağlı Türkiyəyə olan təzyiqləri də nəzərə alsaq bu layihənin rolu əvəzəlməzdir.

Qars-Axalkalaki-Bakı dəmir yolu xətti Ermənistanı tranzit nöqtəyi-nəzərdən tamamilə əhəmiyyətsiz ölkəyə çevirəcək. Qars-Axalkalaki-Bakı dəmir yolunun həm iqtisadi əhəmiyyəti çox önəmlidir, həm də siyasi və strateji mənası çox böyükdür. Bu dəmir yolu Azərbaycanı Türkiyə ilə birləşdirəcək, eyni zamanda Azərbaycan vasitəsilə Türkiyəni Orta Asiya ilə birləşdirəcəkdir. Beləliklə, gələcəkdə regional inkişaf proseslərinə, ümumiyyətlə, Azərbaycanın milli maraqlarının təmin olun-

masına çox güclü təkan verəcəkdir.

Qeyd edək ki, Qars-Axalkalaki-Bakı dəmir yolunun tikintisi layihəsi üzrə üç-tərəfli Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə deklorasiyası 2005-ci il mayın 25-də Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə prezidentləri tərəfindən imzalanmışdır. 98 kilometrlik dəmir yolunun 60 kilometri Türkiyə, 38 kilometri isə Gürcüstan ərazisində çəkiləcəkdir. Azərbaycan bu məqsədlə Gürcüstana 20 milyon dollar kredit vermişdir. Həmin kredit Gürcüstan ərazisinin sözügedən sahədəki mövcud dəmir yolunun təmirinə və onun Türkiyəyədək çəkilməsinə sərf olunacaq. Kredit 25 illiyə faizsiz verilmiş və Gürcüstan borcunu layihə reallaşdıqdan sonra ondan götürəcəyi qazanla qaytaracaq. Təxmini hesablamalara görə, yeni dəmir yolu xətti 2-3 ilə istifadəyə veriləcək. Gözlənilir ki, Çin və Qazaxıstan da qoşulduqdan sonra bu dəmir yolu ilə ildə 15 milyon ton yük daşımaq mümkün olsun. Layihə 422 milyon dollar dəyərində qiymətləndirilir. 2006-cı ildə bu işdə əməli, praktik addımlar atılmışdır. Üç ölkə - Azərbaycan, Türkiyə və Gürcüstanın bu məsələyə çox ciddi yanaşması nəticəsində 2006-cı ildə çox önəmli razılaşmalar əldə edilmişdir. Əsas məsələlərdən biri, bu layihənin maliyyə mənbələri olmuşdur ki, Azərbaycan Gürcüstan ərazisində tikiləcək dəmir yolunun maliyyə məsələlərini öz üzərinə götürmüşdür. Gürcüstan ərazisində tikinti işlərinə isə artıq 2007-ci ilin 2-ci rübündən başlanılıb. Atılan addımlar nəqliyyat sektorunun inkişafına təkan verəcək.

Beləliklə, Azərbaycan və Türkiyə iqtisadi əlaqələrinin yuxarıda göstərilən sahələr üzrə araşdırılması deməyə əsas verir ki, iki ölkə arasındakı münasibətlər struktur baxımından kompleks şəkildə inkişaf etməkdədir.

FƏSİL 2. AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ TİCARƏT-İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN KOMPEKS TƏDQIQI VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycan-Türkiyə arasında əmtəə və xidmətlərlə ticarətin müasir durumu

Azərbaycan və Türkiyə arasında sıx iqtisadi əməkdaşlıq bütün sahələrdə olduğu kimi, ticarət əlaqələrində də özünü biruzə verir. Hər şeydən əvvəl onu qeyd edək ki, Türkiyə ilə iqtisadi və ticarət əlaqələrimiz 01.11.1993-cü il tarixli “Ticarət və İqtisadi Əməkdaşlıq Anlaşması” çərçivəsində yürüdülməkdədir. Məhz bu anlaşmaya görə tərəflərin bir-birilərini “Ən çox güzəştə gedən ölkə statusu” tanımaları qərarlaşdırılmışdır. Bundan sonra imzalanan çoxlu sayda anlaşma və müqavilələr isə ikitərəfli ticarət və iqtisadi əlaqələrin inkişafı üçün böyük zəmin yaratmışdır.

Azərbaycanın Türkiyə ilə artıq 15 ildən də çox bir müddətdir ki, ticarət münasibətləri mövcuddur. Təbii ki, bu dövrdə ikitərəfli əlaqələrdə kəmiyyət və keyfiyyət baxımından müxtəlif dəyişikliklər, artma və azalmalar olmuşdur. Burada biz ötən illər ərzində ticarət sahəsində iki ölkə arasında baş verən prosesləri izləməyə və müxtəlif aspektlərdən təhlil etməyə çalışacaq və yekun olaraq ticarət əlaqələrinin qiymətləndirilməsini verəcəyik, lakin bunlara keçməzdən əvvəl aşağıdakıları qeyd etməyi vacib sayırıq.

Bildiyimiz kimi, ötən dövr iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələr, xüsusilə də daha çevik və dinamik sayılacaq ticarət əlaqələri üçün böyük müddətdir. Hadisələrin daha anlaşılıqlı, təhlilin isə daha dəqiq və səmərəli olması baxımından biz bu dövrü müxtəlif zaman kəsiklərinə-mərhələlərə ayırmağı məqsədəuyğun gördük. 1991-2008-ci illəri əhatə edən qarşılıqlı ticarət əlaqələri:1991-1995; 1996-2000; 2001-2004-cü illər və 2004-cü ildən bu günə kimi ardıcıl olaraq beş illik dövrlər üzrə təhlil olunacaqdır. Müasir dövrdə və gələcək perspektiv üçün ticarət əlaqələrinin daha vacib sayıldığını nəzərə alaraq, əvvəlki mərhələləri nisbətən dar,sonuncu mərhələləri isə daha geniş təhlil edəcəyik.

Beləliklə, yuxarıda qeyd etdiklərimizdən sonra araşdırmamıza keçək:

Azərbaycan və Türkiyə arasında Ticarət əlaqələrində ilkin mərhələ 1991-

1995-ci illəri əhatə edir. Bu mərhələ Azərbaycanın müstəqilliyinin ilkin illərini əhatə etdiyindən özünəməxsus səciyyəvi xüsusiyyətlərə malikdir. Əvvəl mövcud olmuş istehsal üsulu dağılmış və yeni təsərrüfat əlaqələri formalaşmışdır. Bu Azərbaycanın xarici ölkələrlə əlaqələrində, o cümlədən də ticarət əlaqələrində öz təsirini göstərmişdir. Əlbəttə, yerli istehsalın ilk illərdə zəif olması, təsərrüfat əlaqələrinin bərpasında gözləmə mövqeyi, ticarət balansında idxalın daha çox paya malik olması ilə nəticələnmişdir.

1990-cı illərdə Azərbaycanın Türkiyə ilə idxal-ixrac əməliyyatlarının həcmi (Türkiyə SSRİ mal dövriyyəsinin bir hissəsi kimi) olduqca cüzi, 0,003 % təşkil edirdisə, diplomatik əlaqələrin qurulmasından sonra bu rəqəm sürətlə artmağa başlayıb. Bu mərhələ ticarət əlaqələrində Türkiyənin xüsusi çəkiyə malik olması ilə fərqlənir. Ona görə də Türkiyə-Azərbaycan ticarət əlaqələri baxımından bu mərhələnin təhlili digər bir önəm kəsb edir.

1991-ci ildən etibarən yaranan və inkişaf edən siyasi və iqtisadi əlaqələrə paralel Türk iş adamlarının bu ölkəyə olan böyük marağı və Türk şirkətlərinin Azərbaycan bazarında şöbə və nümayəndəliklər açması məqsədilə Türkiyədən idxal etmələri tələbi ilə davamlı bir yüksəlmə dövrü keçirən iki ölkə arasındakı ticarət Türkiyə lehinə olmuşdur. Bunu aşağıdakı cədvəldən də aydın görə bilərik:

Cədvəl №1

1992-1995-ci illər arasında Türkiyə ilə xarici ticarət (mln.dollar)

	<i>1992</i>	<i>1993</i>	<i>1994</i>	<i>1995</i>
İxrac	125,6	60,559	16,463	26,440
İdxal	67,1	63,634	76,027	140,510
Saldo	+ 58	- 3,075	- 59,564	- 114,07

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi, TİKA 1992-1995-ci illər ölkə raporu

İndi isə təhlilimizə keçək. 1992-ci ildə Azərbaycan dünyanın 55 ölkəsi ilə 1086,6 mln. dollar dəyərində ticarət aparmış və bu ticarət içərisində Türkiyə ilə ümumi ticarət dövriyyəsi 192,7 mln dollar olmaqla 17,7% təşkil etmişdir. Ümumi idxalın 26,1 %-i və ya 67,1 %-i, ümumi ixracın isə 16,7 %-i və ya 125,6 mln.dolları Türkiyənin payına düşmüşdür. Saldo isə + 58 mln.dollar olmaqla Azərbaycanın xeyrinə olmuşdur. 1993-cü ilin əvvəlində də Türkiyə Azərbaycanın əsas ticarət

portnyoru olaraq qalmışdır. Həmin il Türkiyə ilə olan idxal əməliyyatının ümumi dəyəri 63,634 mln. dollar təşkil etmişdir. Bu da 50 ölkədən olan 240,961 mln. Dollarlıq ümumi idxalın 26,4 %-dir. Həmçinin xarici ölkələrə 350,924 mln.dollar dəyərində olan ümumi ixracın 17,25 % və ya 60,569 mln.dolları Türkiyənin payına düşür. 1994 və 1995-ci illər ərzində Azərbaycanla Türkiyə arasında ticarət əlaqələri daha da artmışdır. Belə ki, 1994-cü il üçün iki ölkə arasındakı ticarətin böyük hissəsi 82,19 % və ya 76,027 mln.dolları idxal, cəmi 17,76 % və ya 16,46 mln. dolları isə ixracın payına düşür. Bu o deməkdir ki, ötən illə müqayisədə Türkiyə ilə olan idxal 19 % artmış, əvəzində ixrac isə 73 % azalmışdır. Nəticədə isə Türkiyə ilə ticarət balansında – 59,56 mln.dollar dəyərində mənfi saldo yaranmışdır ki, bu da Türkiyə ilə ümumi ticarət dövriyyəsinin 64,39 % deməkdir. 1995-ci ildə isə bu fərq (saldo) Azərbaycan əleyhinə daha da artaraq – 114,06 mln.dollar olmuşdur. Həmin il Türkiyə ilə ümumi mal dövriyyəsinin 166,95 mln.dollar dəyərində olduğunu nəzərə alsaq bu saldo ümumi mal dövriyyəsinin 68,3 % təşkil etmişdir. Bu fərqi əsas yaranma səbəbi 1995-ci ildə Azərbaycanın Türkiyə-dən böyük bir miqdarda 140,510 mln.dollar həcmində mal idxal etməsidir. Bu idxal Türkiyə ilə mal dövriyyəsinin 84,16 % həcmində olmuşdur. İxrac isə cüzi miqdarda 26,44 mln. dollar olmaqla mal dövriyyəsinin 15,83 %-i təşkil etmişdir.

I mərhələdə, yəni 1992-1995-ci illər ərzində idxal və ixracın strukturuna nəzər salsaq bəzi fərqləri görə bilərik. Bu illər ərzində Azərbaycan Türkiyəyə ixrac etdiyi məhsulların tərkibi əsasən aşağıdakı kimi olmuşdur:

1992-ci ildə əsasən neft və neft məhsulları (60,5 %), 1993-cü ildə yüngül sənaye xammalı, əsasən də pambıq mahlıçı (50,3 %), 1994-cü ildə pambıq lifi (60,3 %) və 1995-ci ildə yenə də pambıq lifi, pambıq parça və s.Türkiyə Respublikasına ixracda üstünlük təşkil edən məhsullar olmuşdur. İdxalımıza gəldikdə isə bu dövr ərzində 1992-ci ildə əsasən xalq istehlakı malları (42,49 %), 1993-cü ildə istehsal – texniki təyinatlı mallar (55,2 %), 1994-cü ildə bitki mənşəli (buğda, un, çay) və heyvan mənşəli mallar (quş ətə) və 1995-ci ildə isə müxtəlif maşın, mexanizm, elektronika və məişət cihazları (26,6 %) Türkiyədən idxal edilmiş məhsullar içərisində xüsusi paya malik olmuşdur. Beləliklə, bu mərhələnin təhlilinin yekunu

olaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu dövrdə Azərbaycanın ən əsas ticarət partnyoru, ticarət dövriyyəyimizdə xüsusi çəkiyə malik Türkiyə olmuşdur.

İndi isə II mərhələnin təhlilinə keçək:

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi bu mərhələ 1996-2000-ci illəri əhatə edir. Bu mərhələnin xüsusi cəhəti ondan ibarətdir ki, I mərhələdən fərqli olaraq II mərhələdə Türkiyənin iki tərəfli ticarət əlaqələrində rolu getdikcə azalmışdır. Aşağıdakı cədvələ diqqət yetirək:

Cədvəl №2

1996-2000-ci illər üzrə Türkiyə ilə xarici ticarət (mln.dollar)

	<i>1996</i>	<i>1997</i>	<i>1998</i>	<i>1999</i>	<i>2000</i>
İdxal	161,3	319,7	327,2	248,1	108,6
İxrac	21,8	58,3	50,3	44,0	104,9
Saldo	- 139,5	+ 261,4	+ 276,9	+ 204,1	- 23,5

Mənbə: AR DSK, TİKA 2000-ci il ölkə raporu

Yuxarıdakı cəvəldən ölkələr arasındakı idxal və ixracın həcmi və saldo illər üzrə aydın şəkildə görünür. Bu baxımdan II mərhələ üzrə təhlilimizi I mərhələdə olduğu kimi illər üzrə deyil, başqa istiqamətdə aparacağıq. Yəni əslində cədvələ diqqət yetirsək görürük ki, Azərbaycan Türkiyə arasında ticarət əlaqələri 1996, 1997, və 1998-ci illərdə artan istiqamət təşkil etdiyi halda, 1999 və 2000-ci illərdə kəskin azalma müşahidə edilmişdir. İndi isə bu azalmanın səbəblərini araşdıraq:

Ən əvvəl onu deyək ki, 90-cı illərin əvvəllərində türk şirkətləri digər ölkə şirkətlərlə müqayisədə istər yatırım, istərsə də ticarət fəaliyyətində böyük çəkiyə malik olmuşdur. Türk iş adamlarının müstəqilliyimizin ilk illərində nisbətən boş qalan Azərbaycan bazarına dərin marağı və türk şirkətlərinin bu bazarda şöbə və nümayəndəliklər açması səbəbiylə Türkiyədən daha çox idxalat etmək nəticəsində, Azərbaycan idxalında Türkiyə əsas yer tutmuşdur. Lakin, iqtisadi və ticarət əlaqələrində Türkiyənin bu üstünlüyü, zaman içərisində həm digər ölkələrin bu bazara girməsi həm də yerli müəssələrin artıq öz ayaqları üzərində durması və qismən yerli istehsala keçmələri ilə geriləməyə başlamışdır.

Digər səbəb, 1998-ci ildə Rusiya Federasiyasında yaşanan böhranla əlaqəli olmuşdur. Belə ki, bu böhrandan sonra Rus rublu devalvasiya edilmiş və nəticədə

Rusiyadan ölkəmizə gələn mallar, Azərbaycan bazarında digər ölkə malları və o cümlədən Türk malları ilə rəqabətdə mütləq qiymət üstünlüyü əldə etmişdir. Xalqın gəlir səviyyəsinin aşağı olması isə bu qiyməti tələbi ödəyən ən önəmli kriteriya halına gətirmişdir. Beləliklə bu tarixdən Rusiya Azərbaycanın xarici ticarətində ilk sıraya yüksəlmiş, Türkiyədən ölkəmizə gələn mallara isə tələb azalmışdır. Lakin, Azərbaycanın digər qonşusu İran isə mallarının ucuz olmasına baxmayaraq Türk ixracat mallarına nisbətə daha az keyfiyyətli olması səbəbiylə bu üstünlüklərdən yararlanma bilməmiş və Azərbaycanın xarici ticarətində çox gerilərdə qalmışdır. Bu Türkiyədən ölkəmizə ixracat müsbət yöndən təsir etmişdir.

Türkiyənin Azərbaycana ixracatındakı azalmanın başlıca səbəblərindən biri də türk layihəsi firmalarının öhdəliyə gətirdükləri işlərin böyük ölçüdə tamamlanmış olması və yeni projelərin başlanması, daha doğrusu göstərilən illərdə öz işinə ara verməsidir.

İndi isə bu mərhələnin son ili, 2000-ci ildə Azərbaycanın xarici ticarətində xüsusi yer tutan ölkələri nəzərdən keçirək və Türkiyə ilə əlaqəli təhlil edək:

Cədvəl №3

Azərbaycanın xarici ticarətində ilk 5 ölkə (mln dollar)

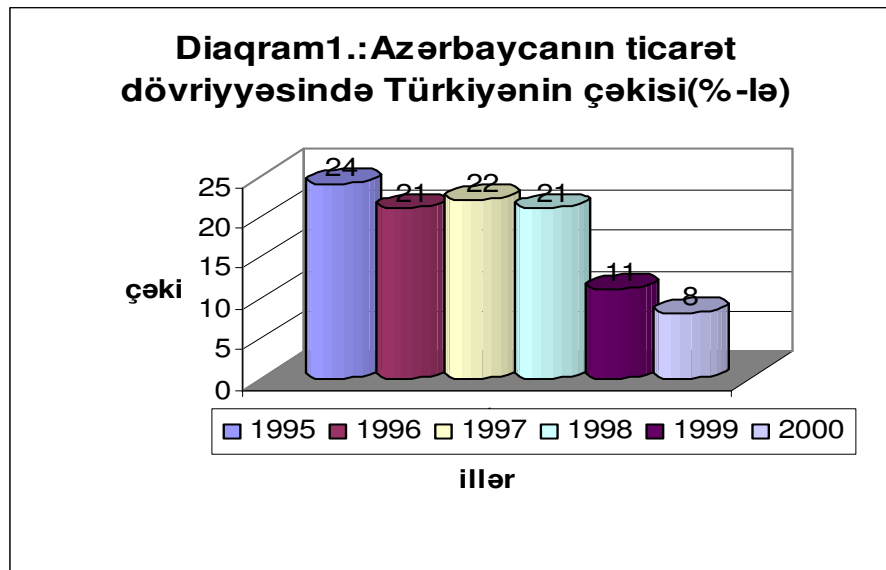
<i>Ölkələr</i>	<i>İdxal</i>	<i>İxracat</i>	<i>Həcmi (%)</i>
İtaliya	28,1	762,5	27,1
Rusiya	249,3	98,3	11,9
Türkiyə	128,5	104,9	7,9
Fransa	18,9	205,1	7,7
İsrail	6,1	139,1	4,8

Mənbə: AR DSK-nin 2000-ci il məlumatına əsasən.

Göründüyü kimi 2000-ci ildə Azərbaycanın əsas ixracat bazarı İtaliyadır və bütün ixracat içərisində 1998-ci ildəki 7,4%-lik paydan, 1999-cu ildə 33,7%-ə, 2000-ci ildə isə 43,7%-lik paya yüksəlmişdir. Azərbaycan Rusiyaya 1998-ci ildə toplam ixracatın 17,5%-ni gerçəkləşdirərkən, 2000-ci ildə bu rəqəm 5,6%-ə enmiş və Rusiya ilə ixracat baxımından qeyd edilən ən aşağı səviyyəyə düşmüşdür. Burada bizi daha çox maraqlandıran Türkiyəyə gəldikdə isə Türkiyəyə ixracat 1998-ci ildə 22,8% ikən, 2000-ci ildə bu göstərici 6%-ə düşmüşdür.

İdxalat tərəfində isə MDB ölkələri və Rusiya ilə edilmiş idxal əməliyyatların-

da görülən azalma daha yavaş olmuş və Azərbaycan idxalatındakı payını 1998-ci ildəki 18% dəyərindən 2000-ci ildə 21,3%-ə çıxarmışdır. Digər bir qonşu, Azərbaycan bazarında Türkiyənin əsas rəqiblərindən biri və 1994-cü ildə 38%-lik payla Azərbaycanın ən önəmli ixrac bazarı olan İranın isə ixracdakı payı 2000-ci ildə yalnız 0,4% olmuş, Azərbaycanın idxalında isə İran 4,8%-lik paya sahib olmuşdur. Türkiyəyə gəldikdə isə bu ölkədən edilən idxal toplamda 1998-ci ildəki 20,4%-lik dəyərindən 2000-ci ildə 11%-ə düşmüşdür. Türkiyənin Azərbaycana ticarət dövriyyəsi də bu dövrdə azalan istiqamətdə olmuşdur. Bunu aşağıdakı diaqramdan da aydın görə bilərik:

Mənbə: TİKA 1995-2000-ci il ölkə raporu məlumatlarına əsasən

Bu azalmanın səbəbini yuxarıda qeyd etmişik.

Azərbaycan və Türkiyə ticarət əlaqələrinin III mərhələsini 2000-2004-cü illər üzrə təhlil edək:

Bu dövr ikitərəfli ticarət əlaqələrində yenidən canlanma ilə müşahidə olunmuşdur. Belə ki, 1998-ci ildən sonra başlayan aşağı tempdə ticarət əlaqələri bu dövr üzrə artan xarakter almışdır ki, bunu aşağıdakı cədvəl üzrə əyani olaraq görmək mümkündür:

Göründüyü kimi iki ölkə arasındakı ticarət dövriyyəsi nəinki əvvəlki dövrlərlə müqayisədə, həmçinin təkə bu mərhələ çərçivəsində sürətlə artmışdır. Təkə onu demək kifayətdir ki, iki ölkə arasında 2001-ci ildə olan 215,5 mln dollarlıq ticarət

dövriyyəsi 2004-cü ildə 2 dəfəyə qədər artmış və yarım milyard dollara yaxın olmuşdur. Bu artım tempi Türkiyə ilə həm idxalın, həm də ixracımızın artması hesabına təmin olunub. Belə ki, qardaş ölkə ilə 2001-ci ildəki 148,17 mln. dollarlıq idxalımız 1,5 dəfə artaraq 2004-cü ildə 224,53 mln. dollar, ixracımız isə nə az, nə çox 3 dəfə artaraq 182,62 mln. dollar həcmində olmuşdur. Lakin ixracımızın idxala nisbətən daha çox artımı “mənfi” saldodan qaçmağa imkan verməmiş və 2001-2004-cü illərdə Azərbaycan Türkiyə ilə öz ticarətini mənfi saldo ilə başa vurmuşdur.

Cədvəl №4

Azərbaycan və Türkiyə arasında ticarət (mln. ABŞ. dollari)

<i>İl</i>	<i>Ticarət dövriyyəsi</i>	<i>İdxal</i>	<i>İxrac</i>	<i>Saldo</i>
2001	215,50	148,17	67,38	-80,8
2002	239,40	156,00	83,4	-72,6
2003	312,10	195,10	107	-88
2004	407,45	224,83	182,62	-42,21

Mənbə: AR DSK-nın 2001-2004-cü illər məlumatlarına əsasən

Göstərilən dövrdə (2001-2004) Azərbaycan-Türkiyə ticarət əlaqələrində əsasən aşağıdakı mallar üstünlük təşkil etmişdir:

Türkiyədən Azərbaycana idxalda:

- Ərzaq və kənd təsərrüfat malları;
- Elektrik enerjisi;
- Kimya məhsulları;
- Müxtəlif maşınlar və avadanlıqlar;
- Tikinti materialları;
- Müxtəlif avtomobillər;
- Mebel.

Azərbaycandan Türkiyəyə ixracda:

- Neft və neft məhsulları(dizel yanacağı);
- Pambıq mahlıçı;
- Polietilenlər;
- Şəkər çuğunduru;

Bu mərhələ üçün yekun olaraq qeyd edək ki, 2004-cü ildə hər iki ölkənin iş adamlarının iştirakı ilə Bakıda keçirilən biznes forumunda Azərbaycanla Türkiyə arasında mövcud ticarət artımı qənaətbəxş hesab olunsa da, hər iki ölkənin öz potensialından tam istifadə etmədiyi və gələcək dövr üçün proqnozlar da açıqlanmışdır.

Nəhayət, Türkiyə və Azərbaycan arasında sonuncu IV mərhələnin təhlilinə keçək. Bu mərhələ cari dövrü əhatə etməsi və gələcək perspektivlər baxımından təhlili zəruri edən bir dövrdür.

Azərbaycan-Türkiyə Ticarət əlaqələri bu dövrdə çox uğurla davam etməkdədir. 2004-cü ildə 550 mln dollar həcmində olan ticarət dövriyyəsi 2005-ci ildə artıq 795 mln. dollara çatmışdır. Həmin ildə Azərbaycandan Türkiyəyə 275 mln. 959,3 min dollarlıq mal ixrac olunmuşdur.

İdxalın payı isə 620 mln dollara çatmışdır. 2006-cı ildə Azərbaycanla Türkiyə arasında ticarət dövriyyəsinin həcmi 773 milyon dollar təşkil etmişdir.

Bu ildə Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşları aşağıdakı ölkələr olmuşdur:

Cədvəl №5

2006-cı ildə Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşları (mln.dollar)

<i>Ölkələr</i>	<i>Əmtəə dövriyyəsi</i>	<i>%</i>	<i>İdxal</i>	<i>%</i>	<i>İxrac</i>	<i>İlə</i>	<i>Ticarət balansı</i>
Ölkələr üzrə	11639,796	100,0	5267,639	100	6372,15	100	1104,517
İtaliya	2970,011	25,5	124,602	2,4	2845,408	44,7	2720,805
Rusiya	15,25,843	13,1	1181,584	22,4	344,259	5,4	-837,324
Türkiyə	773,185	6,6	385,04	7,3	388,144	6,1	3,104
İsrail	711,008	6,1	26,179	0,5	684,828	10,7	658,649
Birləşmiş krallıq	459,361	3,9	453,764	8,6	5,596	0,1	-448,168

Mənbə: www.azstat.org. AR DSK

Cədvəldən göründüyü kimi, artıq ticarət tərəfdaşları arasında üçüncü olan Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı ticarət dövriyyəsi, ikincinin xeyrinə müsbət saldoya (profitsə) malikdir. Bu da Azərbaycanın son illər həyata keçirdiyi uğurlu xarici iqtisadi siyasətlə bilavasitə bağlıdır. Burada əlbəttə artıq istifadəyə verilmiş BTC hesabına artan ixracın əhəmiyyətini xüsusilə vurğulamaq lazımdır.

Azərbaycanın Türkiyədən 2006-cı ildə idxalı 38504,2 min ABŞ dolları olmuşdur ki, bu da Azərbaycanın ümumi ixracının 7,31%-i deməkdir. Türkiyəyə ixracımız isə daha çox 388144,8 min ABŞ dolları olmuşdur. İxracın xüsusi çəkisi

isə 6,09%-dir. Nəticədə 3104,6 min ABŞ dollar həcmində müsbət saldo yaranmışdır. Ümumiyyətlə 2006-cı ildə 2005-ci ilə nisbətən idxal 123,0%, ixrac isə 140,7% təşkil edib.

Əlbətdə, yuxarıdakı cədvəl və burada qeyd olunan məlumatlardan Türkiyə ilə idxal və ixrac əməliyyatlarımızın hansı durumda olması aydın olur. Lakin buradakı məlumatlar təkcə 2006-cı ili əhatə etdiyindən dinamikanı görmək və işin gedişini izləmək mümkün deyil. Ona görə də daha geniş dövr üçün və ayrı-ayrılıqda idxal və ixracımızda Türkiyəni digər ölkələrlə müqayisəli yerini göstərən cədvəllərə baxaq.

Əvvəlcə, 2002-2006-cı illərdə Azərbaycanın idxalında əsas tərəfdaş ölkələri və onların içərisində xüsusi yer tutan Türkiyəni nəzərdən keçirək:

Cədvəl №6

Azərbaycanın idxalında əsas tərəfdaşların xüsusi çəkisi:

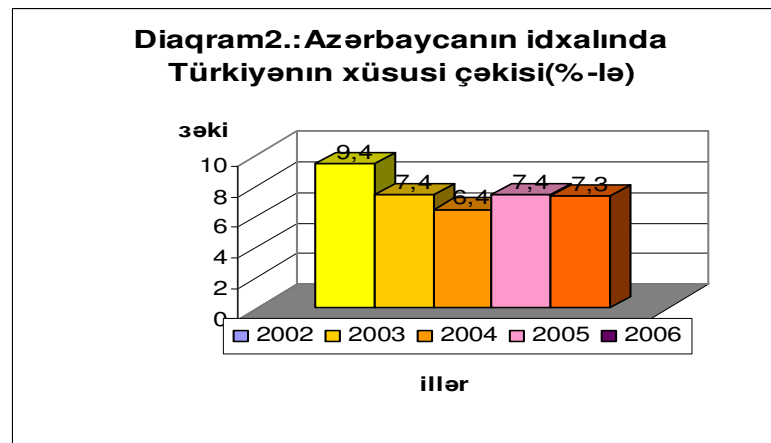
<i>Dövlətlər</i>	<i>Xüsusi çəkisi, faizlə</i>					<i>Yeri</i>				
	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>
Rusiya	16.9	14.6	16.2	17.0	22.4	1.0	1.0	1.0	1.0	1.0
Birləşmiş Krallıq	5.1	10.9	12.0	9.1	8.6	7.0	2.0	2.0	2.0	2.0
Almaniya	5	6.5	5.6	6.1	7.7	8.0	5.0	5.0	5.0	3.0
Türkiyə	9.4	7.4	6.4	7.4	7.3	2.0	3.0	4.0	4.0	4.0
Türkmənistan	7.2	7.2	3.3	5.8	7.0	4.0	4.0	13.0	6.0	5.0
Ukrayna	4.8	4.5	4.8	5.4	6.0	9.0	9.0	6.0	7.0	6.0
Çin	3.1	3.5	4.1	4.1	4.2	11.0	12.0	8.0	8.0	7.0
Birləşmiş Ştatlar	5.9	5.0	3.8	3.4	3.8	6.0	8.0	9.0	10.0	8.0
Yaponiya	2.9	3.9	3.6	1.7	3.6	12.0	10.0	10.0	17.0	9.0
Finlyandiya	0.5	0.3	0.2	0.6	3.2	26.0	34.0	37.0	25	10
Qazaxıstan	9	5.3	6.7	2.3	2.4	3.0	7.0	3.0	13.0	11.0
İtaliya	1.6	2.8	3.0	2.2	2.4	14.0	13.0	14.0	14.0	12.0
Niderland	1	1.7	4.3	3.8	1.7	19.0	15.0	7.0	9.0	13.0
İran	3.5	1.9	1.3	1.8	1.6	10.0	14.0	19.0	15.0	14.0
Braziliya	0.5	0.4	0.3	0.2	1.6	27.0	29.0	29.0	36.0	15.0
İsveç	0.3	1.6	1.9	1.7	1.6	32.0	16.0	17.0	16.0	16.0
Hindistan	1.2	1.3	1.3	1.3	1.1	17.0	17.0	18.0	18.0	17.0
Fransa	7.1	5.9	3.4	2.9	1.1	5.0	6.0	12.0	11.0	18.0
Gürcüstan	0.8	0.4	0.4	1.1	0.9	21.0	26.0	28.0	19.0	19.0
Koreya Respublikası	0.4	0.6	0.7	1.0	0.9	28.0	23.0	23.0	20.0	20.0
İsveçrə	1.3	0.6	0.8	0.6	0.9	15.0	22.0	22.0	24.0	21.0
Avstriya	0.9	0.3	0.5	0.6	0.8	20.0	31.0	26.0	26.0	22.0
Qvineya	-	-	0.7	0.8	0.80	-	-	24.0	22.0	23.0
Rumıniya	0.2	0.2	0.20	0.10	0.70	36.0	37.0	36.0	42	24
Birləşmiş Ərəb	1.2	1.0	0.9	0.8	0.7	18.0	19.0	20.0	21.0	25.0

Ömirlikləri										
Belçika	0.7	1.0	0.9	0.4	0.6	22.0	20.0	21.0	32.0	26.0
Özbəkistan	0.1	0.1	2.3	2.4	0.5	50.0	45.0	15.0	12.0	27.0
İsrail	0.4	0.1	0.1	0.3	0.5	30.0	44.0	43.0	35	28
Kanada	0.2	0.8	0.4	0.3	0.5	40.0	21.0	27.0	34.0	29.0
Çex Respublikası	0.1	0.4	0.2	0.4	0.5	45.0	27.0	41.0	30	30
Polşa	0.4	0.3	0.5	0.4	0.4	29.0	30.0	25.0	33.0	31.0
Belarus	0.2	0.2	0.3	0.4	0.4	37.0	36.0	31.0	28.0	32.0
İspaniya	0.6	0.4	0.3	0.4	0.3	24.0	28.0	30.0	31.0	33.0
Bolqarıstan	0.4	0.2	0.2	0.1	0.3	31.0	40.0	40	45	34
Norveç	1.2	1.3	2.1	0.7	0.3	16.0	18.0	16.0	23.0	35.0
Danimarka	0.3	0.3	0.2	0.2	0.2	34.0	35.0	39.0	40	36
Macarıstan	0.1	0.1	0.1	0.1	0.2	43.0	42.0	51	44	37
Şri-Lanka	0.6	0.2	0.3	0.2	0.2	23.0	38.0	33.0	37.0	38.0
İrlandiya	0.1	0.2	0.2	0.2	0.2	47.0	41.0	35.0	39.0	39.0
Avstraliya	0.2	0.2	0.3	0.2	0.2	39.0	39.0	32.0	38.0	40.0

Mənbə: AR DSK 2002-2006-cı il məlumatlarına əsasən

Cədvəlin ikinci hissəsinə baxsaq, burada ölkələrin ayrı-ayrı illərdəki mövqelərini görə bilərik. Məlumatlardan belə məlum olur ki, idxalımızda Türkiyə 2002-ci ildə ikinci, 2003-cü ildə üçüncü, 2004-cü və 2005-ci illərdə dördüncü, 2006-cı ildə yenə də Azərbaycanın idxalında dördüncü mövqedə qərarlaşıb.

Türkiyənin 2002-ci ildən 2006-cı ilə qədər Azərbaycanın idxalında tutduğu yeri aşağıdakı diaqramdan da aydın görmək olar:

Mənbə: AR DSK 2002-2006-cı il məlumatlarına əsasən

Diaqramdan da açıq aydın görünür ki, 2002-2006-cı illər ərzində Türkiyə Azərbaycanın idxalında ardıcıl olaraq müvafiq surətdə əvvəlcə 2002-ci ildə 9.4%-lik paya malik olmuş, lakin bu göstərici 2002-2003-cü illərdə azalan istiqamətli olmuşdur. Beləki, 2003-cü ildəki 7.4%-lik pay, 2004-cü ildə bir az da azalaraq

6.4%-ə düşmüşdür.2005-ci ildə Azərbaycan idxalında yenidən 7.4%-lik pay əldə edən Türkiyə, 2006-cı ildə 7.3%-lik göstərici ilə 4-cü yeri tutmuşdur.

Türkiyənin Azərbaycanın ixracındakı çəkisinə gəldikdə isə əvvəlcə Azərbaycanın ixracında əsas tərəfdaşları birgə göstərən cədvələ baxaq və Türkiyənin mövqeyini izləyək:

Cədvəl №7

Azərbaycanın ixracında əsas tərəfdaşların xüsusi çəkisi

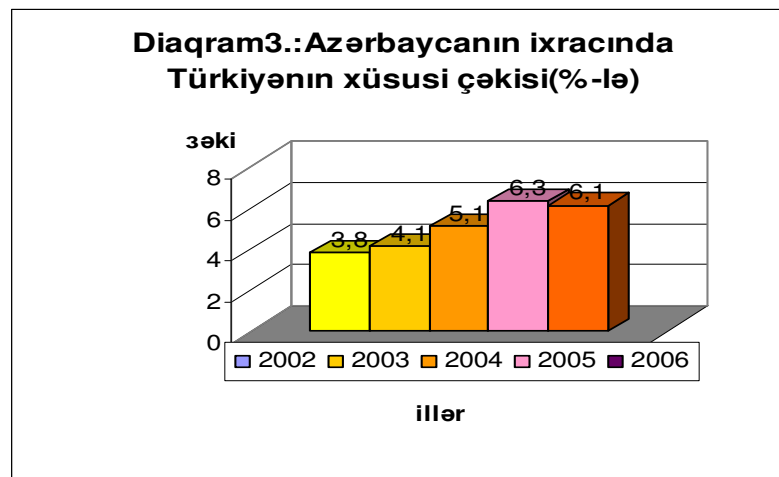
<i>Dövlətlər</i>	<i>Xüsusi çəkisi, faizlə</i>					<i>Yeri</i>				
	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>
İtaliya	50	52	44.7	30.3	44.7	1	1	1	1	1
İsrail	7.1	5.3	9	4.5	10.7	3	4	2	7	2
Türkiyə	3.8	4.1	5.1	6.3	6.1	6	6	5	4	3
Fransa	7.7	8.1	1.9	9.4	5.5	2	2	11	2	4
Rusiya	4.4	5.7	5.8	6.6	5.4	5	3	3	3	5
İran	1.4	1.9	4.2	3.8	4.6	11	10	6	9	6
Gürcüstan	3.7	4.2	5.2	4.8	4.6	7	5	4	6	7
Yunanıstan	2.5	2.8	0.6	2.2	2.9	8	7	17	14	8
Tacikistan	1.3	1.3	1.3	1.8	2.1	14	12	13	15	9
Qazaxıstan	0.5	0.4	0.3	0.4	1.7	17	19	25	22	10
Birləşmiş Ştatlar	2.4	2.5	0.7	1	1.4	9	8	16	17	11
Rumıniya	1.3	0.1	2.3	2.7	1.3	13	34	10	11	12
Koreya Respublikası	0	0	0.1	0.1	1.1	94	43	34	53	13
İspaniya	4.8	1.7	0.2	1.7	0.8	4	11	32	16	14
Çinin xüs. inzibati rayonu Honkonq	0	0.3	0.5	0.3	0.8	70	23	18	24	15
Ukrayna	0.6	0.8	0.3	0.8	0.6	16	13	22	20	16
Tailand	0	0	0	0	0.5	50	80	65	73	17
Sinqapur	0	0	0.1	2.8	0.5	44	61	39	10	18
Əfqanıstan	0	0	0.1	0.3	0.5	47	47	43	25	19
Gibraltar	0	-	0	0.1	0.4	63	-	51	30	20
Kipr	0	0.1	0.2	0.1	0.4	56	31	27	36	21
Malta	1.4	0.5	0.4	1	0.4	10	17	19	18	22
Portuqaliya	0.1	0	0.1	0.2	0.3	29	69	37	27	23
Tunis	-	-	0	-	0.2	-	-	59	-	24
Livan	0.1	0.3	0	0.1	0.2	32	25	72	35	25
Niderland	0.4	0.2	0.4	0.1	0.2	18	26	20	40	26
İraq	0	0.1	0.1	0.2	0.2	83	35	35	26	27
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	0.3	0.2	0.2	0.4	0.2	22	27	26	23	28
Belçika	0.1	0.1	0	0.1	0.1	39	37	50	29	29
Türkmənistan	0.4	0.2	4	6.3	0.1	20	28	7	5	30
Almaniya	1.3	0.3	1	0.8	0.1	12	22	14	21	31
Latviya	0.1	0.4	0.3	0.1	0.1	33	18	23	32	32
Qırğızıstan	0.1	0	0	0	0.1	40	57	55	41	33
Özbəkistan	0.2	0.1	0.1	0.1	0.1	26	36	38	39	34
Çin	0.1	0.7	0.9	2.3	0.1	38	15	15	13	35

Bolqarıstan	0.1	0.5	1.4	2.3	0.1	31	16	12	12	36
Puerto-Riko	-	-	-	-	0.1	-	-	-	-	37
Britaniyanın Virgin adaları	0	-	-	0	0.1	45	-	-	68	38
Birləşmiş Krallıq	0.4	0.3	0.2	0.1	0.1	19	21	30	34	39
İsveçrə	0.9	0	0.1	0	0.1	15	51	41	42	40

Mənbə: AR DSK 2002-2006-cı il məlumatlarına əsasən

Cədvəlin ikinci hissəsinə baxsaq, burada da ölkələrin ayrı-ayrı illərdə Azərbaycanın ixracındakı yerlərini görə bilərik. Cədvəlin məlumatlarından belə nəticəyə gəlirik ki, ixracımızda Türkiyə 2002-ci və 2003-cü illərdə altıncı, 2004-cü ildə beşinci, 2005-ci ildə dördüncü, 2006-cı ildə isə ümumi ticarət dövriyyəsində olduğu kimi, Azərbaycanın idxalında da üçüncü mövqedə qərarlaşıb.

Türkiyənin 2002-ci ildən 2006-cı ilə qədər Azərbaycanın ixracında tutduğu yeri aşağıdakı diaqramdan da aydın görmək olar:

Mənbə: AR DSK 2002-2006-cı il məlumatlarına əsasən

Göründüyü kimi 2002-2006-cı illər ərzində ixracda Türkiyə 2002-2003-cü illərdə 6-cı yerdə, 2004-cü ildə 5-ci yerdə, 2005-ci ildə 4-cü yerdə və nəhayət 2006-cı ildə 3-cü yerdə olmuşdur. Bu onu göstərir ki, keçən hər bir il ərzində Azərbaycanda Türkiyənin ixrac payı idxaldan fərqli olaraq durmadan artmışdır.

Azərbaycan ixracındakı 2002-ci ildəki 3.8%-lik pay, artaraq, 2003-cü ildə 4.1%, 2004-cü ildə 5.1%, 2005-ci ildə isə 6.3%-ə çatmışdır. 2006-cı ildə 6.1%-ə qədər qismən enmə müşahidə olunsada, 2007-ci ildə 17.4%-lik çox yüksək artım əldə olunmuşdur. 2007-ci il haqqında ayrıca məlumat verəcəyimizi nəzərə alaraq,

dərhal digər bir məsələyə keçək. Bu Azərbaycanın idxal və ixracının əmtəə strukturudur. Gəlin, ölkəmizin ticarətinin strukturuna daha geniş bir mənzərədə Türkiyənin də yer aldığı ayrı-ayrı coğrafi regionlar üzrə baxaq. Əvvəlcə idxalımızın coğrafi strukturunu nəzərdən keçirək:

Cədvəl №8

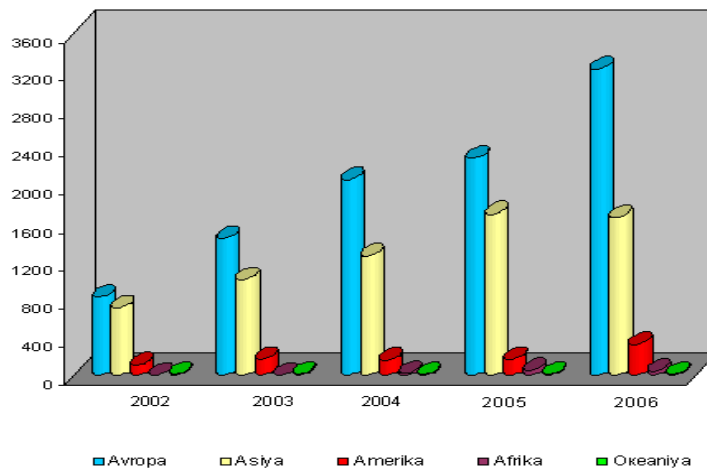
2002-2006-cı illərdə idxalın coğrafi quruluşu (min ABŞ dolları)

<i>Coğrafi regionlar</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>
Cəmi	1665484	2626181.1	3515930	4211222	5267646.1
Avropa	825425.1	1438909.4	2059524.2	2280175.4	3219213.8
Asiya	711650.4	1004541.6	1251063.1	1695911.3	1663111.8
Amerika	111777.8	167454.2	162883.1	171342.2	325216.5
Afrika	5008.7	1517.7	25653.1	52800.8	47497.9
Okeaniya	11622	13758.2	16806.5	10992.3	12606.1

Mənbə: AR DSK

Bildiyimiz kimi bu coğrafi regionlar içərisində qardaş Türkiyə Respublikası Asiya regionu içərisində yer alır. Bu region isə Azərbaycanın idxalında 2002-2006-cı illərdə müxtəlif paya malik olsa da həmişə ikinci mövqedə qərarlaşmışdır. Regionu təkcə Avropa qabaqlayır ki, Azərbaycanın idxalında və ixracında həmişə lider mövqelərdə olmuş İtaliya və Rusiyanın, həmçinin Azərbaycanla sıx ticarət əlaqələrində olan MDB ölkələrinin bu regiona daxil olduğunu nəzərə alsaq, bu o qədər də təəccüb doğurmur. Dediklərimiz daha da aydın şəkildə və dinamik olaraq aşağıdakı diaqramda qeyd olunmuşdur.

Diaqram 4: Azərbaycanın idxalının coğrafi strukturu:

Mənbə: AR DSK 2002-2006-cı il məlumatlarına əsasən

İndi isə ixracımızın coğrafi sturukturunu nəzərdən keçirək.Bunun üçün aşağıdakı cədvələ müraciət edək və buradakı məlumatlarla tanış olaq:

Cədvəl №9

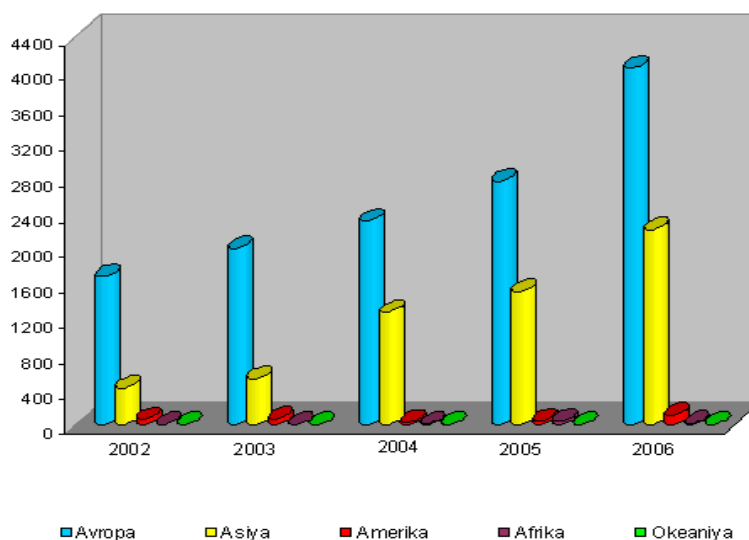
2002-2006-cı illərdə ixracın coğrafi quruluşu (min ABŞ dolları)

<i>Coğrafi regionlar</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>
Cəmi	2167399.7	2590377.8	3615435.1	4347151.2	6372165
Avropa	1678873.1	1991719.6	2306025.1	2753991.1	4038249.4
Asiya	420499	529899.5	1273395.9	1507981.1	2211266.4
Amerika	62809.7	66477.5	26970.2	44070.9	106940.8
Afrika	5215.3	2178.3	8941.7	41091	15685.4
Okeaniya	2.6	102.9	102.2	17.1	23

Mənbə:AR DSK

Cədvəldən belə məlum olur ki, Azərbaycanın idxalının coğrafi sturukturunda olduğu kimi, ixracının coğrafi sturukturunda da Asiya regionu ikinci mövqedə yer alır.Yuxarıda göstərdiyimiz səbəblər burada da özünü doğruldur.İndi isə diaqrama müraciət edək. Bu hadisələrə daha dəqiq və dinamik yanaşma olduğundan, qiymətləndirmə üçün də effektivdir.

Diaqram 5:Azərbaycanın ixracının coğrafi sturukturı:

Mənbə:AR DSK, 2002-2006-cı il məlumatlarına əsasən

Diaqrama baxsaq aydın şəkildə görə bilərik ki, 2002-2006-cı illər üzrə ixracımızda Türkiyənin də yer aldığı Asiya regionu artan istiqamətli qrafik təşkil etmişdir.Avropa və Asiyadan başqa digər regionların payı isə cüzdür.

Azərbaycanın idxal və ixracının əmtəə strukturuna gəlincə isə ilkin olaraq ümumi ölkələr üzrə, sonra isə bunun fonunda Türkiyə ilə ticarətimizin quruluşunu xarakterizə edərkən deyək ki, ticarətimizin əmtəə strukturu iki böyük hissəyə ayrılır: ərzaq məhsulları və neft və neft məhsulları. Həm Türkiyə, həm də digər ölkələrlə idxalımızda ərzaq məhsulları üstünlük təşkil etdiyindən yalnız ərzaq məhsullarının, ixracımızda isə neft və neft məhsulları üstünlük təşkil etdiyindən yalnız bu məhsullar üzrə təhlil aparacağıq. Beləliklə, əvvəlcə idxalı gözdən keçirək:

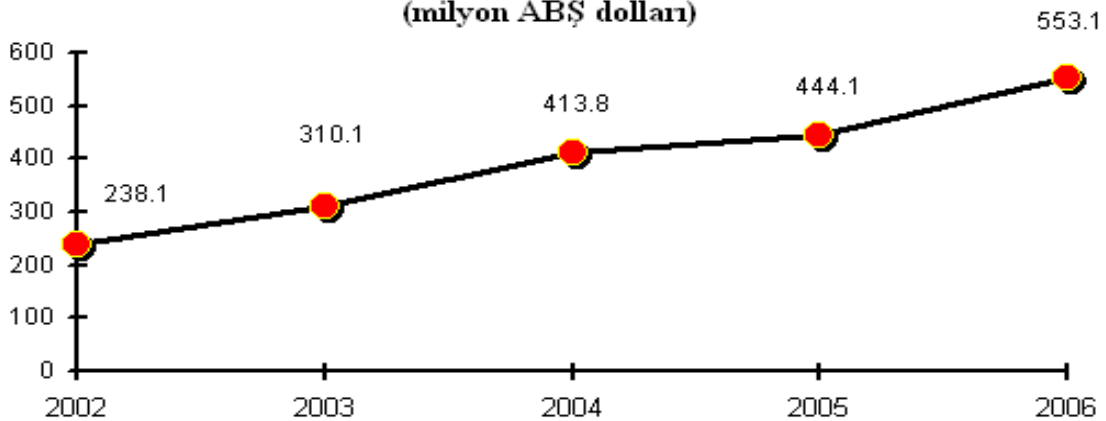
Cədvəl №10

2002-2006-cı illərdə ərzaq məhsullarının idxalı

<i>İllər</i>	<i>İdxal olunan ərzaq məhsullarının həcmi (milyon dollar)</i>	<i>İdxalda ərzaq məhsullarının xüsusi çəkisi, fazlə</i>
2002	238.1	14.3%
2003	310.1	11.8%
2004	413.8	11.8%
2005	444.1	10.6%
2006	553.1	10.5%

Mənbə: AR DSK, 2002-2006-cı il məlumatlarına əsasən

**İdxal olunan ərzaq məhsullarının dinamikası
(milyon ABŞ dolları)**

Mənbə: AR DSK

Maraqlı da olsa cədvəl və diaqram göstərir ki, Azərbaycanın idxalında ərzaq məhsullarının həcmi durmadan artır. Amma çəki baxımından bu göstərici azalan istiqamətlidir. Əsas səbəb isə Azərbaycanın ümumi ticarət dövriyyəsinin həcmcə artması və buna müqabil də idxal həcmimizin yüksəlməsidir.

İxracımızda isə neft məhsulları olduqca böyük çəkiyə malikdir və bu heç də

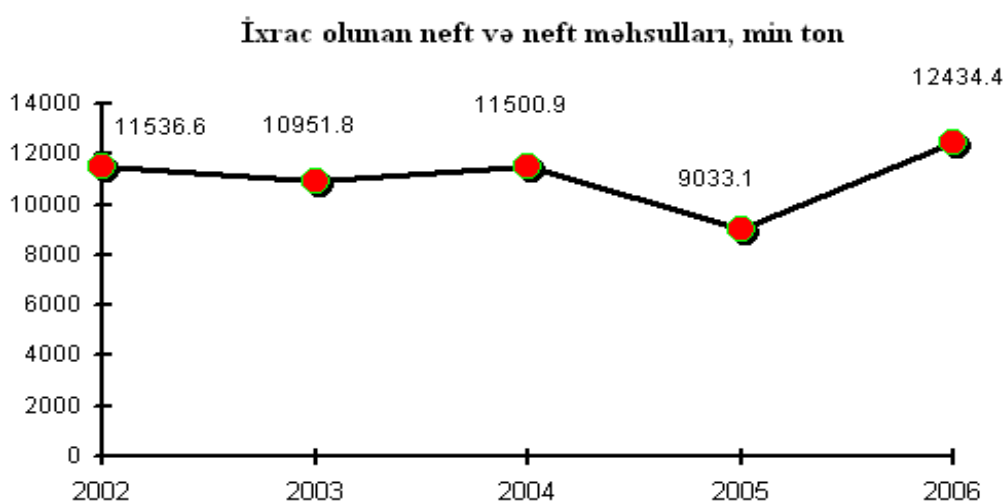
ürək açan hal deyil.Vəziyyəti aşağıdakı cədvəl və diaqramdan izləyə bilərik:

Cədvəl №11

2002-2006-cı illərdə neft və neft məhsullarının ixracı

İllər	İxrac olunan neft və neft məhsulları		
	Miqdarı, min ton	Məbləği, milyon dollar	İxracda xüsusi çəkisi,%
2002	11536.6	1901.9	87.8
2003	10951.8	2212.4	85.4
2004	11500.9	2962.2	81.9
2005	9033.1	3308.6	76.1
2006	12434.4	5354	84

Mənbə:AR DSK 2002-2006-cı il məlumatlarına əsasən

Mənbə:AR DSK

Diaqrama baxsaq görərik ki, 2002-2003-cü illərdə neft və neft məhsulları ixracımızda nisbətən azalan istiqamətli olmuşdur.Buna əsas səbəb kimi qeyri-neft sektorundakı Türkiyə və digər ölkələrin investisiyalarının artımı göstərilir.Lakin 2005-ci ildən başlayaraq sürətlə artım müşahidə olunur və hal-hazırda da bu inkişaf davam etməkdədir.Buna əsas səbəb isə Bakı-Tibilisi-Ceyhan ixrac boru kəmərinin 2005-ci ilin ortalarından istifadəyə verilməsidir.Məhz bu vaxtdan etibarən yüksək tempi artımın əsası qoyulur.

2006-cı ildə Azərbaycanın Türkiyə ilə ticarətinin struktruna gəlincə idxal və ixracı ayrılıqda nəzərdən keçirək. Bunun üçün əvvəlcə Azərbaycanın Türkiyə ilə idxalında əsas təşkil edən malların yerini göstərən cədvələ baxaq:

2006-cı ildə Türkiyədən əsas məhsulların idxalı:

<i>Məhsullar</i>	<i>Miqdar və ya çəkisi (ton)</i>	<i>Dəyəri (min dol.)</i>	<i>Türkiyənin tutduğu yer</i>
Ümumi	-	385040.0	4
Kənd təsərrüfatı, yeyinti məhsulları və içkilər	-	10388.7	2
Pendir, kəsmik	101,4	194,8	6
Kartof	3698,0	404,9	3
Təzə tərəvəz	5706,8	710	2
Təzə meyvə	1805,5	362,7	3
Buğda unu	61,5	14,6	3
Ət konservləri	96,8	64,2	5
Şəkərli qənnadı	876,4	375,5	3
Şokalad və şokalad məhsulu	919,8	604	3
Makaron və makaron məhsulu	1876,7	919,5	2
Çörək, unlu qənnadı məhsulu	1562,7	629,3	3
Meyvə-tərəvəz konservləri	2032,1	1330,9	1
Meyvə və tərəvəz şirələri	1977,3	423,0	3
Pivə	16,8 min kl	146,8	2
Üzüm Şərabı	3,2mlrd. kl	81,3	4
Quş yumurtaları	166106 min ədəd	4274,6	1
Tikinti materialları	-	2750.4	1
Qranit	2033,9	150,5	2
Sement və klinker	43982,7	2599,9	3
Neft və kimya məhsulları, dərmanlar	-	30335.2	3
Natrium	87,1	56,4	2
Asiklik spirtlər	312,9	278,0	6
Dərman vasitələri	476,9	2550,7	5
Sabun	2861,1	1853	1
Sintetik yuyucu maddələr	12719,4	14456,3	1
Bitki mühafizəsi üçün maddələr	554,2	2081,4	1
Propilen, polimerlər	322,5	208,4	4
Vinixlorid polimerlər	2663,1	2317	3
Plastik boru, şlanq və filinqlər	2684,2	1832,7	1
Plastik plitələr və təbəqələr	964,5	1086,2	1
Plastik qutular, kisə plakonlar	1290,6	16,81,6	1
Rezin şirləri	36,2 min ədəd	1933,5	4
Dəzgah, avadanlıq və cihazlar	-	18517.2	3
Polad prokatları	10,69,3	1014,3	5
Metal konstruksiyalar	7570,8	15461,7	2
Məişət soyuducuları	4746 ədəd	1053,4	3
Məişət paltaryuyanları	752 ədəd	987,8	3
Avtomobillər və k/təs maşınları	-	29830.5	4
Traktorlar	46 ədəd	2248,5	5
Avtobuslar	55 ədəd	1987,5	2
Yük avtomobilləri	357 ədəd	16510,1	3
Xüsusi təyinatlı avtomobillər	59 ədəd	9084,4	3

Mebel və digər əşyalar	-	-	25031.51
Ofis, mətbəx, yataq mebellər	39,5 min ədəd	6310	2
Oturacaq mebellər	10272 ədəd	692,5	2
Yağ və sürtkü	3380,9	2773,5	3
Elektrik enerjisi	435,9 mln k/vt saat	15255,51	3

Mənbə: "Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2007" AR DSK

Türkiyə ilə də idxalımızda əsas payın ərzaq məhsulları və içkilərə aid olduğu qənaətinə gəlirik. Bu məhsullar üzrə idxalda Türkiyənin özünün yeri isə ikincidir.

İxracın struktruna gəldikdə isə aşağıdakı cədvəldə baxaq:

Cədvəl №13

2006-cı ildə Türkiyəyə əsas məhsulların ixracı

<i>S/s</i>	<i>Məhsullar</i>	<i>Miqdar (ton)</i>	<i>Dəyər (mindollar)</i>	<i>Türkiyənin yeri</i>
1	Balıq	10	1,55	4
2	Təzə meyvələr	284	251,6	7
3	Şəkər çuğunduru	20571	1542,9	1
4	Meyvə-tərəvəz şirəsi	2310,6	1527,2	2
5	Siqaret	1432 mln.ədəd	8657,2	1
6	Xam neft	282,600	109516,6	4
7	Xüsusi benzin	3,300	1565,1	3
8	Sair yüngül distilyatlar	15100	6602,5	1
9	Dizel yanacağı	310100,1	174468	2
10	Yağlar, sürtkülər	19914,4	8558	2
11	Asiklik spirt törəmələri	9138300	5516,4	1
12	Etilen polimerləri	35767,6	32907,6	1
13	İribuynuzlu heyvan dərisi	504,2	2132,2	2
14	Pambıq lifi	8081,8	6560,1	2
15	Saflaşdırılmış mis	4692,7	7022,7	1
16	Emal olunmamış aliminyum	3999,6	8051,5	3

Mənbə: "Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2007" AR DSK

Göründüyü kimi Türkiyədən Azərbaycana idxalın strukturu daha genişdir və daha çox sahələri əhatə edir. Bu isə Türkiyənin iqtisadiyyatının daha böyük və güclü olmasından irəli gəlir.

İndi isə təhlilimizi ən son olaraq 2007-ci il üçün aparaq. 2007-ci il üzrə Azərbaycanın ümumi ticarət dövriyyəsi artaraq **11766882.2 min** ABŞ dolları olmuşdur. Türkiyə ilə ticarət dövriyyəmiz də artaraq 1680819.6 min ABŞ dolları səviyyəsinə çatmışdır. Bu ildə Türkiyədən idxalımız 624496.6 min ABŞ dolları, ixracımız isə 1056323 min ABŞ dolları təşkil etmişdir. Nəticədə +431826.4 min ABŞ dolları saldo yaranmışdır. Göründüyü kimi 2007-ci il Türkiyə ilə ticarət Azərbaycanın

lehinə olmuşdur. İndi isə bu il üzrə Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşlarını Türkiyə ilə birlikdə gözdən keçirək:

Cədvəl №14

2007-ci ildə Azərbaycanın əsas ticarət tərəfdaşları

(min ABŞ dolları)

<i>Ölkələr</i>	<i>Əmtəə dövriyyəsi</i>	<i>%</i>	<i>İdxal</i>	<i>%</i>	<i>İxrac</i>	<i>%</i>	<i>Ticarət balansı</i>
Ölkələr üzrə	11766882.2	100	5708573.5	100	6058308.7	100	349735.2
Türkiyə	1680819.6	14.3	624496.6	10.9	1056323	17.4	431826.4
Rusiya	1529756.5	13.0	1002704.2	17.6	527052.3	8.7	-475651.9
İtaliya	1081761.3	9.2	140832.8	2.5	940928.5	15.5	800095.7
İran	539966.8	4.6	105235.7	1.8	434731.1	7.2	329495.4
Birləşmiş Ştatlar	496600.3	4.2	268404.2	4.7	228196.1	3.8	-40208.1
Ukrayna	494742.3	4.2	465554.2	8.2	29188.1	0.5	-436366.1
Almaniya	490724.2	4.2	470993	8.3	19731.2	0.3	-451261.8
Birləşmiş Krallıq	413989.5	3.5	410906.1	7.2	3083.4	0.1	-407822.7
Gürcüstan	406711.3	3.5	62930.8	1.1	343780.5	5.7	280849.7
İsrail	400688.3	3.4	30842.5	0.5	369845.8	6.1	339003.3

Mənbə: AR DSK, 2007-ci ilin statistik göstəricilərinə əsasən

Son illərin statistik göstəriciləri deməyə əsas verir ki, Azərbaycanla Türkiyə arasında ticarət əlaqələri daha da genişlənir. Buna qarşılıq isə ölkələr arasındakı əmtəə dövriyyəsi ilbəl artır, ticarət saldosu isə Azərbaycanın xeyrinə dəyişir.

Düzdür, Türkiyə ilə olan əlaqələrimizdə birbaşa quru yolu bağlantımızın olmaması bu ölkə ilə olan münasibətlərimizi, xüsusilə də iqtisadi və ticarət münasibətlərimizi zaman-zaman çətinləşdirmiş və digər ölkələrə (Rusiya və İran) görə qeyri-üstün mövqeyə gətirmişdir. Quru yolu bağlantısı yaratdığımız Gürcüstanın qoyduğu yüksək vergilər, İranın gətirdiyi tonaj məhdudiyyətləri, Azərbaycanın eyni zamanda MDB üzvü olması və üzvlər arasına bəzi güzəştlər Türkiyənin Azərbaycanla iqtisadi və ticarət əlaqələrini çətinləşdirir, lakin bütün bunlara baxmayaraq qardaş Türkiyə ilə ticarət əlaqələrimiz ilbəl inkişaf edir və gələcək perspektivləri olduqca böyükdür. Bu iki ölkə prezidentlərinin və digər nümayəndələrin qarşılıqlı görüşlərində hər dəfə müzakirə olunur. Belə ki, ölkələr arasındakı ticarət dövriyyəsinin artırılması əsas iqtisadi məqsədlərdən sayılır.

Beləliklə,son olaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, Azərbaycan və Türkiyə həm iki yaxın qonşu ölkə, həm də tarixi, soy kökü,dini və dili bir iki qardaş ölkə kimi, bütün münasibətlərdə daima anlaşmış və qarşılıqlı maraqları gözləyərək, balanslaşdırılmış iqtisadi siyasət yürüdürlər.

2.2. Azərbaycan-Türkiyə ticarət-iqtisadi əlaqələrinin normativ-hüquqi bazası

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra müstəqil ölkələrlə iqtisadi bağların qırılması,zavod və fabrik işlərinin dayanması,ciddi maliyyə böhranları, torpaqların işğalı,həmçinin bu vəziyyəti yoluna qoyacaq maliyyə potensialının yoxluğu ölkəmizə xarici sərmayə axınlarını ləğv etmişdir. Azərbaycanın iqtisadiyyatının müstəqilliyin ilk illərində və sonrakı inkişafı ölkəmizə yatırılan investisiyalar və alınan xarici kreditlər hesabına gerçəkləşdi desək, heç də yanılmırıq. Qərb kapitalı, xüsusilə də Türk kapitalının ölkəmizə vaxtında yeridilməsi Azərbaycanın bugünkü nailiyyətinin özəyi olmuşdur.Lakin Türkiyə və Qərbin böyük dövlətlərinin Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiya qoyması isə heç də asan olmamışdır.Bunun üçün ölkədə investisiya iqlimi formalaşmalı və ölkə götürəcəyi öhdəlikləri üçün xüsusi etibar qazanmalı idi.

Azərbaycan qısa müddət ərzində bu vəzifənin öhdəsindən gələ bildi. Hadisələrin sonrakı inkişafı bunu deməyə əsas verir.Ən əvvəl investisiya iqliminin formalaşması üçün əsas şərt sayılan siyasi sabitliyə nail olundu.Daha sonra isə bu yatırımları həyata keçirmək üçün hüquqi baza yaradıldı.Bunun üçün Bazar iqtisadiyyatına keçidin hüquqi əsasını təmin edən çalışmalara başlanıldı.18 oktyabr 1991-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Dövlət Müstəqilliyi Haqqında qəbul edilən Konstitusiyaya dəyişildikdən sonra,ilk önəmli addım məhz xarici Sərmayə Qanununun 15 Yanvar 1992-ci ildə edilməsiylə atıldı.Zaman içərisində üzərində çeşidli düzəltmələr edilərək öz qüvvəsini saxlayan bu qanun ilə Azərbaycan xarici sərmayə qoyuluşlarına,təzminat,zərərin ödənilməsi,transler və gəlirlərin istifadəsi kimi xüsuslarda dövlət qarantiyası oldu. Bu addımlar nəticəsində xarici sərmayəyə

qapılarını açan Azərbaycana qarşı qərb ölkələrinin və Qardaş Türkiyənin kapital axıntıları özünü çox gözlətmədi. Xüsusilə zəngin neft və təbii qaz mənbələrinə yönələn Türk sərmayəsi sonrakı illərdə qeyri-neft sektoruna da yönəlməyə başladı. Bu arada bazar iqtisadiyyatına keçidin önəmli anlaşımlarından biri sayılan özəlləşdirmə qanunu 7 yanvar 1993-cü ildə Azərbaycan Parlamenti tərəfindən qəbul edilərək Azərbaycan iqtisadiyyatında xarici kapitalın da iştirakına icazə verən özəlləşdirməyə yol açdı. 1995-1998, 1998-2000 və 2000-2005-ci illərdən ibarət 3 mərhələli özəlləşdirmə Proqramı kiçik və orta müəssisələrin, həmçinin kiçik ölçülü və müştərək müəssisələrin yaradılmasını nəzərdə tuturdu ki, bu da xarici ölkə müəssisələrinin, həmçinin türk şirkətlərinin Azərbaycanda gedən bu quruculuq proseslərində iştirakına hüquqi yol açdı. Bu etibarla bir çox türk şirkətləri Azərbaycanda müştərək müəssisə qurmuş, şöbə və nümayəndəliklər yaratmışlar. Aşağıdakı cədvəldə 1991-2006-cı illər üzrə türk müəssisələrinin sayı və statusu dinamik əks etdirilmişdir.

Cədvəl №15

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən türk şirkətlərinin sayı və statusu

<i>S/s</i>	<i>Statusu</i>	<i>1991-2001</i>	<i>2002</i>	<i>2003</i>	<i>2004</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>	<i>Toplam</i>
1	Müştərək müəssisə	394	72	78	67	33	16	660
2	100 % türk sərmayəli şirkət	176	65	116	126	42	36	561
3	Nümayəndəliklər	29	8	21	23	17	8	106
	Toplam	599	145	215	216	92	60	1,327

Mənbə: T.C.DT.M.Bakı Ticarət Müşavirliyi 2000-ci ilin hesabatı

Müxtəlif sahələrdə fəaliyyət göstərən türk firmalarının böyük bir qismi ticarət etməkdə və ya kiçik və orta ölçülü yatırımlar etməkdədir. Bu firmaların fəaliyyət sahəsi: neft, telekommunikasiya, bankçılıq və sığortachılıq, qida malları emalı, təhsil mətbuat və yayım, tekstil və konnseksion, daşıma, meşə materialları, inşaat məmulatları və bir sıra xidmət sahələri kimi sektorlardır.

Türk şirkətləri Azərbaycanın sərbəst bazar iqtisadiyyatına keçidində, birbaşa və dolaylı olaraq təcrübələri ilə önəmli rol oynamaqdadırlar. Yuxarıdakı cədvəldən görüldüyü kimi, 2000-ci ilin sonu etibarıyla 100 % Türk sərmayəli, müştərək müəssisə, şöbə və ya nümayəndəlik olaraq 1327-ə yaxın müəssisə Azərbaycanda

gedən, rəsmi quruluş işlərində xüsusi rol oynamışlar. Düzdür, şirkətlərdən önəmli bir bölümü öz fəaliyyətlərini indi davam etdirmirlər, lakin hələ də müxtəlif sektorlarda toplam 600 civarında Türk şirkəti fəaliyyət göstərməkdədir. Türk firmalarının Azərbaycanda gerçəkləşdirdikləri yatırımların miqdarının 2 milyard dollardan çox olduğu təxmin edilməkdə və 30 min nəfərdən çox işçini öz fəaliyyət sahəsində birləşdirməkdədir.

İndi isə bu illər ərzində Azərbaycana investisiya qoyan ölkələr arasında Türkiyənin yerini dinamik şəkildə əks etdirən cədvələ baxaq və müqayisəli təhlillər verək:

Cədvəl №16

Xarici sərmayənin ölkələr üzrə paylanması (Milyon dollar)

S/s	Ölkələr	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Toplam
1	Türkiyə	40	52	73	188	204	103	660
2	ABŞ	3	61	208	383	416	166	1,237
3	İngiltərə	6	28	81	184	210	163	672
4	Almaniya	1	1	4	27	38	7	78
5	Rusiya	3	15	44	85	82	47	276
6	İtaliya	-	-	-	13	15	38	66
7	Yaponiya	2	5	17	42	67	13	146
8	Norveç	1	12	35	69	95	63	275
9	S.Ərəbistanı	2	2	7	12	15	6	44
10	B.Ə.Ə.	-	1	2	8	16	8	35
11	İsveçrə	1	1	4	20	20	15	61
12	İran	0,6	1	1	9	41	24	76
13	Digər ölkələr	90	39	64	101	194	240	728
	Toplam	120,6	217	540	1,155	1,430	937	4,430

Mənbə: AR DSK 2000-ci il bütəni

Cədvəldən açıq və aşkar görünür ki, müstəqilliyimizin ilk illərində-90-cı illərin əvvəllərində Azərbaycana yatırılan sərmayələrin böyük bir qismi Türkiyəyə məxsus olmuşdur. Digər ölkələrlə müqayisədə qardaş Türkiyə müqayisə olunmayacaq qədər böyük üstünlüyə malikdir. 1994-cü ildə ABŞ 3 mln.dollar, İngiltərə 6 mln.dollar, Rusiya 3 mln. dollar, İtaliya 2 mln.dollar, digər ölkələr isə daha kiçik yatırım yatırarkən Türkiyə 40 mln. dollar investisiya yatırmaqla ümumi investisiya qoyuluşunun 30 %-dən çoxuna sahib çıxmışdır. Bunun da əsas səbəbi ilk illərdə Türkiyənin digər ölkələrə nisbətən Azərbaycana daha çox inam bəsləməsi və gedən

quruculuq proseslərində qardaş ölkə kimi daha çox maraqlı olmasındadır. Bu, Azərbaycanda sonrakı investisiya qoyuluşları üçün önəmli rol oynamışdır. Belə ki, Türkiyənin yeni müstəqillik əldə etmiş və investisiya mühiti hələ tam formalaşmamış bir ölkə kimi Azərbaycana inamla sərmayə qoyması addımı, digər ölkələrin də gələcək yatırımları üçün stimül verici amil rolunu oynamışdır. Bunu təsəvvür etmək üçün deyək ki, BVF və Dünata Bankının hesabatlarında Azərbaycan yalnız 1997-ci ildə ilk dəfə olaraq investisiya qoyuluşu üçün təhlükəsiz sayılan ölkə kimi qeyd olunmuşdur.

Ölkədə nail olunan siyasi sabilliyin ardından neftin iqtisadi əhəmiyyətini artırmaq üçün, neft və qaz anlaşmaları imzalanmağa başladı. 20 oktyabr 1994-cü il tarixində iqtisadi ədəbiyyatlarda “əsrin müqaviləsi” olaraq keçən anlaşma ilə neft sənayesi ilk dəfə təsirli bir şəkildə xarici sərmayəyə açılmış oldu. Beləliklə, Yüzilin anlaşmasını digər neft və qaz anlaşmaları da izləyərək Azərbaycanın neft və təbii qaz sektoruna on milyard dollarla ifadə edilən Qərb sərmayəsi axını başladı.

Bununla da 1995-ci ildən ABŞ, 1996-cı ildən isə İngiltərə dövlətinin sərmayəsi Türk yatırımlarını qabaqlamağa başladı. Əgər 1994-cü ilə qədər Türkiyə ölkəmizə sərmayə qoyuluşunda birinci yerdə idisə, 1995-ci ildə ABŞ-dan sonra ikinci, 1996-cı ildən isə ABŞ və İngiltərədən sonra üçüncü mövqeyə keçmişdir. Əlbəttə, getdikcə artan istiqamətdə yatırımlar edilmiş və Türk sərmayəsi ölkəmizə daxil olmuşdur, lakin Qərb ölkələrinin daha böyük kapitalla malik olması Azərbaycanla birgə layihələrdə də daha böyük payla iştiraka zəmin yaradırdı. Bununla belə Türkiyə, Almaniya, Yaponiya, Fransa, İtaliya və digər ölkələri qabaqlayaraq Azərbaycandakı yatırımlarda iştirak mövqeyini qoruyub saxlamaqdadır. Bunu aşağıdakı cədvəldən də aydın görmək olar:

Ümumilikdə xarici şirkətlərin Azərbaycana yatırdığı sərmayələri iki böyük qrupa bölmək olar: neft və qeyri-neft sektoru. Təkcə 1994-cü ildə Azərbaycana qoyulan investisiyalarda qeyri-neft sektoru öndədir. Bu isə bilavasitə həmin il qardaş Türkiyənin ölkəmizə yatırdığı investisiyaların böyük bir qisminin qeyri-neft sektoruna yönəltməsindən irəli gəlir ki, bu haqda irəlidə qeyd edəcəyik. İndi isə,

əvvəlcə neft sektorunda Türk sərmayəsi və onun rolunu araşdıraraq.

Cədvəl №17

2000-2007-ci illərdə xarici sərmayənin paylanması(mln. dollar)

	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Cəmi xarici investisiya	927.0	2234.9	3371	4575.5	4893.2	5052.8	6760.3
o cümlədən:							
Maliyyə kreditləri	262.9	223	238.3	293	698.4	983.5	1425.8
Neft sənayesinə	546.1	1693	2972.4	4088.1	3799.9	3422.3	4176.3
Birgə və xarici investisiyalı müəssisələr	118.0	318.9	45.4	104.2	230.5	368.4	376.0
ondan:							
Türkiyə	31.6	55.6	17.1	80.1	96.2	136.6	139.1
ABŞ	11.2	41.4	4.9	8.4	24.8	70	71.4
İran	2.9	2.7	-	-	1.2	17.5	18.0
Almaniya	1.7	1.7	-	2.1	21.5	17.4	17.6
Rusiya	-	0.7	1.2	1.8	5.1	4.6	4.5
Böyük Britaniya	6.8	108.1	9.0	4.2	39.5	39.1	40.0
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	2.8	0.2	4.4	4.4	5.7	18.3	18.8
İsveçrə	-	-	-	-	0.5	2.7	2.6
Fransa	39.3	25.7	2.2	2.2	2.6	11.1	11.3
Kipr	-	-	-	-	0.2	5.4	5.6
Çin	-	-	-	-	0.2	1.3	1.5
İtaliya	-	-	-	-	4.6	2.8	3.0
Pakistan	-	-	-	-	-	3.1	3.0
Norveç	-	31.6	-	-	-	-	-
Yaponiya	16.4	23.7	-	-	-	-	-
Digər ölkələr	5.3	27.5	6.6	1.0	28.4	38.5	39.6
Neft bonusu	-	-	58.6	21.6	1.0	17.0	67.7
Portfel investisiyalar	-	-	-	19.0	78.0	57.8	-
Digər investisiyalar			56.3	49.6	85.4	203.8	714.5

Mənbə: AR DSK-nin 2000-2007-ci illər üzrə məlumatına əsasən

1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda xarici ölkələrin iri neft şirkətləri ilə Xəzərin Azərbaycan sektorundakı “Azəri”, “Çıraq” yataqlarının və “Günəşli” yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsinə dair hasilatın pay bölgüsü sazişinin – “əsrin müqaviləsi”nin imzalanması ölkəmizin neft sənayesinin qapılarını xarici sərmayədarların üzünə açdı.

Ümummillə liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə işlənib hazırlanmış yeni neft strategiyası Türkiyə Azərbaycanın neft sənayesi əməkdaşlığı üçün geniş imkanlar açmışdır. Azərbaycanda 1992-ci ildən fəaliyyətə başlayan Türk Petrolları Anonim Ortaqlığı (TPAO) şirkəti “əsrin müqaviləsi”ndə 6,75 %-lik pay əldə et-

mişdir. Azərbaycan neft sənayesində çalışan xarici şirkətlərlə yanaşı, qardaş ölkənin TPAO şirkəti də bu global enerji layihəsinin fəal iştirakçılarındandır. Belə ki, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri layihəsinin reallaşdırılması məqsədilə yaradılmış “BTC Co”-nın səhmdarlarından olan TPAO şirkəti adı çəkilən layihədə 6,53 faizlik iştirak payına malik olmuşdur. Bunlardan əlavə şirkət “Şahdəniz” qazının Türkiyə və Avropa bazarlarına ixracını nəzərdə tutan Cənubi Qafqaz boru kəməri layihəsinin maliyyə səhmdarlarından biridir və burada 9 %-lik paya malikdir. Bir maraqlı faktı da qeyd etmək ki, ötən illərdə TPAO şirkəti Azərbaycanın neft və qaz layihələrinə 1,8 milyard dollardan artıq sərmayə yönəldib. Bu da ölkəmizdə fəaliyyət göstərən xarici şirkətlər arasında BP, EKSON Mobil və Statoyldan sonra dördüncü nəticədir. 2006-cı ildə isə TPAO şirkətinin Azərbaycana yatırdığı sərmayə həcmi aşağıdakı kimidir:

Cədvəl №18

TPAO-nun Azərbaycana yatırdığı sərmayələr:

<i>Layihələr</i>	<i>2006-cı il sərmayələri (mln dollar)</i>	<i>Ümumi sərmayələr (mln dollar)</i>
Azəri-Çıraq-Günəşli layihəsi TPAO + ARDNŞ	248.715	1690.714
Şahdəniz layihəsi	80.64	336.71
Alov layihəsi	3.16	26.102
BTC layihəsi	51.841	324.150
SCP layihəsi	27.45	107.478
Bakı ofisi	0.782	4.977
Azərbaycan	412.588	2507.434

Mənbə: www.tpao.com

Cədvəldən göründüyü kimi TPAO Azərbaycana 2507.434 mln dollar həcmində sərmayə qoymuşdur və bunun da 1690.714 –ü Azəri-Çıraq-Günəşli layihəsinin payına düşür. Bu, layihənin necə önəm daşdığını sübut edir.

Azərbaycanda neft sənayesinin inkişafına sərmayə yönəldən şirkətlər arasında TPAO-dan başqa digər şirkətlər də mövcuddur. Artıq bu şirkətlər Azərbaycanda, eləcə də Xəzər regionundakı neft layihələrinin reallaşdırılmasında yaxından iştirak edirlər. Belə şirkətlərdən biri Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə Türkiyənin nəhəng tikinti təşkilatlarından sayılan “Tekfen” şirkəti arasında yaradılan “Azfen” birgə müəssəsidir. Hələ 1996-cı ildə Azərbaycanın inşaat bazarına daxil olan “Azfen”

birgə müəssəsi Bakı-Supsa boru kəmərinin tikintisini 1999-cu ildə müvəffəqiyyətlə başa çatdırmışdır. “Azfen” birgə müəssəsinin “Tekfen” şirkəti ilə birlikdə yerinə yetirilmiş layihələri arasında ABƏŞ-in ilkin neft layihəsi çərçivəsində Səngəçal terminalının tikintisi xüsusi yer tutur. “Tekfen-Azfen” alyansı tərəfindən terminalların genişləndirilməsi proqramı çərçivəsində inşaat işlərini ölkəmiz üçün uğurlu saymaq olar. Beləki “Əsrin müqaviləsi”nin “Azəri” layihəsi çərçivəsində həyata keçirilən iri miqyaslı işlərinin müvəffəqiyyətlə yerinə yetirilməsi məqsədilə Bibiheybətdəki quraşdırma sahəsinin dünya səviyyəsində modernləşdirilməsi də alyansın Azərbaycanda gördüyü mühüm işlərdəndir.

Bu sahədə əsas şirkətlərdən biri də Türkiyənin BOTAŞ şirkətidir. Belə ki bu şirkət BTC əsas ixrac neft kəmərinin və Cənubi Qafqaz qaz boru kəməri layihələrinin əsas tikinti podratçılarında olmuşdur.

Beləliklə Türk və sair şirkətlərin Azərbaycan neft sektorunda uğurlu fəaliyyətinin nəticəsi kimi 2006-cı il 25 mayda BTC ixrac boru kəməri istifadəyə verildi. Bu tarixdə ilk dəfə olaraq Azərbaycan nefti dünya bazarına çıxarıldı. Üç dənizi birləşdirən, Xəzər neftini dünya bazarına çıxarmağa qadir bu çox böyük, dünya miqyaslı layihənin həyata keçirilməsi Azərbaycanla yanaşı qardaş Türkiyəni də sevindirirdi. Dünyada enerji probleminin yaşandığı vaxt bu cür qlobal layihənin reallaşması dövlətlərimizin mövqelərinin möhkəmləndirilməsində və sosial iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayacaq.

İndi isə qeyri-neft sektorunda türk şirkətləri ilə əməkdaşlığı araşdıraraq və əlaqələri qiymətləndirək.

Qeyri neft sektorunda fəaliyyət göstərən Türk firmalarının böyük bir qismi isə sənaye sahəsində fəaliyyət göstərir. Digər sahələrdə də kiçik və orta ölçüdə yatırım tərcih etməkdə olan türk firmaları mövcuddur. Azərbaycanda neft sektorunda xarici sərmayə yatırımlarında Türkiyə birinci sırada yer alır.

İndi isə 1998-2000-ci illər, yəni son on ildə Türkiyənin qeyri-neft sektorunda çalışan birgə müəssələrinin məhsul istehsalında ayrı-ayrı sahələr üzrəçəkisini müəyyənləşdirək:

Azərbaycan Türkiyə birgə müəssisələrində 2002-2006-cı ilin ərzində məhsul istifadəsinin həcmi(min dollar)

	2002	2004	2006
Cəmi	109.8	6213.1	171529.7
Sənaye	50.6	3525.9	243691
Tikinti	-	-	8289.1
Nəqliyyat	1.0	11.3	13.0
Rabitə	0.3	63.7	35.9
Ticarət	48.9	2611.9	138587.9
Sair sahələr	9.0	0.3	234.7

Mənbə: AR.DSK bülleten 2000-ci il

Azərbaycan-Türkiyə müəssisələrinin istehsallarında ayrı-ayrı sahələrin payı (faizlə)

	2002	2004	2006
Cəmi	100	100	100
Sənaye	46,8	56,74	14,20
Tikinti	-	-	4,83
Nəqliyyat	0,91	0,18	0,007
Rabitə	0,27	1,02	0,002
Ticarət	44,5	42,03	80,79
Sair sahələr	8,19	0,004	0,13

Mənbə: AR DSK bülleten 2000-ci il

Cədvəldən göründüyü kimi istehsalda xüsusi çəkisi sənaye və ticarətə məxsusdur. 10 il əvvəl 1998-ci ildə Türk sərmayəsinin yarıya qədəri məhz sənaye sahəsinə qoyulmuşdur. 1999-cu ildə sənaye məhsulları ümumi həcmdə 10 % artaraq 56,74 %-ə çatmışdır. Əksinə ticarətdə isə 2 % azalma olmuşdur. Lakin 2000-ci il və ondan sonra bu sahələrin yeri dəyişmiş və ticarət önə keçmişdir. Belə ki, 2000-ci ildə sənaye sektorunda 14,2 %-ə dək azalma olmuş, ticarətdə isə 80,79 %-ə dək yüksəlmə müşahidə olunmuşdur. Əlbəttə ilk baxışdan elə görünür ki, sənaye sahəsində məşğul olan türk müəssisələrinin sayı ixtisar olunub, ya da artıq fəaliyyətləri məhdudlaşdırılıb, lakin bu heç də belə deyil. Sadəcə son illər yaradılan birgə müəssisələr daha çox ticarətlə məşğul olurlar.

Bildiyimiz kimi bir sıra Türkiyə TMK-ları Azərbaycanda fəaliyyət göstərir. Bunlara “Koç Holding”in tərkibindəki “Migros”(Ramstore), “Yapı Kredit Bank”,

“Arçelik”, “Beko” və “TPAO” aiddir. “Migros” “Ramstore” adı ilə 3 supermarketə malikdir. “Beko” və “Arçeliyin” çoxlu mağazaları vardır.İndiyə qədər Türkiyə Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna 1.8 milyard dollara qədər investisiya qoymuşdur. Lakin,ən çox Azərbaycana sərmayə qoyan “TPAO”-dur.

Sonunda, belə nəticəyə gəlirik ki,ilk illərdən fərqli olaraq indiki dövrdə Azərbaycanda sərmayə qoyuluşu üçün olduqca böyük şərait mövcuddur.Müasir dövrdə Azərbaycana həm türk,həm də xarici investisiya axınlarını stimullaşdırma biləcək amillərə isə aşağıdakıları göstərə bilərik:

- siyasi sabitlik. Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra siyasi cəhətdən daha stabil vəziyyət yaranmışdır.Bu da investorlara qoyduqları kapitalın sonrakı taleyində narahatlığın azalmasına,sabaha ümid və gəlir götürmək təminatını verir;

- ucuz və keyfiyyətli iş qüvvəsi.Keçmiş ittifaqdan Azərbaycanın əldə etdiyi nəticələrdən biri güclü və hərtərəfli təhsil sisteminin qalması və bunun sayəsində də ixtisaslı kadrlara malik olmasıdır.Xüsusəndə,Azərbaycanda mövcud işsizlik xarici müəssələrdə fəaliyyətə marağı daha da artırır.

- zəngin və müxtəlif təbii ehtiyatların mövcudluğu;
- əlverişli iqtisadi coğrafi mövqe;
- istehsal olunmuş məhsulu reallaşdırmaq üçün bazarın olması;
- Qonşu və daha böyük bazarlara yaxınlıq.

Bunlardan başqa türk sahibkarlarınının Azərbaycana kapital qoyuluşuna səbəb olan digər amillər də vardır.

Bildiyimiz kimi türk iş adamlarının yüngül və yeyinti sənayesi sahəsində böyük təcrübəsi vardır.Buna görə türk iş adamları Azərbaycanda istehsal sahəsində əsasən yüngül və yeyinti sənayesinə,tikinti sferasına daha çox kapital qoyurlar. Yuxarıda birgə sahibkarlığın inkişafından danışdıqda bunlara ətraflı şəkildə toxunmuşduq.

2.3. Azərbaycan-Türkiyə ticarət-iqtisadi əməkdaşlığın inkişaf meylləri və problemləri

Müasir dövrdə Azərbaycan dünyanın əksər ölkələri ilə sıx iqtisadi münasibətlər qurmuşdur. Bura yaxın qonşu ölkələrlə yanaşı, Qərbi və Uzaq Şərqi ölkələri ilə münasibətlər də daxildir. Bu iqtisadi əlaqələrdə Azərbaycan-Türkiyə iqtisadi əməkdaşlığı xüsusi önəm kəsb edir və hər iki ölkə tərəfindən yüksək qiymətləndirilir. Hazırda dünyada Azərbaycan və Türkiyə kimi bir-biri ilə istənilən sahədə anlaşan və müxtəlif məsələlərin həllində həmrəy olan ikinci bir ölkələrarası əməkdaşlıq nümunəsi yoxdur. Hazırda iki ölkə arasındakı münasibətlər yüksək səviyyədədir və durmadan inkişaf edir.

Azərbaycan və Türkiyə arasındakı mövcud yüksək əlaqələr fonunda elə sahələr vardır ki, bu sahələrdə iqtisadi əməkdaşlıq hər iki ölkənin maraqları baxımından perspektivlidir, lakin hazırda istənilən səviyyədə deyil. İndi isə perspektivli ola biləcək sahələr və bu sahələrdə iki ölkə arasındakı iqtisadi əlaqələri araşdırmağa çalışaq.

Belə sahələrdən biri iki ölkə arasında elmi-texniki əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsidir. Beləki, ölkələr arasında elmi-texniki əməkdaşlıq hazırda iqtisadi münasibətlər sisteminin əsas hissəsini təşkil etməklə xüsusi inkişaf səviyyəsinə çatmışdır. Elm və texnikanın indiki sürətlə inkişafı ölkələr arasında elmi-texniki əməkdaşlığı obyektiv zərurətə çevirmişdir. Bu Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinə də aiddir.

Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Cümhuriyyəti arasında elmi-texniki əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi və onun zəruriliyi hələ ulu öndər Heydər Əliyevin Türkiyəyə rəsmi səfəri zamanı vurğulanmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin Türkiyəyə 1994-cü il rəsmi səfəri zamanı imzalanmış "Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Cümhuriyyəti arasında texniki əməkdaşlığa dair" sənəd isə bu sahədə iqtisadi əməkdaşlığın əsasını təşkil edir.

Düzdür, son zamanlara qədər bu sahədə nəzərə çarpacaq dərəcədə irəliləyiş olmamışdır. Lakin Türkiyə Cümhuriyyəti ilə Azərbaycan arasında elmi-texniki əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə dair imzalanmış son müqavilə və sənədlər bu

sahədə iki ölkə arasındakı əlaqələrin inkişafında yeni mərhələnin başladığını göstərir.

Hadisələrin bu təmlə inkişafı və verilən proqnozlar yaxın beş il ərzində iki ölkə arasında elmi-texniki əməkdaşlıq sahəsində sıx əlaqələrin olacağından xəbər verir.

Azərbaycan və Türkiyə arasında inkişaf perspektivli digər sahə turizm sahəsidir. Turizm sektorunda Azərbaycan-Türkiyə arasında əməkdaşlığın perspektivləri çox güclüdür. Azərbaycanda turizm üçün əlverişli resursların mövcudluğu ölkədə bu sahənin inkişaf etdirilməsi üçün zəmin yaradır. Lakin Azərbaycanda tələb olunan kapitalın olmaması müasir dövrdə bu sahənin inkişaf etdirilməsi üçün imkan yaratmır. Bundan başqa respublikada bu sahədə beynəlxalq təcrübə də kifayət qədər deyildir.

Türkiyə isə əksinə bu sahədə böyük təcrübəyə malikdir və dünyanın ən aparıcı turizm ölkələrindən sayılır. Bunları nəzərə alaraq bu sahəyə türk sahibkarların yatırımlarının və iş təcrübəsinin cəlb olunması yaxın gələcəkdə bu sektorun Azərbaycanda geniş inkişaf etdirilməsinə imkan verə bilər.

Azərbaycan və Türkiyə arasında inkişaf perspektivli daha bir sahə, bank və sığorta sahəsində əməkdaşlığın gücləndirilməsidir. Bank və sığorta fəaliyyətində Azərbaycanın Türkiyə ilə əməkdaşlığı respublikamıza əlavə üstünlüklər verə bilər. Hər şeydən əvvəl qeyd etmək ki, Türkiyə banklarının Azərbaycanda geniş fəaliyyət göstərmələri üçün bir çox səbəblər mövcuddur. Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Cümhuriyyəti arasında ticarətin nizama salınması və artırılması ilə bağlı maliyyə sahəsində yaşanan sıxıntılardan daha rahat çözülməsi üçün, təcrübəli türk banklarının Azərbaycanda fəaliyyəti vacib məsələ olmuşdur. Digər tərəfdən minlərcə türk iş adamı və türk işçisi ölkəmizdə uzun illərdir ki, çalışmaqdadır. Onların istər Azərbaycanda fəaliyyətində, istərsə də Türkiyəyə pul köçürmələri və digər bank xidmətlərindən istifadəsində türk bankları xüsusi rol oynayır. Bütün bunlardan başqa Türk ixracatı sənayesi və mübadiləsinə də xidmət edilməsi zəruri məsələyə çevirilmiş və nəticədə yuxarıda sadaladığımız bu və digər amillər zaman – zaman Azərbaycanda yeni türk banklarının açılmasına gətirib çıxarmışdır. Türkiyə-Azər-

baycan əlaqələrinin durmadan inkişafı isə bu prosesi daha da sürətləndirmişdir.

Hazırda türk bankları daha böyük aktivlərə və geniş təcrübəyə malikdirlər. Məlum olduğu kimi Azərbaycanda xarici kapitalın iştirakı ilə qeydə alınmış 7 bankdan üçü türk iş adamlarının ortaqlığı ilə yaradılmışdır. Müstəqil fəaliyyət göstərən Koçbank, Parabank kimi banklar da mövcuddur. Ona görə də Türkiyəni Azərbaycanda bu sahədə təcrübəyə malik ölkə saymaq olar. Bunlardan başqa Azərbaycanın dünya bank sistemində çıxması üçün turizm banklarından istifadə etməsi də perspektivlidir və bu sahədə Türkiyə ilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi olduqca əlverişli ola bilər.

FƏSİL III. AZƏRBAYCAN-TÜRKİYƏ TİCARƏT-İQTİSADI ƏLAQƏLƏRİNİN GENİŞLƏNDİRİLMƏSİNİN VƏ İNKİŞAFININ PERSPEKTİVLƏRİ

3.1 Azərbaycan-Türkiyə ticarət-iqtisadi əməkdaşlığının genişləndirilməsi ölkəmizin ixracının diversifikasiyası kontekstində

Xarici iqtisadi əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və bu əsasda ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatı sistemində səmərəli şəkildə inteqrasiyasının təmin olunması son dövrlərdə özünün dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş ölkələrin, o cümlədən də Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri hesab olunur. Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əlaqələrin və ilk növbədə də ticarət əlaqələrinin potensial genişlənmə limitlərini qiymətləndirmək mühüm metodoloji həllər tələb edir. Bunun üçün Beynəlxalq Ticarət Mərkəzinin (International Trade Center) təklif etdiyi ticarət performans sistemi örnək olaraq bundan yararlanmaq olar. 14 Bu, hər hansı ölkənin xarici ticarət münasibətlərinin coğrafi və əmtəə quruluşunu təhlil edərək gələcək potensialın və idxal-ixrac diversifikasiyası imkanlarının aşkarlanmasına xidmət edir. Türkiyə üçün əsas ticarət icrası göstəriciləri əslində orta və yüksək səviyyə ilə qiymətləndirilir. Buraya həm məhsul və bazar konsentrasiyasının yayılması, həm ilkin coğrafi və məhsul ixtisaslaşması səviyyəsi, həm ticari adaptasiya və rəqabətlik effekti, həm də coğrafi və məhsul diversifikasiyası səviyyəsi daxildir. İki ölkə arasında iqtisadi ticarət əlaqələrinin belə ölçüləbilən parametrləri bir daha göstərir ki, Azərbaycan öz xarici ticarət əlaqələrində Türkiyəyə bir bazar kimi təmərküzləşdiyi halda; Türkiyə təbii olaraq daha iri iqtisadiyyata malik olduğu üçün daha iri regional və kontinental bazarlarda təmərküzləşib. 15 Avropa birliyi və Rusiya hər iki ölkənin eyni zamanda həm idxal, həm də ixrac istiqamətində fokuslaşdığı bazarlardır.

Azərbaycan və Türkiyə arasında illik ticarət dövriyyəsi Türkiyənin illik xarici ticarət dövriyyəsinin cəmi 0.6%-ni, Azərbaycanın isə illik xarici ticarət dövriyyəsinin 15%-ə yaxınını təşkil edir. Başqa sözlə desək, önümüzdəki illərdə iqtisadi-ticarət əlaqələrdə potensial bazanın genişlənməsi tərəflərdən biri üçün coğrafi diversifikasiya əmsalına digərinə nisbətən daha çox təsir edə bilər. Eyni fikirləri

məhsul diversifikasiyası haqqında söyləmək bir qədər çətindir. Çünki iki ölkə arasında məhsul diversifikasiyasının artıb azalması texnoloji inkişaf potensialı, bazarlara sərbəst çıxış imkanları, makroiqtisadi balans kimi bir sıra faktorlardan asılıdır. Kompleks olaraq sənaye və kənd təsərrüfatı üzrə konkret olaraq Azərbaycanın Türkiyəyə önümüzdəki illərdə də əsas etibarilə xammal və yarımfabrikat ixracı, bu ölkədən isə hazır məhsul idxalı prinsipinin kəskin dəyişməsi ehtimalı zəifdir. Ancaq xidmət sektorundakı əlaqələrdə ciddi bir keyfiyyət və miqyas dəyişikliyinə olmasa gözləniləndir. Onu da təqdirəlayiq hal hesab etmək lazımdır ki, Azərbaycan Hökumətinin önümüzdəki beş il üçün sosial-iqtisadi inkişaf məqsədlərini və bu istiqamətdə atılacaq addımları əhatə edən konsepsiya sənədinin “kiçik sahibkarlığa kömək” bölməsində Türkiyə ilə iqtisadi ticarət əlaqələrini koordinasiya etmək üçün “Uzlaşma Mərkəzi”-nin yaradılması nəzərdə tutulur. Belə bir kollegial və məşvərətçi təsisatə qarşılıqlı investisiya qoyuluşlarının müzakirəsi və istiqamətləndirilməsi işində də ehtiyac var.

Ümumiyyətlə, qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin institusionallaşmasının qarşısındakı beş illik dövrdə iki ölkə arasındakı, xüsusən rəsmi müzakirələrin əsas gündəlik maddələrindən biri olacağı gözlənilir. Türkiyə və Azərbaycanın ticarət əlaqələri gözlənilən nəticənin altındadır. Bu ticarət əlaqələrində bir sıra problemlər çıxır. Həmin problemlərin həlli istiqamətində görülən işlər iki ölkə arasındakı əlaqələrin daha da möhkəmlənməsinə gətirib çıxara bilər.

Bu problemlər aşağıdakı kimi dəyərləndirilə bilər:

- Hər iki ölkənin beynəlxalq öhdəliklərindən qaynaqlanan problemlər
- Viza problemi
- Nəqliyyatla bağlı yaranan problemlər
- Gömrük sahəsində yaşanan problemlər
- Bankçılıq və ödəmə sahəsində yaşanan problemlər
- Digər problemlər

Buradakı əsas problemlərdən biri Türkiyənin Avropa Birliyi ilə Gömrük İttifaqı müqaviləsi imzalamış olması və bu çərçivədə, Avropa Birliyi Ortaq Ticarət Siyasətini mənimsəmiş olmasıdır. Çünki, Avropa Birliyi Ortaq Ticarət siyasətinə

əsasən, üçüncü ölkələrdən edilən idxalata Avropa Birliyi ilə ortaq qaydalar tətbiq olunmaqla, ölkələr müstəqil olaraq hərəkət etmə imkanını itirməkdədirlər və Türkiyə də Avropa Birliyinin üçüncü ölkələrə göstərdiyi ikili ticarət qaydalarına əməl etmək məcburiyyətində qalır. Azərbaycan tərəfdən isə mövzuya baxdıqda, Azərbaycan 1993-cü ildə Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) ilə Sərbəst Ticarət Anlaşması imzalamış və Rusiya, Ukrayna, Qazaxıstan, Qırğızıstandan ibarət 5 ölkəylə müəyyən Gömrük Tarifləri çərçivəsində ticarət əlaqələri saxlamaqdadır. Beləliklə, bu ölkələr bazarlarda daha yüksək avantajlar əldə etmiş və təxminən 10-15%-lik güzəştlər əldə etmişdir. Bu problemlərin aradan qaldırılması istiqamətində bir sıra tədbirlər görülmüşdür. Buna misal olaraq, Türkiyə Respublikası Prezidenti Abdullah Gül 6- 8 noyabr 2007-ci ildə yüksək səviyyəli bürokratlar və özəl sektor təmsilçilərindən ibarət böyük bir heyətlə Azərbaycanda olarkən əlaqələrin yeni bir səviyyə qazanabilməsi üçün hər iki ölkənin beynəlxalq öhdəliklərini də diqqətə alaraq, iki ölkə arasında Sərbəst Hərəkət və Sərbəst Ticarət haqqında bir müqavilə imzalamışdır. Digər tərəfdən Abdullah Gülün Bakıda Uzunmüddətli İqtisadi Əlaqələr haqqında müqavilə bağlaması da Türkiyə ilə Sərbəst Ticarətin inkişafına müsbət təsir etmişdir. Digər bir aktual mövzu viza rejiminin qarşılıqlı olaraq aradan qaldırılmasıdır. Heç də az əhəmiyyət daşımayan bu mövzu ilə bağlı atılacaq addımlar iki ölkə arasındakı əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsinə təkan verə bilər. Viza rejiminin ləğvi daha çox turizm sektoru baxımından əhəmiyyətli görünə bilər, iqtisadi, ictimai və mədəni əlaqələrin də inkişaf etdirilməsi üçün geniş imkanlar yaradır. Müasir dövrdə insanlar istirahət və səyahət edə bilmək üçün onlara daha münasib şərtlər təqdim edən ölkələri seçirlər. Viza rejiminin mövcudluğu xüsusilə Türkiyədən Azərbaycana turist axınına mənfi təsir göstərir. Bu problem aradan qalxarsa, iki ölkə arasındakı “məsafə” qısalır və bu, əlaqələrin ciddi səviyyədə inkişaf etdirilməsinə də fayda gətirə bilər. Türkiyə ilə Azərbaycan arasında ticarət əlaqələrinin inkişaf istiqamətlərindən biri də nəqliyyat sahəsində getdikcə genişlənən layihələrdir. Türkiyə ilə Azərbaycan arasında dəmiryolunun olmaması bu əlaqələrin çətinləşməsinə səbəb olur. Əksər ticarət əlaqələri avtomobil nəqliyyatı vasitəsiylə və ancaq İran və ya Gürcüstan üzərindən keçməklə həyata keçirilməsi

mümkün olur. İranın yük məhdudiyəti qoyması, Gürcüstan və Azərbaycanda yüksək yol vergilərinin olması Türkiyənin bazarda gedən rəqabət zamanı uduzmasına səbəb olur. Bu məqsədlə gündəmdə olan və bu problemi aradan qaldıracaq Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolunun tez bir vaxtda yekunlaşması müsbət təsir göstərəcəkdir.

Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) planlaşdırılmış dəmiryolu layihəsidir. Dəmiryolu xətti Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərindən Gürcüstanın Tbilisi və Axalkalaki şəhərindən Türkiyənin Qars şəhərinə gedəcək. Bu dəmiryolu Azərbaycanla Türkiyəni birləşdirəcək. 2007-ci il, noyabrın 21-də Gürcüstanın Marabda kəndində Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xəttinin tikintisinin təməli qoyulub. Hər üç ölkənin prezidentlərinin iştirakı ilə Gürcüstanın Marabda stansiyasında açılış mərasimi keçirilib. BTQ Azərbaycan üçün həm siyasi, həm iqtisadi, həm də strateji baxımdan böyük bir əhəmiyyət daşıyır. Dəmiryolu vasitəsi ilə Azərbaycan beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinə və Türkiyəyə birbaşa gediş əldə edəcək. Dəmiryolu ilə bir günə Qarsa və iki gün yarımaya İstanbula getmək mümkün olacaq. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru xəttindən sonra Azərbaycanın iqtisadiyyatını daha da inkişaf etdirəcək. Azərbaycanın ilk illərdə tranzitdən minimal illik gəliri 50 mln. dollar təşkil edəcək. Dəmiryolu xəttinin Gürcüstan hissəsinin tikintisini Azərbaycanın «Azərişəarservis» şirkəti həyata keçirəcək. Bakı-Tiflis-Qars dəmir yolu layihəsinin Türkiyə ərazisindəki 76 kilometrlik hissəsinin tikintisinə dair keçirilən tenderin qalibi Türkiyənin “Özgün Yapı Çeliklər” şirkəti olub. Tenderdə on dörd yerli, o cümlədən xarici şirkətlərdə də iştirak edib. Bu şirkətin təklifi 250 milyon dollar təşkil edib. Türkiyə hökuməti Bakı-Tiflis-Qars dəmir yolu layihəsinin ölkə ərazisindən keçən hissəsinin inşasına 345 milyon dollar ayırır. Azərbaycan ərazisinə düşən hissəsində lokomotiv bazası möhkəmləndiriləcək, infrastruktur yaradılacaq və s. işlər görülməlidir. Türkiyə ərazisinə 68 km və Gürcüstan ərazisinə 30km dəmir yolu çəkiləcək. Bakı-Tbilisi-Qars yeni dəmir yolunun 2012-ci ildə həyata keçirilməsi gözlənilir. Daşımaçılıqda daha başqa bir inkişaf etdirilən sahə isə gömrük tarifləri ilə əlaqədardır. Türkiyədən Azərbaycana ildə orta hesabla 12.000 TIR daxil olur, ancaq 2006-cı ildə Azərbaycanda keçid sənədinə əsasən maksimum

3.000 TIR-ın keçməsinə şərait yaradılmışdır. Qalan maşınların keçməsi isə əlavə vergilər tələb edir. Bu isə daşınan malın dəyərində təsir edir. Bu istiqamətdə aparılan tədbirlər də qarşılıqlı ticarət əlaqələrinin inkişafına şərait yaradır. 41 Müstəqil Azərbaycan dünya birliyinə sürətlə inteqrasiya edir. Bu gün beynəlxalq aləmdə Azərbaycan bərabər tərəfdaş kimi qəbul edilir və onunla uzunmüddətli əməkdaşlıq sistemi qurulur. Belə şəraitdə ölkəyə etimadın möhkəmləndirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir və bu etimad bir sıra prinsiplər üzərində qurulu bilər. Belə prinsiplərdən biri Ümumdünya Ticarət Təşkilatında üzvlükdür. Azərbaycan beynəlxalq ticarət məkanına inteqrasiya etmək və ölkədə xarici ticarətə təsir edən qanunvericilik bazasının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırmaq məqsədilə Ümumdünya Ticarət Təşkilatına üzv olması istiqamətində iş aparır. 1997-ci ildə Azərbaycan Respublikasının hökuməti Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT-yə) üzv olmaq üçün müraciət etməyi qərara almışdır. Bundan dərhal sonra özünün ÜTT-yə üzv olma şərtlərinin müzakirəsində zəruri olan və müraciəti əsaslandırmaq üçün sənədlər hazırlamağa başlamışdır. Ölkəmiz digər ölkələrlə münasibətlər qurmaq və beynəlxalq aləmdə özünə məxsus yer tutmaq üçün müvafiq tənzimləyici rejim təşkil etmək məcburiyyətində idi. Hazırda Azərbaycan bu təşkilatda müşahidəçi statusuna malikdir və ÜTT-yə qəbul edilmək üçün məqsədyönlü iş aparır. ÜTT üzrə Azərbaycanın Koordinasiya qrupu yaradılmışdır, bu qrup bütün danışıqlar prosesini həyata keçirir. ÜTT-yə üzv olmaq mürəkkəb bir prosesdir. Bu təkcə tariflərə dair sazişlərin və xaricilər tərəfindən təklif olunacaq xidmətlər üçün güzəştlərin oxunulması məsələsi deyil. Xarici ticarəti tənzimləyən tədbirləri və digər normativ hüquqi aktları daxil etməklə, müraciət edən ölkənin öz xarici ticarətə dair qanunlarının təkmilləşdirilməsi və onları müasirləşdirməsinə ümid edir.

3.2. İstehsal tələbatını ödəmə xarakterli əmtəələrin və təcrübələrin Türkiyədən Azərbaycana idxalının genişləndirilməsi

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra Türk firmaları Azərbaycana sərmayə qoymaqda, burada öz firmalarını açmaqda maraqlıdırlar. Azərbaycanda toplam Türkiyə sərmayəsinin miqdarının 3 milyard dollar olduğu bildirilir. 17 2002-2010-

cu illər ərzində Azərbaycana xarici ölkələr və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən il ərzində əsas kapitalla yönəldilmiş xarici investisiyanın 2279,7 mln. manatı (94,8 %) Böyük Britaniya, ABŞ, Çexiya, Yaponiya, Norveç, Türkiyə, Koreya və Fransa investorlarına məxsusdur. 2010-cu ildə isə Azərbaycan iş adamları Türkiyədə 135 firma qurmuşdur. Bu firmaların çoxu xidmət sektorunda fəaliyyət göstərir. Bu firmaların toplam sərmayəsi 5 milyon ABŞ dolları həcmində dəyərləndirilir. Azərbaycan, Türkiyədə sərmayəsi olan MDB ölkələri arasında Rusiyadan sonra ikinci yerdə gəlir. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən 2500 xarici şirkətin 800-dən çoxu Türk sərmayəlidir. Bunlardan 380-ı tamamilən Türk sərmayəli, 370-i Azərbaycan-Türkiyə ortaqlığı, 60-ı isə təmsilçilikdir. Azərbaycan Türkiyə arasında gələcək yönlü investisiya layihələrindən ən əsasını Nabucco qaz kəməri tutur. Nabucco qaz kəməri — Xəzər bölgəsi və Orta Şərq təbii qaz ehtiyatlarını Avropa bazarlarına çatdırmağı nəzərdə tutan qaz kəməri layihəsidir. Bolqarıstandan başlayıb Rumıniya, Macarıstandan keçərək Avstriyaya qədər uzanması planlaşdırılan bu xəttin ümumi uzunluğu 3 300 km-dir. Nabucco Təbii Qaz Boru Xəttinin minimum 25, maksimum 31 milyard barrel illik daşıma həcminə sahib olması və 2012-ci ildə istismara verilməsi nəzərdə tutulur. Xəttin ümumi xərclərinin təxminən 8 milyard dollar olacağı ehtimal edilir. 3 300 kilometrlik bu boru xətti layihəsində OMV (Avstriya), Bulgargaz (Bolqarıstan), MOL (Macarıstan), Transgaz (Rumıniya) və BOTAS (Türkiyə) iştirak edir. Alman RWE Qaz Şirkəti 5 fevral 2008-də Vyanada təşkil olunan iclasda Nabukkonun altıncı ortağı olmuşdur. Həmçinin, Fransa şirkəti olan Gas de France də bu layihəyə qoşulmaq istəyini bildirmişdir.

Avropa İttifaqı Nabucco qaz kəmərinin reallaşmasında Azərbaycanı ən real tərəfdaş hesab edir. Qurumun energetika üzrə komissarı Günter Ottinger Avropanın qazla təmin edəcək kəmərin perspektivlərini açıqlayıb. Avropa İttifaqı yaxın illər ərzində “Nabucco” qaz kəməri ilə mavi yanacaq alacağına ümid edir. Bu layihə ilə bağlı Azərbaycan Hökumətinin konkret planları da var. Bu fikirləri Brüsseldə Avropa İttifaqının energetika üzrə komissarı Günter Ottinger jurnalistlərə açıqlamasında bildirib. Onun sözlərinə görə Azərbaycan Avropa üçün önəmli bir dövlətdir. Nabucco qaz kəmərinin yaxın 2-3 ildən sonra işə düşməsi isə bütün

Avropa ölkələri üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Günte Ottingerin sözlərinə görə, Rəsmi Bakı Azərbaycanın növbəti 5-8 il ərzində “Nabucco” vasitəsilə ildə 21 mlrd. kubmetr qaz satmağa hazır olduğunu bildirib. 47 Türkmənistan tərəfi isə ildə 10 mlrd. kubmetr “mavi yanacaq” satmağa razıdır. Nəticədə, hər iki ölkə tərəfindən satılacaq qaz, kəmərin tam doldurulması üçün kifayət edəcək. Nabucco” qaz kəməri layihəsinin dəyərinə gəldikdə isə qurum nümayəndəsi əlavə edib ki, bu vəsait 7,9 mlrd. avro təşkil edir. Tikinti işlərinin 2011-2012-ci illərdə başlayacağı gözlənilir və qazın nəqli 2014-2015-ci ildə reallaşacaq. Bu qaz kəməri Bakı-Tiflis-Ərzurum qaz kəmərinin ardı olacaq və Xəzər qazının Azərbaycan, Gürcüstan, Türkiyə, Bolqarıstan, Macarıstan, Rumıniya və Avstriyadan keçməklə Avropaya çatdırılmasının təmin edəcək.20 “Nabucco” qaz kəməri layihəsinin iştirakçıları artıq gələn ilin ortalarında qaz nəqlinə dair ilk müqavilələrini imzalamağı planlaşdırırlar. Bu məqsədlə artıq Azərbaycanla danışıqlar yenidən aktivləşib.

Qeyd edək ki, ötürmə gücü illik 31 milyard m³ olacaq Nabucco kəmərinin açılışı 2015-ci il üçün planlaşdırılıb. 2011- ci ilin sonlarından etibarən investisiya qoyuluşuna başlanacaq və layihəyə 8 milyard dollar sərmayə qoyulacaq. Konsorsium rəhbəri bildirib ki, əsas odur ki, Xəzərdə bu kəmərlə daşınmaq üçün yetərincə qaz ehtiyatı var indi isə qalır müqavilələri bağlamağa, çünki artıq bu mərhələnin vaxtı çatıb. Xatırladaq ki, "Nabucco International Pipeline" layihəsinin rəhbəri Reyhard Mitçek isə hələ sentyabrda Azərbaycanı "Şahdəniz" yatağının ikinci fazasından qaz əldə olunana qədər digər mənbələr hesabına kəməre qaz verməyə dəvət etmişdi. Bu günlərdə Türkmənistan rəhbərliyi də bəyan edib ki, Türkmənistan sahib olduğu qazı lazım olan ölkələrə satdıqdan sonra da əlində illik daha 40 milyard m³ əlavə qaz qalır ki, bu qazı da Nabucco vasitəsilə Avropaya sata bilər. 21 Azərbaycan və Türkiyənin turizm sahəsində də geniş əməkdaşlıq imkanları mövcuddur. Belə ki, hər iki ölkə zəngin və günəşli iqlim qurşağında yerləşir, rəngarəng təbiətə malikdir. Hər iki ölkənin eyni zamanda həm çimərlik, həm də dağ turizmi imkanları var. Əsas fərq turizm infrastrukturunun və tanıtım imkanlarının iki ölkə arasında müxtəlif inkişaf səviyyəsinə malik olmasıdır. Bu istiqamətlərdə Türkiyə geniş məsafə qət etdiyi halda, Azərbaycan üçün bu nisbətən

yeni prioritetdir. Məhz buna görə də, qardaş ölkənin bu sahədəki təcrübəsinin öyrənilməsi və qarşılıqlı investisiya qoyuluşları önəmlidir. Onu da qeyd etmək ki, Təcrübə mübadiləsi Azərbaycan Turizm İnstitutu və BDU Turizm ixtisasi üzrə artıq başlayıb. Son illər Azərbaycana gələn xarici turistlərin sayı 10-11% artır. Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinin məlumatına görə 2010-cu ildə Azərbaycana ümumilikdə 1,326 mln xarici vətəndaş gəlib ki, onun da 1,01 mln nəfəri turist olub. Bu il isə ölkəyə gələcək turistlərin bu göstəricidən də çox olacağı proqnozlaşdırılır. Turistlər əsasən, Bakı şəhərinə, regionlardan isə Şəki-Zaqatala, Quba-Nabran zonalarına gəlirlər. Bu, qeyd edilən zonalarda otellərin sayının çox olması ilə də əlaqələndirilir. Azərbaycana daha çox İran, Rusiya, Gürcüstan, həmçinin Avropa ölkələrindən turistlər gəlir. Son iki ildə isə ölkəyə Yaponiya, Çin və Koreyadan da gələn turistlərin sayı artıb. Turistlərin yerləşdirilməsi turizm infrastrukturunun vəziyyətini xarakterizə edir. Son illər yeni mehmanxanaların tikintisi bu növ üzrə yerləşdirmələrin sayına təsir etmişdir. Bununla yanaşı, bir çox turistlərin qiymət və təhlükəsizlik baxımından fərdi evlərə üstünlük vermələri bir problem olaraq qalır. Daha bir məqam Azərbaycanla Türkiyənin turizm xidmətlərinin qiymətlərinə görə müqayisəsidir. Belə ki, Türkiyənin turizm xidmətləri daha rəqabət qabiliyyətlidir. Azərbaycanda otel və istirahət mərkəzlərində xidmət qiymətlərində yenidən bəzi dəyişikliklərə ehtiyac duyulur. Azərbaycanda turizm ehtiyatlarının öyrənilməsi və onların genişləndirilməsi, turistlərin istirahəti, onların tələbatının ödənilməsi üçün zəruri olan xidmətlərin, ekskursiya və digər mədəni tədbirlərin çeşidinin genişləndirilməsi və müasir standartlara uyğunlaşdırılması, sanatoriya-kurort sərvətlərinin öyrənilməsi və davamlı istismarı, mehmanxanaların və digər turizm obyektlərinin tikintisinin genişləndirilməsi, turizm marşrutlarının artırılması, turizm növlərinin inkişaf etdirilməsi, prioritet turizm növü kimi mədəni turizm, ekoloji turizm və kənd yaşıl turizmi, rekreasiya turizmi sahəsində dövlət tənzimlənməsinin gücləndirilməsi, milli adət-ənənələri, Azərbaycan xalqının tarixi-mədəni irsini, ayrı-ayrı regionların və şəhərlərin tarixini əks etdirən materialların nəşr etdirilməsi və yayılması, milli sənətkarlıq və suvenir məhsullarının istehsalının və satışının genişləndirilməsi qarşıya qoyulan əsas məqsədlər sırasındadır. Eyni zamanda,

Azərbaycanı turizmin inkişafı üçün əlverişli şəraiti olan ölkə kimi dünyada tanıtmmaq məqsədilə yeni Azərbaycan turizm əmtəə nişanının (logosunun) və turizm sahəsində olan Azərbaycan brendlərinin reklam-təbliğət və məlumat-sorğu fəaliyyətinin canlandırılması, beynəlxalq proqramlar çərçivəsində regional mədəni turizm marşrutlarının yaradılması və inkişaf etdirilməsi və turizm inkişafı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi prioritet istiqamətlərdəndir. Turizm sahəsinin inkişaf istiqamətləri: qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün ilk növbədə sadalanan tədbirlərin həyata keçirilməsi planlaşdırılır: fəaliyyət göstərən turizm obyektlərinin müasir tələblərə uyğun qurulması; mehmanxana və ona bərabər tutulan yerləşdirmə obyektlərində yataq yerlərinin (çarpayıların) sayının 150 min ədədə çatdırılması; beynəlxalq və daxili bazarda ölkənin rəqabət qabiliyyətini artırma bilən turizm infrastrukturu təkmilləşdirmək və turizm sənayesini yaratmaq; ölkə turizm-rekreasiya zonalarının hüquqi statusunu müəyyən etmək, ərazisində turizm zonalarının və turist marşrutlarının müəyyən olunmasını təmin etmək; turizm xidməti üzrə mütərəqqi üsulların və standartların hazırlanmasına və tətbiq edilməsinə nail olmaq; turizm sahəsində çalışan insanların peşə hazırlığı səviyyəsini daima artırmaq və turizm sahəsində zəngin təcrübəsi olan ölkələrlə kadr hazırlığı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığı genişləndirmək turizm ehtiyatlarının qorunmasını təmin etmək və bu ehtiyatlardan istifadənin səmərəliliyini artırmaq. Azərbaycan üçün mühüm iqtisadi klasterə çevrilən turizm sahəsində qarşıya qoyulan bu məqsədlərə çatmaq istiqamətində Türkiyənin rolu artırıla bilər. Bunun üçün rəqabət mühitinin kompleks inkişaf bazasının təkmilləşdirilməsi də vacib şərtlərdəndir. 50 Ancaq bütün bunlara baxmayaraq Azərbaycan-Türkiyə arasındakı investisiya layihələri gözlənilən nəticədən aşağıdır. Bunun üçün də iki ölkə arasındakı əlaqələrin inkişafı istiqamətində bəzi tədbirlər görülməlidir. Türkiyənin başda Azərbaycan olmaq üzrə Qafqaz və Orta Asiyaya meyilli siyasətində başlıca fikir verməsi lazım olan nöqtələr belə sıralana bilər: 22 1. Bölgə ölkələrini əhatə edəcək ortaq işbirliyi strategiyalarının inkişafına, 1. Bölgəyə istiqamətlənən Sığorta Birliyinin qurulmasına, 2. Eximbank kreditləri verilərkən sərmayəçilərin bölgədəki daşınmaz əmlaklarının da ipotek olaraq istifadə

olunmasına, 3. Qars-Tbilisi dəmir yolunun da qısa bir vaxtda tamamlanmasına, 4. Azərbaycan və Türkiyə arasında ticarət həcmnin, informasiya və texnologiya axışının artmasına, 5. Ticarət hüququ, vergi hüququ, icra hüququ, rəqabət hüququ və sərmayə hüququnun inkişafına dəstək vermək.

3.3. Azərbaycan-Türkiyə ticarət-iqtisadi əlaqələrinin inkişaf proqnozları

Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi münasibətlərinin əsas xüsusiyyəti beynəlxalq, regional və yerli xarakterli iqtisadi təşkilatlara daxil olmaq və bununla da ictimai həyatın bütün sahələrində bu təşkilatlara inteqrasiya olunmaqdır. Müstəqilliyimizi bərpa etdikdən sonra (1991-ci ilin oktyabr ayının 18-ində) Azərbaycan bir sıra regional təşkilatlara üzv olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyatının beynəlmilləşməsinin və inteqrasiyasının müasir mahiyyəti Beynəlxalq Əmək Bölgüsünə (BƏB-ə) əsasən müəyyən olunur. Beləki, BƏB sayəsində dünya ölkələrinin dünya bazarında istehsal həcmnin ümumi göstəricisi müəyyən olunur. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya dövlətlər arasında istehsal amillərinin və malların sərbəst hərəkətini nəzərdə tutur. İqtisadi inteqrasiyaya uğrayan Azərbaycan Respublikası siyasi cəhətdən müstəqil olmaqla iqtisadi cəhətdən qarşılıqlı asılı vəziyyətdə olur. Azərbaycan Respublikasının regional iqtisadi birləşmələrini nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, coğrafi mövqe mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi əməkdaşlığın mühüm istiqamətlərindən biri də ölkələrin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə bağlıdır. Yaxın iqtisadi əməkdaşlıq daha çox eyni iqtisadi inkişaf səviyyəsində olan dünya ölkələri arasında özünü göstərir. Onlardan əsasən iqtisadi, ideoloji, tarixi, mədəni, dini, sosial, siyasi, hərbi, coğrafi, elmi, texniki və texnoloji inkişaf səviyyəsində yaxınlıq daha mühüm əhəmiyyət kəsb edir: Azərbaycan dünyanın müsəlman ölkələrindən biri olduğu üçün bir neçə beynəlxalq islam təşkilatına da üzv olmuşdur. Bunlardan ən nüfuzlusu və daha çox iştirakçı üzv ölkələrin sayına görə bütün islam dünyası ölkələrini (60-a yaxın) özündə birləşdirən İslam Konfransı Təşkilatıdır (İKT). İslam Konfransı Təşkilatı müstəqillik

əldə etdikdən sonra inteqrasiya olduğumuz ilk regional səviyyəli təşkilatdır. Bu təşkilat Asiya və Afrika regionunun 50 müsəlman ölkəsini özündə birləşdirən dövlətlərarası təşkilatdır. İslam Konfransı Təşkilatının əsası 1969-cu ildə müsəlman ölkələrinin dövlət və hökumət başçılarının iştirakı ilə Rabat 52 şəhərində (Mərakeşin paytaxtı) qoyulmuşdur. Təşkilat 1972-ci ildən rəsmi şəkildə təsis edilib, onun nizamnaməsi üzv ölkələr tərəfindən qəbul olunubdur. Azərbaycan Respublikası da müstəqillik əldə etdikdən sonra, 1991-ci ilin dekabr ayının 8-dən həmin təşkilatın üzvüdür. Həmin vaxtdan bu günə kimi də iştirakçı ölkə kimi İKT-nin bütün samit və konfranslarında fəal iştirak edir və qəbul olunan qətnəmələrin tələblərindən irəli gələn məsələləri yerinə yetirir. Bundan əlavə Azərbaycan Respublikası İKT-nin iqtisadi və ticarət, sosial və mədəni istiqamətli yerli, regional və beynəlxalq səviyyəli komitələrində fəal təşkilati fəaliyyət həyata keçirir.

Bir çox belə təşkilatlarda Azərbaycanla Türkiyənin bir mövqedən çıxış etməsi onlar arasında ikili münasibətlərin daha da təkmilləşdirilməsinə, təkcə iki ölkə arasında deyil beynəlxalq çərçivədə əməkdaşlıq etməsinə şərait yaratmaqdadır. Türkiyə və Azərbaycan İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf təşkilatında. İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı 1985-ci ildə İran, Pakistan və Türkiyə tərəfindən yaradılmışdır. Təşkilat 1993-cü ildə BMT-də, bir il sonra isə İslam Konfransı Təşkilatında müşahidəçi statusu almışdır. Əfqanıstan, Azərbaycan, İran, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Pakistan, Özbəkistan, Tacikistan, Türkiyə və Türkmənistanın üzvü olduğu təşkilatın IX Sammiti 2006-cı ilin mayında Bakıda, X Sammiti isə ötən il Tehrandə keçirilmişdi. Təşkilata aşağıdakı ölkələr daxildir: 1. Azərbaycan Respublikası; 2. İran İslam Respublikası; 3. Türkiyə Cumhuriyyəti; 4. Əfqanıstan; 5. Pakistan; 6. Qırğızıstan; 7. Özbəkistan; 8. Türkmənistan; 9. Qazaxıstan; 10. Tacikistan. 2010-cu ildə İstanbulda, “Çırağan” sarayında İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının XI Sammiti keçirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev sammitdə iştirak etmişdir. 2009-cu ilin martında Tehrandə keçirilmiş X Sammitdən sonra İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatında sədrlik edən İran İslam Respublikasının Prezidenti 54 Mahmud Əhmədinəjad zirvə görüşünü açdı. O, quruma sədrliyin Türkiyəyə keçməsindən məmnun olduğunu dedi və bildirdi ki, ötən Tehran Zirvə

görüşündən sonra üzv ölkələr arasında əlaqələr daha da dərinləşmiş və bu, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrini əhatə etmişdir. Daha çox diqqət çəkən məqam ölkələr arasında sərmayə yatırımlarının çoxalmasıdır. İran Prezidenti əmin olduğunu bildirdi ki, İƏT iqtisadi əməkdaşlığı daha da dərinləşdirmək və inkişaf etdirmək üçün böyük potensiala malikdir. İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatında sədrlik İrandan Türkiyəyə keçdi. Türkiyə dövlətinin başçısı dedi ki, ölkəsi bölgədə sülh və təhlükəsizliyin təmin olunmasına böyük diqqət göstərir. Bununla yanaşı, Türkiyə regionda iqtisadi əməkdaşlığın da dərinləşməsinə ciddi önəm verir. Bu sırada İƏT-in rolu əvəzolunmazdır. Həm ərazi, həm də əhali baxımından İƏT-in əhatə etdiyi region iqtisadi və ticari əməkdaşlıq sahəsində böyük potensiala sahibdir. Əsas diqqət çəkən məqamlardan biri də üzv ölkələr arasında ticarət dövriyyəsinin həcmi artırmaq və daha böyük nəticələrə nail olmaqdır.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev sammitdə çıxışında bildirdi ki, Azərbaycan regional əməkdaşlıq məsələlərinə çox böyük əhəmiyyət verir. Biz regionda gedən proseslərin inkişafı üçün söylərimizi göstəririk. Konkret layihələrin icra edilməsi sahəsində - həm nəqliyyat, həm enerji sahəsində regionda yeni vəziyyət yaranmışdır və Azərbaycan çalışır ki, iqtisadi imkanlarını səfərbər edərək, bu genişmiqyaslı əməkdaşlığa daha da böyük töhfələr versin. Ölkəmizdə iqtisadi proseslər müsbət istiqamətdə inkişaf edir. Son 7 il ərzində ölkəmizin ümumi daxili məhsulu təxminən 3 dəfə, büdcə xərcləri 12 dəfə artmışdır. Yoxsulluq isə 4 dəfə azalmışdır. Bu, bizə imkan verir ki, daha da böyük həcmdə maliyyə resurslarımızı ümumi məqsədlər üçün işə salaq. Beləliklə, regionda gedən iqtisadi əməkdaşlığa daha da güclü təkan veriləcəkdir. Hər bir ölkənin iqtisadi müstəqilliyini təmin etmək üçün, - xüsusilə indiki zamanədə, - enerji təhlükəsizliyi məsələləri öz həllini tapmalıdır. Azərbaycan bu sahədə öz töhfəsini verir. Zəngin neft-qaz yataqlarımız nəinki ölkəmizin inkişafı, eyni 55 zamanda, regional əməkdaşlıq üçün də müsbət rol oynayır. Azərbaycanın zəngin neft-qaz yataqları bizə imkan verir ki, təbii resurslarımızı qonşu dövlətlərə nəql edək. Bu gün ölkəmizdən dünya bazarlarına aparən yeddi neft və qaz kəməri vardır. Azərbaycan öz potensialını bu kəmərlər vasitəsilə realizə edir, eyni zamanda, bu, qonşu, qardaş, dost ölkələrin enerjiyə olan

tələbatının müəyyən hissəsini ödəməyə imkan verir. Azərbaycan etibarlı tərəfdaşdır, öz öhdəliklərini həmişə yerinə yetirmişdir və bundan sonra da yerinə yetirəcəkdir. Biz həm təchizatçı, həm də tranzit ölkə, etibarlı tərəfdaş kimi artıq uzun illərdir ki, özümüzü təsdiq etmişik. Əminəm ki, enerji təhlükəsizliyi məsələlərinin uğurla həll olunması nəticəsində hər bir ölkə daha da böyük inamla inkişaf edəcəkdir. Gələcəkdə dünyada enerji ilə bağlı məsələlər daha da ciddi müzakirə mövzusu olacaqdır. Bunu nəzərə alaraq, deyə bilərik ki, enerji təchizatçısı kimi Azərbaycan növbəti illərdə də öz müsbət rolunu oynamağa hazırdır. Bununla bərabər nəqliyyat sektorunda gedən proseslərə Azərbaycan çox müsbət yanaşır. Bizim icra etdiyimiz layihələr bölgədə yeni nəqliyyat infrastrukturunun yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Azərbaycan Şimal-Cənub və Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizlərinin fəal iştirakçısıdır. Ölkəmizin coğrafi vəziyyəti bizə imkan verir ki, hər istiqamətdə öz müsbət rolumuzu artıraraq. Bu gün bölgədə inşa edilən Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolunun istifadəyə verilməsi nəticəsində yeni “Dəmir İpək yolu”nun bərpası mümkün olacaqdır. Bu yol nəinki Azərbaycanı Türkiyə ilə birləşdirəcək, eyni zamanda, Avropanı Asiya ilə birləşdirəcəkdir. Beləliklə, iqtisadi səmərə baxımından bu yolun çox böyük önəmi olacaqdır. Biz bu layihədə çox fəal iştirak edirik. Ümid edirik ki, bu yolun tikintisi yaxın zamanlarda başa çatacaq və İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına üzv olan ölkələr də bu imkanlardan əlbəttə ki, istifadə edəcəklər. Azərbaycan dövləti və Türkiyə Respublikası Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlığının (QİƏ) təsisçilərindən biridir. 25 İyun 1992-ci ildə İstanbulda Albaniya, Ermənistan, Azərbaycan, Bolqarıstan, Gürcüstan, Yunanıstan, Moldova, Rumıniya, Rusiya, Türkiyə və 56 Ukraynanın Dövlət və ya Hökumət Başçıları tərəfindən Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlığı üzrə Zirvə Bəyannaməsinin (sonradan İstanbul Bəyannaməsi kimi istinad edilir) imzalanması ilə yaranmışdır. İstanbul Bəyannaməsi ilə bərabər 25 iyun 1992-ci il tarixində 11 ölkənin Dövlət və Hökumət Başçıları tərəfindən Bosfor Bəyanatı da imzalanmışdır. İstanbul Bəyannaməsi Qara Dəniz əməkdaşlığının prinsiplərini, əsaslarını, istiqamətlərini və ilkin mexanizmlərini təsbit edir. Bosfor Bəyanatı isə İstanbul Bəyannaməsinin və Qara Dəniz Əməkdaşlığı təşəbbüsünün vacibliyini ümumi cizgilərdə qeyd edir. 5 İyun 1998-ci

ildə Yalta şəhərində iştirakçı dövlət və hökumət başçıları tərəfindən Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının Nizamnaməsinin imzalanması və sənədin 1999-cu ildə qüvvəyə minməsi ilə əməkdaşlıq mexanizmi təşkilat statusu almışdır. Təşkilata 12 üzv-dövlət daxildir: Azərbaycan, Albaniya, Ermənistan, Bolqarıstan, Yunanıstan, Gürcüstan, Moldova, Rusiya, Rumıniya, Serbiya və Montenegro (2004-cü ilin aprelindən üzvdür), Türkiyə və Ukrayna. MÜŞAHİDƏÇİLƏR: Misir Ərəb Respublikası, Almaniya Federativ Respublikası, İsrail, Polşa Respublikası, Slovak Respublikası, Tunis Respublikası, İtaliya Respublikası, Avstriya Respublikası, Fransa Respublikası. Müşahidəçilik müddəti 2 ildir. Hər üzv ölkə 6 ay müddətində təşkilata sədrlik edir və sədrlik müddətinin sonunda öz ölkəsinin ərazisində XİNŞ-in İclasını keçirir. Müvafiq ölkənin Xarici İşlər Naziri sədrlik etdiyi dövrdə QDİƏT-in fəaliyyətinin ümumi koordinasiyasını həyata keçirir. 2003-cü ilin aprelindən etibarən sədrlik Azərbaycan tərəfindədir. 2003-cü il 31 oktyabr tarixində Bakıda keçirilmiş QDİƏT-in Xarici İşlər Nazirləri Şurasının iclasında üzv dövlətlərin xahişi ilə Azərbaycan növbəti 6 ay üçün də (noyabr 2003 – aprel 2004) sədrliyi öz üzərinə götürmüşdür. 57 QDİƏT-in 10 illik Zirvə Toplantısında (2002-ci il iyun, İstanbul) qəbul edilmiş Bəyannamənin müddəalarına müvafiq Qara Dəniz regionunda QDİƏT-in təhlükəsizlik və sabitliyə verə biləcək töhfəsini müzakirə etmək məqsədilə Xüsusi İşçi Qrupu yaradılmışdır. Qrupun vəzifəsi QDİƏT-in mümkün töhfəsini ehtiva edən müvafiq işçi sənədi hazırlamaqdır.

2004-cü ilin iyun ayında Afinada keçirilmiş iclasda bu qrup tərəfindən sözügedən işçi sənədi hazırlanmışdır. 25 iyun 2004-cü il tarixində İstanbulda QDİƏT Xarici İşlər Nazirləri Şurasının Fövqəladə İclası keçirilmişdir. İclasda “QDİƏT-in regional təhlükəsizlik və sabitliyə töhfəsinə dair” Bəyannamə qəbul edilmişdir. Təşkilatın nizamnaməsinə uyğun olaraq, üzv ölkələr eləcə də, Azərbaycan və Türkiyə aşağıdakı sahələrdə əməkdaşlıq edirlər:

- Ticarət və iqtisadi inkişaf;
- Bank işi və maliyyə;
- Kommunikasiya;

- Enerji;
- Nəqliyyat, kənd təsərrüfatı və aqrar sənaye;
- Səhiyyə və farmaseptika;
- Ətraf mühitin qorunması;
- Turizm;
- Elm və texnika;
- Statistik məlumatlar və iqtisadi informasiya mübadiləsi;

Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq təşkilatının əsas məqsədlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Əmtəələrin, xidmətlərin və kapitalın azad dövriyyəsi üçün şəraitin yaradılması və bununla da iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsi üçün zəmin yaradılması, vahid olaraq kəsb edən sahələrdə istehsal əməkdaşlığının və birgə investisiya qoyuluşunun genişləndirilməsi;

- İnfrastruktur layihələrinə dövlət və özəl investisiyaların cəlb edilməsi, maliyyələşdirilməsi və informasiya dəstəyinin artırılması üçün biznes infrastrukturunun – banklar şəbəkəsi və biznes mərkəzlərinin yaradılması;

- Nəqliyyat sahəsində birgə səylər nəticəsində infrastruktur obyektlərinin yaradılması, yeni nəqliyyat kommunikasiyalarının yaradılması, müasir nəqliyyat-yük və sklad texnologiyalarına keçid, nəqliyyat dəhlizlərinin yaradılması;

- Qara dənizin limanları arasında əlaqələrin yaradılması, QDİƏT-də xidmət üzrə nəqliyyat-ekspedisiya firmalarının yaradılması, QDİƏT-in üzv ölkələrinin gəmilərinin təmirini həyata keçirmək məqsədilə, gəmi təmiri zavodlarının bir-biri ilə əlaqələndirilməsi;

Azərbaycan və Türkiyə Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyasında.

Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyası (TÜRKPA) 21 noyabr 2008-ci ildə Türkiyə Respublikasının İstandul şəhərinin "Dolmabaxça Sarayı"nda Azərbaycan Respublikası, Qazaxıstan Respublikası, Qırğızıstan Respublikası və Türkiyə Respublikasının parlament rəhbərlərinin imzalamış olduğu Sazişlə təsis olunmuşdur. 29 sentyabr 2009-cu ildə Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı

şəhərində Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyasının (TÜRKPƏ) I. plenar sesiyası keçirilmişdir. Plenar sesiyada TÜRKPƏ-nin Reqlamenti, Katibliyin Əsasnaməsi və Bakı Bəyannaməsi, Katibliyin daimi əsasla Bakı şəhərində yerləşməsinə haqqında qərar qəbul edilmişdir. TÜRKPƏ sədrliyi rotasiya üsulu ilə ingilis əlifbası üzrə ildə bir dəfə bir ölkədən digərinə keçməkdədir. TÜRKPƏ Katibliyi Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhərində yerləşən və beynəlxalq təşkilat statusuna malik olan qurumdur. TÜRKPƏ-nin əsas məqsədləri: 59 – Parlamentlərarası əməkdaşlığın keyfiyyətə yeni mərhələsi olan parlament diplomatiyası vasitələrinin köməyi ilə dövlətlər arasında siyasi dialoqun daha da inkişaf etdirilməsinə kömək göstərmək; - Tarix, mədəniyyət və dil ümumiliyinə əsaslanaraq milli qanunvericiliklərin yaxınlaşdırılması və parlamentlərarası əməkdaşlığa dair digər məsələlərdə qarşılıqlı fəaliyyətin daha da sıxlaşdırılması. Türkdilli ölkələr və digər region ölkələr arasında qarşılıqlı surətdə faydalı və bərabər hüquqlu əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinə kömək göstərmək; - Tərəf ölkələrin qanunvericiliklərinin, o cümlədən mədəni irsin və tarix, incəsənət, ədəbiyyat və digər sahələrdə türkdilli ölkələr üçün ümumi əhəmiyyət kəsb edən dəyərlərin qorunması və gələcək nəsillərə ötürülməsinə yönəlmiş qanunvericiliklərinin yaxınlaşdırılması üzrə tövsiyələr vermək; - Tərəflər arasında siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni, humanitar, hüquqi və digər sahələrdə əlaqələrin inkişaf etdirilməsinə kömək göstərir; Türkdilli Ölkələrin Parlament Assambleyası müstəqillik, suverenlik, ərazi bütövlüyü və dövlət sərhədlərinin pozulmazlığı, hüquq bərabərliyi, bir-birinin daxili işlərinə qarışmamaq prinsiplərinə hörmət bəslənməsi, zor işlətməkdən və zor işlədilməyəyi ilə hədələməkdən, iqtisadi və hər hansı digər təzyiqlərindən imtina əsasında dövlətlərin siyasi və iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi, təbii ehtiyatlardan tam və səmərəli istifadə yolu ilə xalqların rifahının yüksəldilməsi, milli iqtisadiyyatların dinamik inkişaf etdirilməsi, parlament diplomatiyası sahəsində yeni uğurlara imza atılması, region və digər beynəlxalq aləmin üzvü olan ölkələrin parlamentləri və digər beynəlxalq təşkilatlar ilə yeni əlaqələrin qurulması və mövcud əlaqələrin inkişaf etdirilməsini əsas məqsəd olaraq seçmişdir.

NƏTİCƏ

Beləliklə, magistr dissertasiyasının sonuna gəldik. Artıq biz bu magistr dissertasiyasını yenuklaşdıraraq bəzi nəticələr əldə etmişik. Magistr dissertasiyası yazılarkən iki ölkə arasındakı qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri araşdırdıq, təhlillər apararaq bu münasibətləri bütün aspektlərdən dəyərləndirdik və beləcə müəyyən nəticələr əldə etmiş olduq. Qeyd edək ki, bu işin yazılması Azərbaycan və Türkiyə arasındakı iqtisadi münasibətlərin nəzəri qiymətləndirilməsindən, real - praktik fəaliyyətə doğru istiqamətləndirilmiş, mövcud əlaqə və perspektivlər də bu baxımdan dəyərləndirilmişdir.

Nəzəri hissədən, belə bir nəticəyə gəlirik ki, müasir zamanda qloballaşma özünün elə bir inkişaf mərhələsinə çatmışdır ki, dünyanın heç bir ölkəsi təcrid olunmuş halda inkişaf edə bilməz. Bu gün heç bir ölkə dünya iqtisadiyyatı ilə sıx əlaqədə olmadan öz iqtisadiyyatını inkişaf etdirə bilməz. Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində Türkiyə və digər ölkələrlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr qurması, alınan kreditlər, yatırılan investisiyalar hesabına bu günkü inkişafa nail olması bizim bu cür nəticəyə gəlməyimizə əsas verir. Xüsusilə də beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi, bunun nəticəsi kimi ölkələrin müxtəlif istehsal və mübadilə sferasında beynəlxalq ixtisaslaşması və kooperasiyalaşmasının müasir səviyyəsi iqtisadi əlaqələrin beynəlmiləşməsinə, milli iqtisadiyyatların qorunmasına səbəb olur. Bütün bunlar isə ölkələr arasında qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin inkişafı və möhkəmləndirilməsi nəticəsində mümkündür. Ona görə də Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin əsas istiqamətlərindən biri xarici ölkələrlə ikitərəfli və bərabər hüquqlu iqtisadi əməkdaşlığın yaradılması və inkişafıdır.

Xarici iqtisadi əlaqələrin yaradılmasında Azərbaycanın potensial partnyorlarından biri kimi qardaş Türkiyə Respublikası çıxış edir. İki ölkə arasındakı əlaqələrin araşdırılması zamanı aydın oldu ki, müasir dövrdə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlıq iqtisadiyyatın bir çox sahələrində inkişaf edir. Lakin son vaxtlar, Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əməkdaşlıq xüsusən xarici ticarət və investisiya qoyuluşu istiqamətlərində daha çox inkişaf edir. Beləki, Türkiyə ilə

ticarət əlaqələrinin təhlili göstərir ki, bu ölkə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyəsində xüsusi çəkiyə malikdir. Əgər 1995-ci ildə Azərbaycanın xarici ticarət dövriyəsində Türkiyənin payı 19,57% olmuşdursa 2000-ci ildə bu artıq 21,55%, təşkil etmişdir. 2006-cı ildə isə Türkiyə ilə ticarət dövriyyəimiz bir milyard dollara yaxın olmuşdur.

İnvestisiya qoyuluşlarının qiymətlənilməsi zamanı belə nəticəyə gəldik ki, Türkiyə bu sahədə Azərbaycanın ən yaxın tərəf müqabililərindəndir. Beləki yaradılmış birgə müəssisələrinin sayına görə Türkiyə birinci yerə malikdir. Xarici kapitala malik 927 müəssisədən 392-si, ölkədə fəaliyyət göstərən 293 birgə müəssisədən isə 78-i Türkiyə sahibkarlarının ortaqlığı ilə yaradılmışdır. Azərbaycanda fəaliyyət göstərən birgə müəssisələrin məhsul istehsalında da türk ortaqlığı olan müəssisələr birincidir. Ümumiyyətlə istehsal sahəsindəki birgə müəssisələrin istehsalının 55%-i, sənaye istehsalı sahəsindəki birgə müəssisələrin ümumi istehsalın isə 45%-i türk ortaqlığında olan müəssisələrdir.

Digər tərəfdən öyrəndik ki, Azərbaycanda sahibkarların investisiya qoyuluşu və başqa iqtisadi fəaliyyət göstərmələri üçün hərtərəfli hüquqi təminat yaradılmışdır. Və belə nəticəyə gəlirik ki, bu hüquqi təminatın möhkəmləndirilməsi sahəsində iki ölkənin iqtisadi sahədə hökumətlər səviyyəsində imzaladıqları anlaşmalar böyük əhəmiyyətə malikdir.

Son olaraq Azərbaycanla Türkiyə arasında iqtisadi əməkdaşlığın daha da inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə aşağıdakı təklifləri məqsədə uyğun hesab edirəm.

- Bəzi məhsul və əmtəələr üzrə “sərbəst ticarət” haqında müqavilə imzalamaqla qarşılıqlı ticarətin qismən sərbəstləşdirilməsi. Bu məhsullara əsasən avadanlıqlar və texnoloji proseslər, xüsusilə də Azərbaycanda istehsal olunan son məhsulları daxil etmək lazımdır.

- Hər iki ölkədə daimi fəaliyyət gösərən sərğilərin yaradılması və daha da genişləndirilməsi. Məlum olduğu kimi Azərbaycanda istehsal yerli xammala və gətiriləcək yarımfabrikatlara əsaslanır. Bu isə gətirilən yarım fabrikat və başqa istehsal texniki təyinatlı məhsulların digər ölkələrdə, o cümlədən Türkiyədə anoloqların axtarılması zərurəti yaradır. Türkiyə ilə istehsal sferasında əlaqələrin

sıxlaşdırılması üçün Türkiyə istehsalının əmtəə sturkturu ilə yaxından tanış olmaq məqsədilə belə şüarların yaradılması, xüsusən də istehsal təyinatlı mallara üstünlük verilməsi məqsədə uyğundur. Bu həmdə iki ölkənin milli iqtisadiyyatlarının qarşılıqlı tamamlanması istiqamətində musbət təsirə malik ola bilər.

-Nəqliyyat sektorunda əlaqələrinin gücləndirilməsi. Məlum olduğu kimi Azərbaycanın şimal istiqamətində nəqliyyat yollarından istifadəsi müxtəlif amillərin təsiri ilə məhdudlaşdırılır. Hətta bu istiqamət tam açıq olsa belə Azərbaycanın dünya və xarici inkişaf etmiş ölkələrə birbaşa çıxış imkanlarının məhdudluğu bu sahədə alternativ variantların axtarılmasını tələb edir. Bu variantlardan ən əlverişlisi Azərbaycan - Türkiyə - Gürcüstan vasitəsilə daşımaçılığın inkişaf etdirilməsidir.

-Respublikamıza cəlb olunan vəsaitlərin birbaşa və portfel investisiyaları şəklində qoyulması. Çünki, ssuda kapitalından fərqli olaraq sahibkar kapitalının sonradan ödənilməsində dövlət heç bir məsuliyyət daşımır. Digər tərəfdən birbaşa və portfel investisiyaların cəlb olunması və reallaşması, sonradan onun ödənilməsi üçün özünü doğrultmasında investor birbaşa maraqlıdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Шамседдин Гаджиев «Азербайджан на пути к мировому сообществу: стратегия внешнеэкономического развития»
2. Хасбулатов Р.И. «Международное Экономическое Отношения » БИМ, Москва,1991
3. Черкасов П.А. «Международное Экономическое Отношения » ЛДИ. Лентнград, 1990
4. Ellsworth R.T. «International Economy » New York, 1986
5. Ridker R.T. «Emploument in Asia » Washington, 1980
6. Marangi A.Tezis «Kayıdış Ekonomisi nin boyutları və çıxış yolları » Bakı 2000
7. Marangi A. «Azərbaycan Türkiyə əməkdaşlığının perspektivləri» Azərbaycan Respublikası XİƏM, 2000
8. Arslan Karaoğlu, O.Kamal «Azerbeycanın dođal kaynakları ile ekonomik pjtensialı karşısında Türkiyenin dıř ticaretinin geliřme olanakları» Ankara 2004.
9. C.X.Cahangirli «Müasir dövrdə Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri» Bakı 2006
10. Aydın Əliyev «Azərbaycanın iqtisadi siyasəti»Qanun 2003
11. Abbasov Ç.A «Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına integrasiya yolları» Bakı 2005
12. Atakişiyev M. «Azərbaycan sosial iqtisadi tərəqqi yolunda» Bakı 2005
13. Cahangirli C.X «Azərbaycan Türkiyə» Bakı 2006
14. TÜSIAB yayınları
15. TİKA Azərbaycan Ölkə Raporu (illər üzrə)
16. TOBB yayınları
17. T.C.Dıř İşleri Bakanlıđı TİIF yayınları,Azərbaycan Ölkə Raporu 2004
18. T.C.Dıř İşleri Bakanlıđı TİIF yayınları,Azərbaycan Mövzuatı 2006
19. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin idxal və ixraca aid məlumatları (1995-2007-ci illər üzrə)

20. AR DSK Bülleten 2000-2007
21. Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin illik hesabatları
22. Azərbaycan Respublikası Dövlət neft Şirkətinin illik hesabatları
23. Azərbaycan qəzeti
24. Xaq qəzeti
25. Zaman qazetesi
26. Türkiyə qazetesi
27. www.azstat.az
28. www.tpao.com

REFERAT

Dünya təcrübəsi göstərir ki, heç bir ölkə xarici iqtisadi əlaqələr qurmadan öz iqtisadiyyatını inkişaf etdirə bilməz. Hal-hazırda ölkələr arasında müxtəlif formada və çoxşaxəli iqtisadi əlaqələr mövcuddur. Azərbaycan və Türkiyə də bu sistemin üzvü kimi qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr qurmuş və bu əlaqələr durmadan inkişaf etməkdədir.

Xarici iqtisadi əlaqələrin yaradılmasında Azərbaycanın potensial partnyorlarından biri kimi qardaş Türkiyə Respublikası çıxış edir. İki ölkə arasındakı əlaqələrin araşdırılması zamanı aydın oldu ki, müasir dövrdə Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlıq iqtisadiyyatın bir çox sahələrində inkişaf edir. Lakin son vaxtlar, Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadi əməkdaşlıq xüsusən xarici ticarət və investisiya qoyuluşu istiqamətlərində daha çox inkişaf edir. Beləki, Türkiyə ilə ticarət əlaqələrinin təhlili göstərir ki, bu ölkə Azərbaycanın xarici ticarət dövrində xüsusi çəkiyə malikdir. Əgər 1995-ci ildə Azərbaycanın xarici ticarət dövrində Türkiyənin payı 19,57% olmuşdursa 2000-ci ildə bu artıq 21,55%, təşkil etmişdir. 2006-cı ildə isə Türkiyə ilə ticarət dövrümüz bir milyard dollara yaxın olmuşdur.

Buraxılış işinin məqsədi Azərbaycan və Türkiyə arasında iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində yaranmış bu əməkdaşlığı hərtərəfli tədqiq etməkdən ibarətdir.

Tədqiqatın strukturunu əsas etibarlı ilə ikitərəfli iqtisadi əlaqələrin nəzəri və praktik aspektlərdən təhlili, təşkil edir.

İşin əsas istiqamətini Azərbaycan-Türkiyə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin yaranma zərurəti, tarixi və inkişaf mərhələlərinin araşdırılması və ikitərəfli iqtisadi əlaqələrin kompleks qiymətləndirilməsi təşkil etmişdir.

Aprılan ardıcıl təhlil, araşdırma və qiymətləndirmədən sonra qarşılıqlı iqtisadi münasibətlərin gələcəyi və perspektiv inkişafı barədə proqnozlar verilmiş, buraxılış işinin yekunu olaraq nəticə və təkliflər qeyd olunmuşdur.

Tədqiqatın yerinə yetirilməsində Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin, Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsinin, habelə TÜSİAB, TİKA

yayınlarının materiallarından istifadə olunmuşdur.

Nəzəri hissədən, belə bir nəticəyə gəlirik ki, müasir zamanda qloballaşma özünün elə bir inkişaf mərhələsinə çatmışdır ki, dünyanın heç bir ölkəsi təcrid olunmuş halda inkişaf edə bilməz. Bu gün heç bir ölkə dünya iqtisadiyyatı ilə sıx əlaqədə olmadan öz iqtisadiyyatını inkişaf etdirə bilməz. Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində Türkiyə və digər ölkələrlə qarşılıqlı iqtisadi əlaqələr qurması, alınan kreditlər, yatırılan investisiyalar hesabına bu günkü inkişafa nail olması bizim bu cür nəticəyə gəlməyimizə əsas verir. Xüsusilə də beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi, bunun nəticəsi kimi ölkələrin müxtəlif istehsal və mübadilə sferasında beynəlxalq ixtisaslaşması və kooperasiyalaşmasının müasir səviyyəsi iqtisadi əlaqələrin beynəlmiləşməsinə, milli iqtisadiyyatların qorunmasına səbəb olur. Bütün bunlar isə ölkələr arasında qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin inkişafı və möhkəmləndirilməsi nəticəsində mümkündür. Ona görə də Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin əsas istiqamətlərindən biri xarici ölkələrlə ikitərəfli və bərabər hüquqlu iqtisadi əməkdaşlığın yaradılması və inkişafıdır.

Magistr dissertasiyasının yekunu olaraq Azərbaycan - Türkiyə iqtisadi münasibətlərini, bu əlaqələrin yaradılması və inkişafında əvəzsiz xidmətləri olmuş ulu öndər Heydər Əliyevin iki ölkə arasındakı iqtisadi əlaqələri qiymətləndirərkən verdiyi bu şərhə bitirmək istərdim:

“Bunlar tək-cə iqtisadi məsələ deyildir. Bu əlaqələr bizim ölkələrimizi polad tellərlə bir-birinə bağlayır. Bu, bizim təhlükəsizliyimizi təmin edir. Bu, bizim daim bir yerdə olduğumuzu göstərir”.